Sarajevo, juli—septembar. — 1889 — Сарајево, јули—септембар.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.

Knjiga III. Godina I.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини.

Књига III. Година I.

Uredništvo: Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija: Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво: Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација: Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Мађарски ћирилским писменима

од дра **Фрање Миклошића.** *)

Рукопис из којега је исписан текст што слиједи, давно се находи у мене. Тај рукопис имаде осам листова, од којих први лист и седми није исписан, а осмом су на полеђици потоњих осам редова. Овај споменик потиче вјероватно из конца прошлога или из почетка овога вијека. Да је писац био Русин, свједочи писме ѧ, ја. На а. 1. забиљежен је Милош Бечеин (Bečeinъ). Пријепис је саставио г. Ј. Клух, амануензис ц. кр. дворске библиотеке.

---

*) Уредништво „Гласника" овијем изражава своју радост, што је у свој Јевропи познати слависта, најодличнији научењак на том пољу, Његова Преузвишеност тајни савјетник пл. Миклошић обогатио наш лист овијем тако драгоцјеним прилогом.

Др. Фрањо пл. Миклошић од скорашњег времена истражује богато благо турскога језика. Недавно штампана је његова темељна расправа о словенским, мађарским и румунским елементима у турском језику.

Славни научењак, који је Херманово издање босанско-мухамедовских народних пјесана с правом радошћу поздравио, и употребио га у својем истраживању кано изврсно језичко врело, бавио се и мађарским језиком те је отворио са свијем нове путове испитивању мађарскога језика.

Овијем поводом ми смо слободни примјетити, да се овај овдје саопштени текст истина понајприје тиче испитивања мађарскога језика, но он је такођер важан и за етнографско раширење ћирилских писмена.

Познато је, да се мађарски језик пише латинскијем писменима, и како је Ђорђе Волф од скора необоримо доказао, Мађари су научили своје прво писме од Италијанаца, и то од Мљечана.

Но хисторијске успомене доказују, да је источно-православна вјера и међу Мађарима имала пошљедоватеља, и да се све што је грчко у 11. и 12. стољећу у Мађарској распростирало. Православна црква појављује се онде хисторички документовано истом у 13. до 14. стољећа. Срби,

а̄. 1. ѡ исповѣданїи

Идéш фїáмъ, ђо̑ндмегъ
Édes fiam, gyond meg
ми́ндъ, амѝвáнъ а тѐ
mind, a mi van a te
си́веденъ, хóђъ аз'-
sziveden, hogy az
и́щенъ неки́рдезе атѐ
isten ne kérdeze a te
бꙋ̆нейдет, хайнъ тꙋ̆лем
bűneidet, ha én tűlem
елтагадóдъ, аз и́щентꙋ̆л
eltagadod, az istentűl
нем тагадхатóдъ. ха
nem tagadhatod. ha
каламит ифїюшагодванъ
valamit ifjuságodban
бꙋ̆но̑стилъ, ишъ сиђéн-
bünösztél, és szégyen-
летедъ, мощ [ађáднакъ]
leted, most [atyádnak]
а лéлки ађáднакъ мег-
a lelki atyádnak meg-
мóндани.
mondani.

који се послије боја на Косову доселише у Угарску и ондје одомаћише, донеше собом православље. Даље је православна вјера цватила међу Русинима и Власима, који се у Мађарску доселише с балканског полуострва.

Овом приликом ваља споменути, да је босански повјесничар др. Људевит Талоци нашао мађарски састављен а ћирилицом писан „Оче наш“ у једном кодексу академиіе у Букурешту, што јасно показује, да је православље било распрострањено међу ердељским Сикуљцима.

Кад је учени Миклошић дочуо за овај језички документ, писан између 1580. и 1590. г., сјетио се, да и у њега имаде такођер мађарски језички документ писан ћирилицом.

Ми смо ето тако срећни, те можемо да саопштимо овај језички важан и занимив споменик. Садржај тога споменика је црквена исповијест.

Словенска књижевност може се по томе одјако позвати на два документа, који доказују раширење ћирилице и у мађарском језику.

Уредништво „Гласника“.

а̄. 2. хат те нéкем мóщъ минд
hát te nékem most mind
мегмондъ, и и́ш ђо̑ндмег
meg mond, é és gyondmeg
ти́станъ.
tisztán.
тартотáде óлъ естà
tartotade jól ezt a
бо̑тет, и́шъ éст
bőtet, és ezt
а хéтет тартотáде
a hetet tartotade
ол? и́шъ имадко-
jól? és imátko-
стале аз' и́щеннек олъ?
ztále az istennek jól?
и́ш тꙋдóде а сéнт
és tudode a szent
ирáщт ѡлвашни?
irást olvasni?
и́ш тꙋдóде мїаћáнкот
és tudode miatyánkot

к̄. 1. и́ш хи́секъ éђъ и́щенвен?
és hiszek egy istenben?
и́ш бо̑чꙋледе азапáдот
és böcsülede az apádot
и́шъ азанѧ́дот? ишъ несид
és az anyádot? és ne szid
ꙋ̑кет, ишъ рóсъ сóкат не сол.
őket, és rosz szókat ne szól.
и́ш лоптае каламикоръ
és loptáe valamikor
каламит азападтꙋлъ ишъ
valamit, az apádtúl és
азанѧ́тꙋлъ и́шъ калами
az anyátúl és valami

ма́шъ сомсйдбȣлъ?
más szomszédbúl?

ишъ асъ мо́ндомъ, хођъ
és az mondom, hogy

бȣ̑чȣ̆дъ азападот ишъ
böcsüd az apádot és

азанѧ́дот, баћа́идат
az anyádot, bátyáidat

ишъ нинидет ишъ а сомсидо-
és nénidet és a szomszédo-

дат.
dat.

к̄. 2. и́шъ аз' и́щеннекъ о иматъ-
és az istennek jó imát-

козоле е́ще ишъ ре́гелъ
kozole este és regel

и́ш ди́бе, ишъ ѡлважд ъ,
és débe, és olvazsd,

ами́тъ тȣцъ. ишъ не-
a mit tucz. és ne-

лопѧ́ ше́хȣнъ ше́митъ,
lopjá sehun semit,

ишъ агаздат бȣ̑чȣ̆дъ
és a gazdát böcsüd

валамид азапа́дот и́шъ.
valamind az apádot és

азанѧ́дот, и́шъ не лопѧ̀
az anyádot, és ne lopjá

ше́мит або́тъбȣ, и́шъ
semit a bótbú, és

валаки́некъ валами́тъ
valakinek valamit

кынеађалъ. ишъ хи́те-
kineadjál. és hite-

шенъ лѣ́ћъ агаздаднак
sen légy a gazdádnak

ишъ хи́твешенъ со́гал,
és hitvesen szógál,

г̄. 1. и́шъ ȣ̑рȣ̑здъ азъ ȣ̆
és őrözd az ű

о́ватъ валами́ндъ ама-
jóvát valamind a ma-

гадитъ.
gadit.

и́шъ валахȣ́нъ чо́котаде
és valahun csókotade

лїанокат вађъ аз' а́со-
liányokat vagy az aszo-

нокат?, и́шъ чинатаѝ
nokat? és csinátál

велȣ̑к пара́знашагот?
velök paráznaságot?

ишъ нем чинатаѝ ма́гадъ
és nem csinátál magad

малакіат магад кезе́делъ?
malakiát magad kezedel?

ми́коръ а́съ абȣ̆нъ чина-
mikor az a bűn csiná-

то́дъ? мо́щъ еб̀е бȣ̑тбе
tod? most ebe bötbe

ва́ђъ абȣ̑т елȣ̑т?
vagy a bőt előt?

г̄. 2 ази́ръ мо́ндом тенекедтъ,
azér mondom tenekedt,

мо́щъ нем алдозъхацъ-
most nem áldozhacz-

мегъ, ханем ма́соръ.
meg, hanem mászor.

азыръ и́нъ нем ва́ђокъ вит-
azér én nem vagyok vét-

кешъ, ми́ръ чинатад аста
kes, mér csinatad azt a

бȣ̆нъ? магад ва́ђъ ви́ткеш.
bűn? magad vagy vétkes.

а́зъ бȣ̆иннъ ма́сорь не чинал,
az bűn mászor ne csinál,

ме́ръ а́з и́щенъ нем серетѝ.
mer az isten nem szereti.

ȣ̆рȣ̑здъ амагад тещи тиста.
őrözd a magad testi tiszta.

и́шъ азиръ паранчолом, ход
és azér parancsolom, hogy

бȣ̑тȣ̑й не́ђненъ на́пот,
bőtöj negyven napot,

и́ш ханем бȣ̑тȣ̑хец,
és ha nem bőtöhecz,

д. 1. хат те а́ћалъ сент еђ-
hát te adjál szent egy-

хазра ишъ асе́гинекнек,
házra és a szegéneknek,

ами́тъ атхацъ.
amit athacz.

ищентȣ̑л фи́лълетекъ,
istentől félletek,

бȣ̆нтȣ̑лъ ȣ̑рȣ̑збȣ̑ђъђетекъ,
bűntől őrözkögygyetek,

ама́гат хи́тедетъ ȣ̑рȣ̑зд,
a magat hitedet őrözd,

балахȣ̆нъ ва́ћъ.
valahun vagy.

аз и́щенъ паранчола́ћатъ
az isten parancsolatyát

мегта́ръ-чатокъ, а́стъ
megtarcsatok, azt

аз и́щенъ паранчолѧ̀, ход
az isten parancsolja, hogy

ха́лгаждъ-шатокъ
halgazsdsatok

аћа́токат и́шъ анѧ́токат,
atyátokat és anyátokat,

д. 2. и́шъ о́лъ бȣ̑чȣ̑дъ ȣ̆кет,
és jól böcsüd űket,

ишъ магад ȣ̑рȣ̑геитъ іолъ
és magad örögeit jól

халга́ждъ и́шъ бȣ̑чȣ̑д
halgazsd, és böcsöd

ȣ̆кетъ, и́ш ме́гъ аз-
űket, és még az

и́щен паранчолѧ̀, хо́дъ
isten parancsolja, hogy

не ȣ̑лъ, нелопѧ̀ ше́мит
ne öl, ne lopjá semit

ше́хȣ̆нъ, не паразна́лъ-
sehun, ne paraznál-

кодђалъ, хамиш танȣ̆ша-
kodgyál, hamis tanusá-

гот несо́ль ате фелеба-
got ne szól a te feleba-

ра́тодъ еле́нъ, ма́ш фе-
rátod ellen, más fe-

лешичит не киванѧдъ,
leségét ne kiványad,

и́шъ еђи́бъ ни́мȣ̆ іосагат,
és egyéb nému jószágát

не киванѧд ате фелебара́-
ne kiványad a te felebará-

тодъ.
tod.

є. 1. би́кешигбе ишъ серетет-
békeségbe és szeretet-

бенъ ле́ђтекъ, ишъ
ben légytek, és

ше́нкинекъ ро́сат не го-
senkinek roszat ne go-

ндо́й, азъ лего́къ аз-
ndoj, az legjob az
и́щенъ ело̂т. ка́ны
isten előt. . . . .
кенекъ та́ршо, ишъ ата-
. . . . és a tá-
ршо́далъ хи́ткешъ ле́ђъ,
rsodal hitves légy,
нетагаделъ валамитъ,
ne tagadel valamit,
акит ў немтўнна, ме́ръ
akit ű nem tunna, mer
аз и́щенъ немад серенчит
az isten nem ad szerencsit
ко̂зете́текъ.
közetetek.
и́шъ ми́нденъ кўнтўлъ
és minden bűntűl
о̂ро̂зко̂ђъ.
őrözkögy.

ѐ. 2. [и]ђъ челеке́ђъ и́шъ ўдко̂-
[i]gy cselekegy, és üdvö-
зо̂съ, и́шъ аз и́щенъ
zösz, és az isten
мегъ ше́гитъ.
meg segit.
хакан фелешигед, ма́шикъ
ha van feleséged, másik
некика́ндъ, ишъ а́з магад
ne kivánd, és az magad
фелешиге́делъ си́пенъ и́ль.
feleségedel szépen ély.
бикешиги́кенъ и́шъ серететъ-
békeségben és szeretet-
кенъ ле́ђетекъ магаток
ben legyetek magatok
ко̂зо̂т.
közöt.

8. 2. си́пенъ ко̂со̂но̂мъ. и́шъ
szépen köszönöm. és
ко̂со̂нчдъ а газда́дотъ
köszöncsd a gazdádot
иш агаздъасоно́датъ.
és a gazdaszonodat.
иш мичиналъ азаћа́дъ
és mi csinál az atyád
и́шъ ана́дъасо́нь? ишъ
és anyád aszon? és
егиши́гке вана̂ке?
egéségbe vanake?
и́шъ аз и́щенъ та́рчамег
és az isten tarcsa meg
иле́тке и́ш еги́шигке.
életbe és egéségbe.

Пријевод овога текста гласи: Слатки мој сине, исповједи све, што ти је на срцу, да не би Бог питао за твоје гријехе; ако би их мени затајио, Богу их не можеш затајити. Ако си у својој младости што згријешио, па се стидиш да торечеш оцу своjему, духовном оцу своjему, реци сада мени све и исповједи се чисто. Јеси ли овај пост добро постио, и јеси ли ову седмицу добро држао и јеси ли се добро Богу молио? И умијеш ли добро читати свето писмо? И знаш ли Оче наш и Вјерују? И поштујеш ли својега оца и мајку своју? И не псуј их и рђавих ријечи не збори. И јеси ли икад што украо од оца својега, или од мајке своје, или од којега другог сусједа? И велим ти, поштуј својега оца и мајку своју, браћу и сестре своје и сусједа својега, и добро се моли Богу с вечера и с јутра и читај што знаш, и не укради нигдје ништа и поштуј газду својега као оца и мајку своју, и не укради ништа из дућана и не дај ником ништа из њега, и буди вјеран газди своjему и вјерно га служи и чувај његово имање као своје. И јеси ли гдје год љубио дјевојке или жене, и јеси ли проводио блуд с њима? И да нијеси сам собом својом руком чинио малакију? Када си то згријешио? Јеси ли за овог поста или прије поста? С тога ти велим сад се не можеш причестити већ другом приликом. Нијесам ја за то грјешан, рашта си то згријешио? Сам си грјешник. Други пут не чини тога гријеха, јер то Бог не милује. Очувај своје тијело чисто и с тога ти заповједам, да постиш четрдесет дана, а ако не мореш да постиш, а ти даруј свету цркву и сиротињу колико можеш. Бојте се Бога, чувајте се гријеха, а своју вјеру чувај ма гдје био. Држите заповиjести божије; Бог заповиједа, да слушате оца својега и мајку своју и ваљано их поштуј, и своје старе добро слушај и

поштуј их, и још Бог заповиједа: не уби, не кради нигдје ништа, не чини блуда, не свједочи лажно на ближњега својега, не пожели туђе жене и ина добра ближњега својега. Будите у миру и љубави и никому зла не мисли, то је најбоље пред Богом . . . . и буди вјеран другу својему, не затаји ништа, што он не би знао, јер Бог не ће дати среће међу вас. И чувај се ода сваког гријеха, чини тако, па ћеш блажен бити и Бог ће ти помоћи. Ако имаш жену, не жели друге и лијепо живи са женом својом, будите у миру и љубави међу собом. Лијепо поздрављам, и поздрави газду својега и газдарицу своју, и шта ти ради отац и мати? и јесу ли здраво? И Бог нека вас одржи у животу и здрављу.

Уредништво „Гласника“.

Stara ćuprija u Mostaru.

Mostarska je ćuprija jedna od najzanimivijih gragjevina u kršnoj Hercegovini. Ko nije prije vidio to neimarsko remek-djelo pa dogje jednoć u rajski vrt (tako naziva mostarski sin, a glasoviti paša i pjesnik Derviš-paša svoje rogjeno mjesto) — mora se diviti visokom ćemeru mostarske ćuprije. Ko je u kakoj ravnici odrastao, mora ga strahota spopasti, kad dogje na ćupriju i pogleda u dubinu valovite N e r e t v e.

Ta rijetka ćuprija podignuta je na kamenitoj obali Neretve u duljini od 29 metara, a cijela ćuprija svedena je samo na jedan svod, što je baš najzačudnije, te je veoma uveličava. Od dna rijeke do svoda imade, mislim, preko 20 metara. O postanku ove ćuprije priča se u narodu raznolikih stvari. Neki kažu, da je za vremena rimskoga gospodstva postojala drvena ćuprija na onom mjestu, gdje je današnja kamenita, i da su na obje strane te ćuprije sagragjene kule za vojnike, da brane ćupriju, koje kule i dan danas, malo ruševne, postoje; vele nadalje, da je po zauzeću kršne Hercegovine otomanski car, sultan Sulejman, u godini 974 [1]) po hidžretu (biva 1566. godine po evropskom kalendaru) sagradio današnju kamenitu ćupriju. Vele, da su na sredini svoda uklesane ove riječi: قدرت كمري (Kudret kemeri) što znači: „Svod božije moći“, i da su ove riječi tarih (datum) gradnje ćuprije; a kada se sabere brojevno značenje pojedinih slova ovih riječi, dolazimo do broja 974 (1566.) To bi značilo, da je ćuprija iste te godine gragjena. Baš te iste godine vladao je u Carigradu otomanski car sultan Sulejman. Ovo je pismo vrlo mučno opaziti i pročitati, jer su obale, s kojih se jedino mjesto pisma može vidjeti, dosta udaljene, a sámo pismo staro je i teško se vidi. Kad sam tu skoro bio u Mostaru, nastojao sam, da se uvjerim svojim očima o toj tradiciji, ali mi bi trud uzalud i ne mogoh pročitati.

[1]) Sultan Sulejman II. rodio se 1496., a umro 1566. godine.

Mostarska ćuprija sa svoje dvije kule sliči nebeskom svodu, gdje se sjajne zvijezde razmeću. Ta ne može joj sličiti ni nebeski svod, jer i njegovu veličinu ćuprijski svod natkriljuje. Da cijeli svijet pretražiš, ne možeš naći onakog svijeta, kao što u Mostaru, gdje je majdan svakih sposobnosti. Iz Mostara postaju ljudi veliki na sablji i na peru, kako prije, tako i danas. — Prema meni moraju umuknuti i indijske t u t i j e, [1]) jer sam ja slavuj, koji opjeva Mostar“.

Eto, koliko se je Derviš-paša trsio, da uveliča Mostar i njegovu ćupriju, ali ne spominje ni ovdje, niti na ikojem drugom mjestu, ko je gradio ćupriju. Derviš paša bio je godine 1004 (1595) vezir bosanski, a onaj tarih, što ga drže za datum gradnje ćuprije, iznaša 974. godinu.

Po tome treba da je ćuprija zidana oko 30 godina prije vezirstva Derviš-pašina.

Da je onaj tarih datum od gradnje, ne može biti, da Derviš-paša ne bi znao, ko ga je gradio, pa bi kao carski vezir i svom vladaru sastavio slavospjev.

Ne gledajući na vještački sud, koji je izrečen o tome, u koje je doba i po čijem je slogu mostarska ćuprija gragjena, ja bih se odlučio za to, da je ona gragjena svakako prije zauzeća Hercegovine, no koji je narod gradio, to neka tehničari prosude. [2])

Meni se čini, da je dosta važno u tom pogledu i to, što neki naučnjaci tvrde, da je i Mostar dobio svoje ime od toga mosta. Na staroj mostarskoj džadi, koja vodi u Konjic, imade kraj puta u selu Podporimu isklesano jedno kameno korito, a tudijer nema niti traga od kake česme i vode, pa ljudi pričaju, da je neimar, koji je ćupriju gradio, obvezao se, da će onaku ćupriju načiniti i ako mu posao ne ispadne za rukom, da će svoju glavu dati. Kad je on sastavio ćemer, pobjegao je iz Mostara u selo Podporim, te je tu, čekajući glasa: da li se je svod srušio, kad su skele izvagjene, u očajanju udarajući čekićem po stijeni, isklesao to korito. Narod upotrebljava i dan danas vodu, koja se od kiše nahvata u tom koritu, za lijek.

Mustafa Hilmi Muhibić.

---

[1]) Tutija = jedna vrsta papagaja.

[2]) U knjizi „Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina 1887.“ zabilježeno je ovo: „I ako stare ceste u tehničkom pravcu ništa ne pokazuju, što bi se istaći moglo, to nas sile stare ćuprijske gradnje iz onog doba, da im se divimo, osobito kad pomislimo, da tadanji neimari, u veću čast Dubrovčani, nijesu raspolagali onim pomoćnim sredstvima tehnike, kojima se danas mogu svladati i najteže gragjevinske poteškoće. Najstarija gragjevina ove vrste je neretvanska ćuprija n Mostaru, sagragjena god. 1566. U jednom lûku sa širinom od 29 metara šćemerila je ova ćuprija Neretvu, a od vrška tog ćemera do vode ima 19·5 metara“.

Попово у Херцеговини.

Поповско поље спада међу још два највиша поља у Херцеговини, то јест Габелско и Невесињско. Но Попово се далеко од ова два разликује, особито својијем блатом (потопом), у некијем пак стварима чак и одликује. Попово је најздравије мјесто, док је Габела најнездравије у цијелој Херцеговини. Невесиње је збиља лијепо, али у колико Невесињац ужива плодне ливаде, шуме и планине, то опет загорчује љутом зимом, великијем мразовима и снијегом. Напротив Поповац ужива као и Приморац зими дневни, доста топли, а љети хладни морски ваздух. Попово је осим тога доста добро и родно, а као хумнији предјео и различитијем воћем насађено, тако на примјер: винограда има множина, маслина, јабука, шљива, смокава, дуња, трешања и т. д., скоро све као у Приморју. Духан и разна жита такођер у Попову врло добро успјевају.

Дакле Попово је по своме положају врло лијепо. Цијело Попово са једне и друге стране окружују висока, каменита и сасвим гола брда. Ово је мјесто можда у цијелој Херцеговини најоскудније са шумом. По дну овијех голијех брда, изнад самога поља, поредана су поповска села, којијех има преко 20 и у њима до 5.000 душа. И ако су сама села у Попову, опет има врло лијепих кућа и скоро у сваком селу има црква.

Равница (поље), која се пружа од Туља, најгорњег села, па до Хутова, гдје је дно од поповског поља, дуга је до 30 километара, а широка од 1/2 до 3 километра. Цијели овај простор, а и још даље, скоро сваке године по више мјесеци од јесени до свршетка прољећа покрива вода, која изгледа као какво море, тако да на врх поља по који пут може бити преко 15, а у дно поља преко 40 метара дубине. Цијело је поље сама равница без икаквијех брегова, провалија, шума или каквијех стабала. Кад је вода на њему, или како овдје свак каже „блато", особито кад вјетрови подигну силне таласе, који бију о стијене у голе крајеве поља, тад погдјекоја мала, просто начињена лађица, са неколико у њој чељади, по ћеифу таласа се, клања се у опасности на сваку страну онима, који је виде и не виде, као да виче: помагајте! Тако борећи се са смрћу, једва приспије у тихо пристаниште. Тада поље управо приличи као какво усталасано море. Па опет ова грдосија воде скоро сваке године благовремено ради пољског рада спане и поље се осуши. Сву ову водену силу прождеру неколико понора, који су већином по дну Поповског поља и кроз које пролази те отиче нешто у Јадранско море, а нешто у Габелу. За тијем поље остане без капи воде, јер и ријека Требишњица, која сву ову водену силу у Поповско поље налије, љети пресуши.

И ако који пут блато овоме мјесту грдну штету учини, то јест, кад у јесен врло рано навали и све усјеве потопи, или кад у прољеће касно спане, те се поље на вријеме непосије, оно је опет од велике користи, јер по свему пољу оставља талог и за то се у Попову, разумије се у пољу, осим брда, нигда (као у другијем мјестима) земља не ђубри, а опет врло добро рађа.

Премда је у Попову, особито преко зиме, велика вода на пољу, опет ту мало има рибе, јер осим једине врсте, тако зване гаовице, нема друге никакве рибе. Гаовица је ситна, нити може бити виша, него од прилике као сарделе, само што су гаовице врло претиле и врло кусне јести. Особито пак вриједи знати, да се гаовица лови у мреже од најљепше домаће свиле, која се у Попову за то нарочито врло танко извади, опреде и оплете, и то све домаћа чељад израђива. Гаовица не долази низ ријеку Требишњицу у Попово, него се у блату леже. А кад блато спане, онда остаје и прељети у јамама, све докле опет на јесен у блато изађе, те их мјештани на уласку у јаме, а тако и кад излазе из јама, који пут преваре и прилично улове.

Од каквијех старина, ако и не од особите вриједности, у Попову се може лијепијех ствари наћи, тако на примјер без изузетка у сваком селу има старинског гробља, којег овдје свак назиље „Грчко гробље", „Грчке плоче" и т. д. — Научењаци, који се баве испитивањем овијех гробница, сви их називљу нехришћанскијем именом, то јест у данашњем смислу хришћанства, него као што је познато, патаренским и богумилским.

Свакако мени се чини, да се тај назив од данашњијех некијех истраживаоца, противи истинитости старинског гробља, то јест, да је оно све „богумилско", те због тога не могу а да не примјетим, да ми се тај назив чини сумњив. Као што је познато, већина истраживаоца, као да нарочито хоће да докажу, да су старе гробнице богумилске. Но како ћемо ово признати, кад знамо: да су све јеретичке секте, које су по овијем крајевима бивале — а и по другијем — још од X. до XVII. вијека, између осталијех нехришћанскијех заблуда, имали и ту као највишу, наиме: да су најстроժије осуђивали знакове крста, а како неки доказују, и храмове су Богумили сматрали излишним. Међу тим ја сам још прије 8 година почео снимати старе натписе, па сам као за то нарочито на много мјеста прегледао старе гробнице, те сам у стању увјерити свакога, да још нијесам нигдје видио гробница, те да на њима, или код њих, ако и не баш на свакој, нема знакова крста. Тако на примјер, на некима има усјечен крст озгор или са које год стране, а код некијех има побјенијех крстова равне величине. Такав крст с натписом и плоча има у Г. Храсну, исто тако и у селу Свитави у Габели, у селу Влаховићима двије велике плоче у сред цркве

с натписом тутора исте цркве, тако у селу Драчеву, у Попову пред црквом. У селу Величанима, у Попову, близу цркве има велика гробница са врло значајнијем натписом, који почиње са знаком крста, па онда „в имє оца и сна и стго дха амин.“ [1])

Оваковi докази не само да се противе мнијењу, да су све старинске гробнице богумилске секте, него јасно доказују да су, или бар да их има искључиво православно-христјанскијех. Ја овлико за сад о овој ствари, а надам се, да ће мислиоци мени противног мнијења знати доказати, ради чега су и Богумили код својијех мртвијех знакове крста ударали и храмове подизали?

А сад ми остаје, да говорим о другијем стварима у Попову, као: о гомилама, којијех има доста, о тврђави Мљечица више села Паљица, о кули у Завоском брду, о тврђави на Острогу више Завале и о знаменитој пећини Вјетреници у Завали. Но о овом ћу говорити у којој идућој свесци нашег красног „Гласника“.

Христофор Михајловић игуман.

———

Starobosanska listina.

Poslanica Jbrahim-paši bosanskomu od kneza i vlastele g. Dubrovnika od godine 1611. [2])

присвитли и приизврсни. и̱ сваком. врид-
ности. богом надарени. гнє.

апѡтомȣ. пριћє. пєд. вашє. прис.[ѡ] Гѡс.[ѡ] живѡ гȣндȣлић [3])
властєлин. наш. изради. ниєкиєχ сирѡмаχа. нашиєχ
пѡдлѡжника. кои. бивши. кȣпили ниєщѡ. жита
за прѡћи. живѡт. на ѡва. тиєсна. врємєна. би им. ȣ
граблиєно. ѿ. сєлим. назѡра. ѿ. габєлє. кѡиа. ствар.

иєст. сȣпрѡтива. запѡвиєди. чєст.[а] цар.[а] и такѡиєр.

сȣпрѡтива воли. нашєга. прис-[а] гос.[а] какѡ. по. истиєχ
листѡвиєχ. вашиєχ. пишєтє. затѡ. ми. ȣтиєчємосє

к' вашємȣ прис.[ȣ] гѡс.[ȣ] какѡ. к'ѡномȣ. кѡи нас иє. вазда
и браниѡ. и щитиѡ ѿ. свиєχ. зȣлȣма. и нєдѡ нам. ѿ.

---

[1]) Ја сам ове натписе на јавност изнио у „Словинцу“. — Овај у Величанима јест из доба краља Твртка, тако стоји у натпису, али којега Твртка? то се не зна.

[2]) Ibrahim-Khan je za prvi put otomanskijem valijom (namjestnikom) u Bosni (s naslovom paša) godine 1609. (po Hidžretu g. 1018.) a po drugi put godine 1620. (po H. 1030.)

Kad je napisana ova poslanica, iste je godine spomenuti valija odstupio, biva nasljedio ga je Baltadži-Mehmed g. 1621.

[3]) Dživo Gundulić, vlastelin dubrovački. — Ovo je slavni pjesnik Ivan Gundulić; rodio se u Dubrovniku dne 8. januara 1588. u 20 godini izučio pravo, te mladičkom bio poslanikom.

никѡга. бєзакониа. ȣчинити. мѡлимѡ вас. какѡ. лȣ-
. . . . пѡдара [1]). да бистє рєчєнога. жива. милѡсти-
внєм ѡкѡм. пѡглєдали. и дѡбрѡвѡлно га. чиȣли. и
благѡст. ȣказали'. и сирѡмаχѡм. чинили. ȣбѡштвѡ
вратити. ами. снашє. странє. ѡстаиємѡ. мѡлити.

бѡга. за дȣг. и. дѡбар. живот. вашєга прис.[а] гѡс.[а]
кѡи ви. дѡпȣстиѡ. ȣ здравиȣ. и ȣ вєсєлиȣ. ȣ милости
чєститѡга Цара
из Дȣбрѡвника. на XXV. жєнара. лиєта. M. D. C. XXI.

за пѡслȣжит. вашє прис.[ѡ] гѡс.[ѡ]

кнєз. и властєли дȣбрѡв.[а]

ȣ
м м
ѡ ѡ
Присвит и приизвр. и сваком
вридности. богѡм. надар.

плємєнства. нарѡчит.[ȣ] гос̄ȣ
г̄нȣ ибраχим паши босан
скомȣ т . . . . сȣ [2]) витєзȣ

Čita se:

Prisvitli, i Priizvrsni, i svakom vridnosti Bogom nadareni.
A po tomu prigje p(r)ed. vaše pris-o̅ gos̅-o Živo Gundulić
vlastelin naš izradi niekieh siromaka našieh
podložnika koi bivši kupili niešto žita
za proći život na ova tiesna vremena bi im u-
grablieno ot Selim Nazora ot Gabele. koia stvar
iest suprotiva zapoviedi. čest-a̅ car-a̅ i. takoier.
suprotiva. voli našega. pris-a̅ gos-a̅ kako po istieh
listovieh vašieh pišete, zato mi utiečemo se
k'vašemu pris-u̅ gos-u̅ kako k' onomu. koi nas ie vazda
i branio i štitio ot svieh zuluma i nedo nam ot
nikoga bezakonia učiniti, molimo vas kako lu-
(bezna gos)podara, da biste rečenoga Živa milosti-
viem okom pogledali i dobrovolno ga čiuli i
blagost ukazali i siromahom činili uboštvo
vratiti. A mi s naše strane. ostaiemo moliti
Boga za dug i dobar život vašega pris-a̅ gos-a̅
koi vi. dopustio. u zdraviu i u veseliu u milosti
čestitoga cara.

---

[1]) Popunja se ovako: лȣ(бє́зна гос)пѡдара.

[2]) Popunja se ovako: т(ȣрскомȣ на гла)сȣ

Iz Dubrovnika na XXV. ženara lieta MDCXXI.
za poslužit vaše pris-o gos-o
knez i vlasteli Dubrov-a

Natpis zdvora:

u
m m
o o
Prisvit i Priizvr i svakom vridnosti Bogom nadar: plemenstva naročitu gos-u gnu Ibrahim paši bosanskomu t(urskom na gla)su vitezu.

* * *

Poslanica je bila prostrižena, biva kroz list je prolazila vrpca, t. j. za uvezivanje dotičnoga lista, na vrpci je dubrovački pečat, ali je sada ulomljen. Listina je napisana na sagnutu listu papira na dvoje, t. j. napisana je na prvoj i na drugoj strani, treća je za prigibanje, a na četvrtoj je strani natpis (supraskript) uz dotičnu podvezu i pečat (t. j. suhi pečat).

Papir je tvrd i neuglagjen, biva to je običan lanen papir.

Listina je visoka m. 0· 31$^1/_2$; široka m. 0· 21. Pismena su dubrovačka bosančica, te su slična pismenima u starobosanskoj listini, objelodanjenoj u „Glasniku zemaljskog muzeja" knj. II. str. 60.

Listinu sam prepisao u veleučenoga gosp. V. Adamovića, ravnatelja i književnika u Dubrovniku.

Izvornik je sada u privatnoj zbirci hvaljenoga g. V. Adamovića u Dubrovniku.

Vid Vuletić-Vukasović.

Опис и постанак имена Љуточ-планине у Крајини.

У тежачким кућама, гдје нема соба ни пећи, него ватра на огњишту од великих наслаганих клада тиња, не спава се много, него се за дугих зимних ноћи сједи и разговара, чак до пола ноћи. Младеж покрај наложене ватре или се игра капа или других каквих игара, а жене преду и раде своје женске послове; средовјечни и стари људи причају један другоме о староме вакту и земану и уопће о старинскијем стварима. У таким кућама и на таким сијелима често пута чућеш, да се узму у претрес и онакве ствари, које би могле користити људима, штоно се са науком баве. У таквим дакле друштвима и на таким сијелима прибиљежио сам ево и ја највише ово, што хоћу овдје јавности да предам, из чега би могли можда такви научени људи наћи по које зрнце, које би користило науци и прошлости нашој босанској.

* * *

Планина, или управо брдо ово, о коме хоћу да говорим, налази се на југоисточној страни од града Бишћа, а удаљено је од истога два пуна коњичка сата хода. Ко би год први пут

дошао у Бихаћ, било то бихаћко-петровачком или бихаћко-крупском цестом, па изишао на тако звана Грабешка брда (Пријевор), или на нови рипачки кланац, те случајно бацио очима на лијеву страну југу, зауставио би му се сигурно поглед на једном узвишеном брду, које као нека природна пирамида к небу свој заоштрени врх поносно уздиже.

Причају, да се то брдо у старо вријеме звало: „Оштри врх", а данас га свијет Љуточ (Љути врх) називље. Откуд се је Оштри врх промијенио у ријеч Љуточ, видјећемо мало послије, али ћу сада само напоменути, да би му пррашње име његово приличило само онијем гледаоцима, који га са сјеверне стране посматрају, пошто Љуточ не изгледа са јужне стране онако заоштрен а ни величанствен, као са сјеверне. Да је природа Љуточ из онога равнога дијела земље, т. j. из оне низине, на који узвишенији предјел метнула, онда би он био један од највеличанственијих и најпоноснијих врхова босанских. Сјеверна страна његова сасвим је отворена, те је она, као што рекох, много љепша за око човјечије, него оне друге три стране, које су дијелом заклоњене, а дијелом свезане с другијем брдима. Кад бисмо дакле прошли са оне стране Љуточа, т. j. са јужне, па га почели посматрати, онда он није тако лијеп и поносит, јер му је та страна сама гола стрма литица, која је стотинама аршина висока, а тако стрма, да би сами крсташ орао имао посла, док на њу изађе. Ту страну зове народ „Соколовачом," јер се у њој у старо вријеме соколова налазило. Кажу, да их се и данас може ту видјети, али врло ријетко, јер народ вјерује, да се и соколови легу и вијају само ондје, гдје је народ чист и непокварен.

Мехмед-паша Рустанбеговић, прозвани Бишћевић, који је у неко вријеме као неограничен владар Бихаћем и околином бихаћком владао, вадио је и ловио из те Соколоваче соколове, те их припитомљавао и носио у Сарајево на поклон везирима босанскијем. Људи су се морали по конопцима и на усуканим гужвама у овећем сепету спуштати, те соколове или њихова јаја по дупљама тражити, не пазећи на највеће опасности, које су им при таквом лову пријетиле.

Да би се сачували, да их те опаке тице не би напастовале, мећали су на главу бакрене котлове (бакраче), да им глава здрава остане. На питање моје, како су се смјели у таку велику и страшну провалију спуштати на слабим гужвама, рече ми један старац: „Е мој синко! није се ту онда питало, да ли ће глава здрава остати, него се то морало, па да би одмах сав у пепео отишао. Када би извадили," — вели — „кога сокола или соколића, што би се врло ријетко десило, онда смо добивали бакшиш од 10 до 50 гроша, а који не извади, не би добио

ништа. Било је случајева, да би некада добивао гдјекоји и по који дегенек, ако се при спуштању страшљивим покаже.“

Уз источну страну Љуточа налази се као неки планински котао, који је са свију страна горскијем вијенцем ограђен, само са једне, т. ј. са сјеверне стране, има уска жљеба, кроз коју тече овећи поток, а покрај потока с десне стране каменовити коњски путељак, кроз који се тешком муком становници и дрвена кола прогоне.

У том заокруженом горском котлу има данас шест кућа православнијех, којима је земља врло плодна, а и стоком су доста имућни.

То њихово мало и осамљено сеоце зове се Мали Рачић за разлику од Великог Рачића, коме оно и припада. Мало је мјеста, којима је природа дала све оно, што тежаку највише потребује, као што је дала том малом и осамљеном сеоцету. Здрав планински ваздух, лијеп горски предјео, добра земља, чиста и здрава вода, дрва, млин, паша за благо, све је то малорачићанима — штоно реку — пред кућом.

У Малом Рачићу, прича се, да је био српско-православни манастир. О том манастиру нема данас никаквих знакова ни остатака, али има мјесто, гдје се по причању манастир налазио. На потоку има такођер мјесто, које се зове „Калуђерско млиниште,“ те га народ и дан данас као неку светињу чува и поштује.

Прича се, како су на тај манастир ударили неки хајдуци, да га поробе и опљачкају. Но калуђери и њихов старјешина бијаху људи рјечити и вјешти у говору, те им представе страшне муке и невоље грјешника на ономе свијету. Рјечитост калуђерска омекша окорјело срце хајдучко, те се они покају за своје гријехове, па не само да манастир на миру оставише, него се још исповједише и обећаше, да ће остати као послужитељи манастирски. Што рекоше, заиста и свјероваше, јер се сви послије некога времена искалуђерише а и њихов харамбаша постаде, кажу, послије врло велик поборник вјере Христове, те га за старјешину и у манастиру изабраше, гдје се све до смрти своје кајао за своја рђава дјела.

Падом Босне и уласком Османлија у ове земље, пребјегоше калуђери из тога манастира у неки манастир далматински, а њихов сагорјеше османлијске чете. Тако од тога манастира не остаде ништа, него само голо причање.

Мисли се, да је овај манастир у Малом Рачићу она Павлица црква, која се у српским народним пјесмама „испод Јадовника“ спомиње, јер и Љуточ спада у хрпу онијех брда, која су са Јадовником или Јадовиком свезана, или, право рећи, он је огранак или панога од планине Јадовника.

Овако пјесма народна о том говори:

„Што бијаху Немањићи стари,
Не трпаше на гомиле благо,
Но градише с њиме задужбине,
Саградише многе манастире;
Саградише високе Дечане,
Баш Дечане више Ђаковице,
Паћаршију више Пећи равне
У Дреници бијело Девича,
И Петрову цркву под Пазаром,
Мало више Ђурђеве Ступове,
Сопоћане наврх Рашке ладне,
И Тројицу у Херцеговини,
Цркву Јању у Староме Влаху,
И Павлицу испод Јадовника,
Студеницу испод Брвеника“ и т. д.

Да ли има други који Јадовник [1]) (планина) осим овога нашега и под њим спомен од какве цркве, то не знам, него ће можда ко други, том послу бољи ербаб од мене, то знати растумачити.

Наврх Љуточа има овећа раван (подељак), с које се види цијела Крајина преко ријеке Уне.

На тој равници има врело, које никада не пресуши. Ту пастири поје љети благо и пију воду, те веле, да је љековита и врло здрава и лагана.

Говорећи о овој води пада ми и нехотице на памет, кад су оно бегови рипачки звали и питали некога старога тежака Митра Пепића из села Хргара, који је био веома разуман и даровит човјек у досјеткама и одговорима, па га питали [2]): „Чујеш Митре! Би ли ти нама знао казати, од куд на тако

[1]) Мухамеданске народне пјесне такођер спомињу планину Јадовник или Јадик. Према топографском опису у овим пјеснама биће да се ту ради о тој Јадовик-планини. Често се у тим пјеснама вели:

„Кад су били Јадикову кланцу,
Гдје но старе јадикују мајке,
Па растави лички Мустај-беже“...
(I. књига, пјесна XXVII)
„Вратих друштво уз Јадик-планину,
Па проћосмо зелено језеро“...
(I. књига, пј. XXXI).
„Није л’ овдје у Јадики Мујо,
У Јадики, зеленој планини“.....
(I. књига, пј. XXXI).

[2]) Кад би год Турци хтјели што да раде на пр. да ратују или друго што, они су звали тога Митра, па га питали за савјет, а он им је свакад слободно и паметно одговарао, да му се човјек морао дивити његовим мудрим одговорима. Митров живот и његове мудре ријечи мисли описати наш овдашњи учитељ П. М., за што је већ скупио подоста његових изрека.
Примједба писца

високом и оштром Љуточу вода?“ — а он гладећи своју бијелу браду рече им онако простодушно: „Добро! Ако ви мени кажете откуд на врх главе човјечије крв? онда ћу и ја вама то одговорити“, па се окрене и отиде од њих.

И заиста, ко би год изишао на врх Љуточа и видио ону воду, морало би му и нехотично пасти на памет свемогућство божије.

Близу врела на оном подељку причају стари људи, да је некада био врло велик и знаменит град, али му у данашње вријеме нема ни трага ни гласа. Не зна се дакле, да ли је тај град разрушен, или зарастао шумом, или га можда није ни било никако.

На граду, прича се, да је био грдосија топ, од кога се јека чула по свој Крајини. То је било, веле, у оно вријеме, када је бихаћка долина лежала под водом (види опис у „Бошњаку“ од 1886. године).

Под градом су стојале ђемије (бродови), које су пловиле у Брековицу, Краљевац на Велебиту и друга околна мјеста. Онда није било граду Бишћу, Сокôцу и онијем другијем градићима, који се данас у равници налазе, ни трага ни гласа.

Што се тиче постанка овога града, прича се, да га је подигла некога краља кћер, именом Софија, коју прозваше Љутицом, јер бијаше сасвијем љута и наопака.

Она се завади са својим сестрама и народом, те се ови дигну на њу, па јој град разруше и униште а њу протјерају из Босне.

Испод Љуточа са сјеверне стране протеже се село Велики Рачић, па онда друга многобројна села, као: Рипач, Лохово, Голубић, Хргар, Притока и т. д. и тако се вежу та села једно за друго четири до пет сати хода. Свима тијем селима, још од најстаријих времена, био је Љуточ као неки погађач времена, или штоно код нас кажу: „вјечити календар“. Отуда се може и дан данас чути од народа: „Љуточ је наш вјечити календар“ (који погађа вријеме).

За што је Љуточ постао народни погађач времена, ево узрока:

Пред свако вријеме т. ј. пред кишу или снијег ухвати се око врха Љуточева магла, која га по врху обавије, па му начини као неку капу или чалму (пошу, ахмедију, турбан).

Отуд је постала у народу ријеч:

„Љуточ замотао чалму!“ — „Љуточ одмотао чалму“. Али се то у првашње вријеме говорило: „Оштри врх замотао чалму“ т. ј кад се магла око врха његова ухвати. „Оштри врх одмотао чалму“, кад се магла дигне са врха његова. Или: „Оштри се врх наљутио!“ „Оштри се врх одљутио?“ — Ако се дакле около Оштрога врха ухватила била магла, то се он наљутио био, а

ако се магла разишла, онда се он одљутио, те се још говорило: „Љути се врх наљутио!“ — „Љути се врх одљутио!“ а за тим Љути се врх промијени и скрати у једну ријеч, те почеше говорити: „Љуточ се наљутио! Љуточ се одљутио! Љуточ замотао чалму! Љуточ одмотао чалму!“ И тако те изреке осташе и до дан данас код свијех онијех села, којима је Љуточ на погледу за показивање времена.

Из овога дакле слиједи, да је Оштри врх, љутећи се и одљућујући, добио данашње име своје, које ће му можда остати док је њега и народа нашега около њега.

Коста Ковачевић, свештеник.

Dva starobosanska natpisa.

1.

Čita se:

✚ Va ime oca i s(i)na i s
(ve)tago d(u)ha. Ase dvorъ voe
vode Mas(i)ma i n(j)egoviju,
sinu Radosl(a)va i M(i)
rosl(a)va. Se pisa rabъ
B(o)ži i s(ve)tago Dmit
rije u dni g(ospo)d(i)na kral(j)

a ugarskoga Loi
ša i g(ospodi)na bana bosanь
skoga Tvrьtka. Tko
bi to potrьlь da je
prokletь ocem i s(i)
nomь i svetimь d(u)hom.

Ovaj se natpis nalazi u mostarskom kotaru na lijevoj obali Drežanke, blizu ušća njezinoga u rijeku Neretvu, a nedaleko od sela dônja Drežnica (Zaušje). Natpis je usječen u stijenu, te se veoma dobro sačuvao.

Dr. Ćiro Truhelka.

2.

✚ се лежи драгилехь племенитн драго
лачанинь на своечькои земли а по
стави си гѹ≡в≡ сина дрг҄ѣ и богдан

Čita se:

✚ Se leži Dragilehь (?) plemeniti Drago-
lačaninь na svoečьkoi (?) zemli a po-
stavi si(?)gu(?)(d)v(a) sina Dr(a)g(i)ć i Bogdan.

U selu Tutnjevcu, biva u bjelinskom kotaru, nalazi se ovaj natpis na jednom kamenu pržinjašu, od kojega je iskopano korito, te postavljeno na česmu, zvanu Mišljenovac. Kamen je izragjen na oblik sanduka i otesan je na četiri ćoška. Pričao mi je Nikola Lazić iz Tutnjevca, da je taj kamen do prije 20 godina ležao kao stećak megju više mramorova na starome groblju na brdu više Vidine vode, izmegju sela Tutnjevca i Maleševca, nedaleko od megje bjelinskog i zvorničkog kotara. Odanle dovukoše seljaci taj kamen, pa iskopaše korito za rečenu česmu.

Tomo Dragičević.

Народно предање о „Накића кули".[1])

О „Накића кули", од које се још и сад јужни зид, а од западног још мало налази, причају људи слиједеће: Каже се, да је ту кулу градила сестра проклете „Јерине",[2]) и то тако велику, да је на девет бојева високо озидана била. Сестра проклете „Јерине" живјела је неко вријеме у тој својој новосазиданој кули. За њу чује неки крајишки јунак именом Хусеин Накић. Пође да ту Мађарицу побиједи и узме себи за љубовцу. Дошавши близу куле прекопа шанац из Лукавца у Саву, који се још и сад познаје, те остане у њему неколико дана. Кад је примјетио, да у кули

[1]) У години 1885. добих добротом управитеља бјељинске трговачке школе г. Глиге Плетикосића у препису задаћу, коју је Никола Шкорић-Новљанин, свршени богослов из богословије у Рељеву написао, те се њом овдје послужих. Хвала нека је од моје стране овдје како учитељу тако и ђаку изречена! Ђ. С.

[2]) Рушевине града „проклете Јерине" налазе се у близини села Пали код Сарајева; опис те рушевине са сликом донијећемо до згоде. Уредништво.

нема никога живога, униђе у њу и нађе власницу и подворкиње поморене од куге. Кулу насели Накић Хусеин, по коме се кашње и прозвала „Накића кула". — За Хусеина Накића говорило се, да је био змајевит. Ја држим, кад би се ко потрудио, да би се о том Накић-Хусеину по народном предању могло још што год дознати, па било то у пјесми или причи, — а тим би се побоље и о „Накићевој кули" што год разбистрило и дознало, па макар то и не било на историјским подацима основано. — У једној народној пјесми, која описује ратовање личког Мустај-бега и Жунић-капетана од Пожуна града — којом је приликом Жунић и погинуо — спомиње се неки Накић Хусеин из Лике, који је био капиџији царском калауз од Удбине до Пожуна. Како је био наочит види се отуд, што му се и сам царски капиџија чудио, кад га је на коњу угледао, а Турци Стамболије — који су са царским капиџијом дошли — јесу између себе егленисали:

„Вид' Османе, вид' брате Хасане,
Вид' онога серхат Крајишника!
Јунак таки у Стамболу нема."

Да је тај Накић био „личка набодица" види се отуда, што кад га је Жунић опазио:

Ђе он хода, а дората вода,
Тад говори Жунић капетане:
„О Накићу! змијо из камена,
Зар си дошо бијелу Пожуну,
Да нам чиниш шкоду у Пожуну?
Да обараш ти наше квартире,
Да односиш наше дјевојчице,
Да по Лици с њима жениш Турке?
Мол' се Богу, погано плетиво,
Да ми није царског капиџије
Сад би тебе мâја пожелила!"
Њему Накић вели од дората:
„Не будали Жунић капетане,
Ја ти шкоде учинио н'јесам".
То му рече, узјаха дората,
Па окрену од Пожуна града.

Ја сам ову пјесму послао нашему вриједному књижевнику г. Мехмед-бегу Капетановићу Љубушаку, и драго би ми било, да што прије угледа свијета, а хоће ако Бог да имшала![1]) Пјесма нам дакле потврђује, да је доиста Накића племе постојало. Еле нек је за сад доста о том — бива личком Накић-Хусеину, а ми да се вратимо нашему првому. За нашег првог Накића вели се: да је од њега остало име данашњој вароши Брчка, а ево како: Он једнога лијепога дана узме свој дурбин (далекоглед), те погледа према западу — гдје је сада варош Брчка — и види ондје једну жену, гдје пере кошуље — шта ли — на Сави. „Ено она жена нешто брчка"

[1]) Ова пјесна изаћи ће у збирци „Народних пјесана Мухамедоваца у Босни и Херцеговини".
Примједба уредника.

(брљуга у води), рече он, и од тада остане данашњи назив или име вароши Брчка.

За „Накића кулу“ кад је у добром стању била веле, да је љети (пред вече) хлâд од ње чак до Раче стизао, а кад је пала, да је пресула Саву и на противној страни оборила чардак јаминскu. (Јамина је једно село, које лежи на противној страни Саве од те куле).

Људи, који су лађе вукли причају, да су се устављали баш на сред Саве на неком броду (пруду), и да је исти брод од сама камена.

„Кула Накића“ находи се у крај Саве, а на ушћу потока „Лукавца“ и то баш на десној обали у куту. Спада под општину Драгаљевац, котар бјељински а окружје доњо-тузланско.

На лијевој обали поточића „Лукавца“ има једно брдо, које се зове: „Бусија“. По причању старих људи, на тој „Бусији“ била је у старо доба мађарска (католичка)[1]) црква и неки мали градић. На југу од помењуте „Бусије“ находи се још и сад као неко мало језеро.

Толико ето дакле могох ја — по мојим биљешкама — о тој кули сазнати, а чича Алекса Поповић (из села Вршана), који без сумње на леђима преко 100 год. носи (т. ј. ако је још у животу), умио би одиста и више о томе рећи; али шта ћемо, кад је он у Посавини а ја у Бос. Крајини.

Ђорђе Свитлић, учитељ.

Predhistorijski predmeti sa Glasinca.[2])

Da zadovoljim živom interesovanju, koje se pobudilo u pogledu predhistorijskih grobišta na Glasincu, priopćujem sada popis onijeh predmeta, koji su nagjeni u iskopanim gromilama. Ne ću se upuštati u opširno opisivanje pojedinih komada, jer bi to predaleko zavelo. Držeći se stare riječi, da jedna slika vrijedi više nego sto širokih opisa, popratiću ovaj članak nizom nacrta najvažnijih predmeta, a gledajući ih, moći će čitalac sebi najlakše složiti sud o onome narodu, koji je živio u današnjoj Bosni u ono doba, kada je historija slabo ili nikako znala za ovu zemlju.

I. Nekropola na Gracu kod Sokóca.

Od onih 14 grobnica, što zapremaju sjeverni kraj Graca, pretražio sam ih pet. Najveća gromila bila je već raskopana, te su njezino kamenje upotrebili kod gragjenja crkve, koja stoji upravo pokraj ovih gromila.

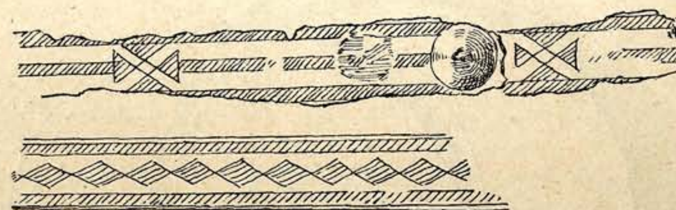
I. Gromila bila je srednje veličine, njezin je premjer bio dugačak 8·5 m., a visina joj je bila 0·8 m. U njoj nagjen je kostur, položen tako, da mu je glava bila na zapad a noge k istoku okrenute. Kosti bijahu se vrlo raspale a samo komadi tjemenice i počelice nagjoše se čitavi.

[1]) У сјеверном дијелу Босне гдје-гдје још и данас зову католике (латине) „Мађарима“.

[2]) Vidi članak u I. knjizi „Glasnika zem. muzeja“ 1889. „Gromile na Glasincu“. Skoro sve slike, koje su štampane u ovom članku, ustupilo nam je drage volje „antropološko društvo“ u Beču; neka mu bude izrečena ovdje najtoplija blagodarnost. Uredništvo.

Uz glavu nagjoh pojedine sastavine nakita:

1. Počelica (Haarreif) od tanka broncana tenećeta. Rubovi bijahu joj uriješeni uskim ćenarom kosih zarezaka a izmegju ćenarâ provio se niz četverouglastih figura. Dužina cijeloj počelici bijaše 50 cm., a širina 1 cm., na dva mjesta bila je slomljena, ali čivijama opet sastavljena. Dekorativni motiv, kojim je uriješena, pokazuje slika 1.

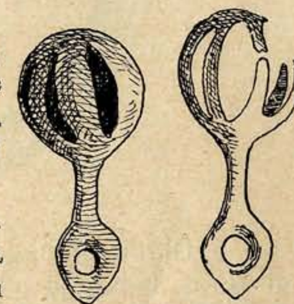

Slika 1.

2. Dva dugmeta jajastog oblika na odugačkoj grančici; dugmeta uriješena su probitim žljebovima (slika 2).

II. Gromila bijaše maljušna (Prmj. 6, vis. 0.72 m.) a do vrlo istrulih kostiju nagjoše se samo dvije uvojke na oblik slova S. U svake uvojke bilo je s obje strane do 7 zavoja, a premjer im 2·9 cm.

III. Gromila (Prmj. 7.5, vis. 0·75 m.). U njoj našle su se kosti tik do zapadna ruba položene od sjevera (glava k jugu), a do njih obilno nakita od tuča.

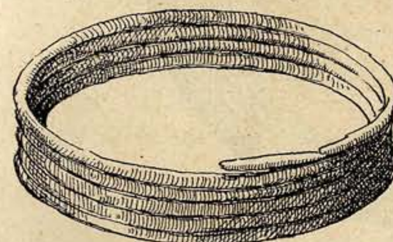

Slika 2.

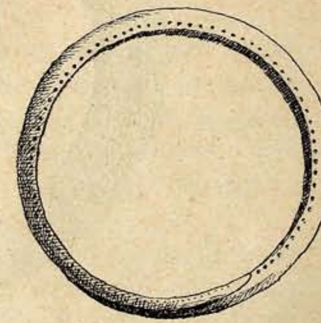
U toj gromili nagjoh ove predmete:

1. Dvije grivne (belenzuke) od tuča saljevene. Na gornjoj su strani pupčaste, a suženi krajevi prionuše za $^1/_3$ oboda jedan do drugoga. Grivne uriješene su sa dva niza sitno urezanih tačkica. Obje belenzuke nagjene su na zglavcima ruke, a sudeći po uskom im premjeru (4·1 cm.) pripadale su slabašno razvitoj ženskoj osobi (slika 3).

2. Grivna od broncane žice, spletena u $4^1/_4$ uvojaka, nagjena na lijevoj ruci. Promj. 4·4 cm. (slika 4).

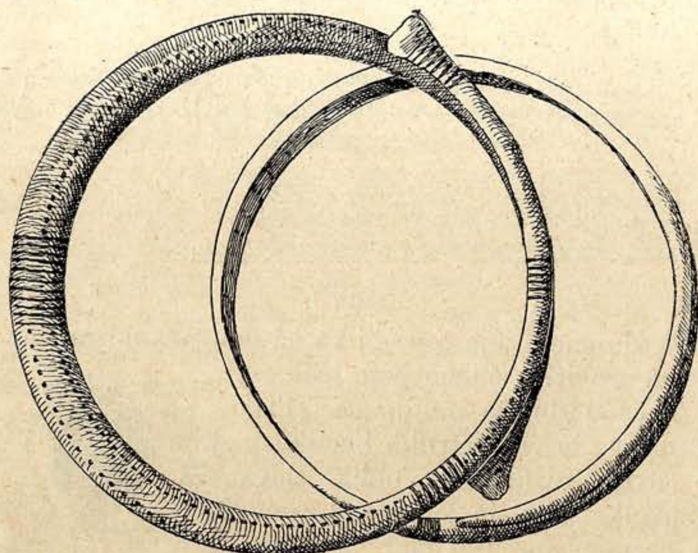
Slika 4.

Slika 3.

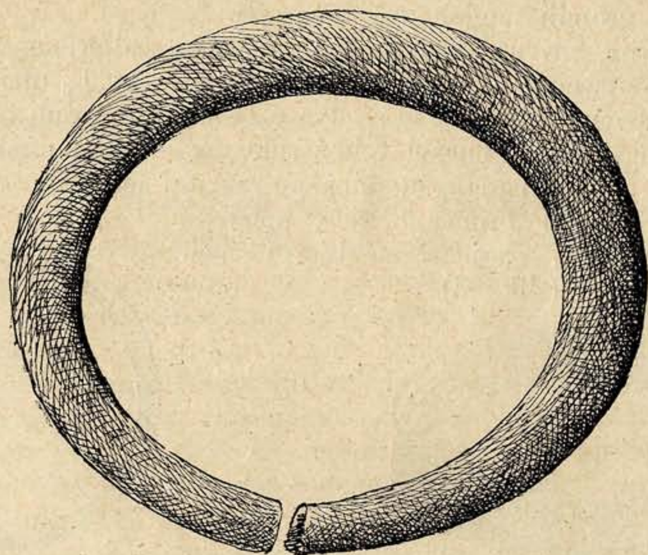
3. Slična grivna sa $3^1/_2$ uvojaka, nagjena na lijevom ramenu. Promjer 5·5 cm.

4. Dvije velike grivne, skovane od debele broncane šipke, na srijedi deblje (8 mm.), prema kraju sužene, a završuju se u kvrgice. Ovim je grivnama nutarnji premjer 6 cm., a spoljašni 7.5 cm., savijene su u uvojak sa 1⅓ oboda, te su uriješene sa više nizova tačkica; u srijedi i prema kraju opasaše ih po nekoliko usporedo urezanih crta (slika 5).

Slika 5.

5. Oko nogu nagjen je nad zglavcima po jedan teški skovani obruč od tuča. Jedan je od posve okrugle šipke i deblji (12 mm.) a drugi je plosnat i tanji (6 mm.). Uresa nema ni na jednomu (slika 6).

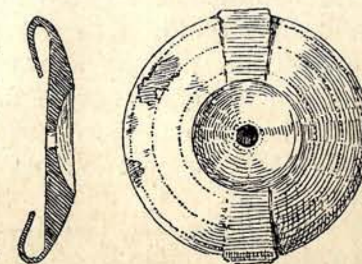

Slika 6.

6. Obla kopča (pafta) pupčastog oblika, u srijedi udubljena i prošupljena. Ta maljušna kopča (promj. 4·5 cm.) sa lijepom plav-

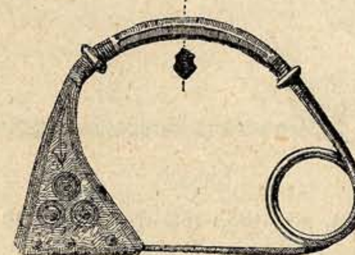
kastom rgjom, ako joj je oblik upravo priprost, spada ipak megju najljepše predmete, nagjene na Glasincu, a urešena je sa nekoliko vijenaca sitnih tačkica (slika 7).

7. Velika fibula na oblik lûka, osobito lijepo izragjena. Taj je komad do sada bez sumnje jedan od najljepših predhistorijskih predmeta, nagjenih u Bosni, te je i oblikom i veličinom izvanredan. Lûk je uriješen s oba kraja jabučicom, ižljebljen je plitkim žlijebovima; s jedne strane je igla savijena u golem uvojak, a šiljak joj zahvata žlijeb poširoke duguljaste kuke, koja prianja uz drugi kraj lûka. Ta kuka nalíči na duguljastu lopaticu, a obrubljena je sa više nizova urezanih crta, po srijedi ima šest izvajanih pupova, od kojih tri opasaše nizovi koncentričnih kružnica.

Slika 7.

Visina je lúku 12·5 cm., visina kuke 9·5 cm., širina fibule kod žlijebova ima 7 cm. Duljina je igle 19 cm. a premjer uvojku (Spirale) 5 cm. (slika 8).

Slika 8.

8. Dvije uvojke nalik na naočari (Brillenspiralen) od žice sa $9\frac{1}{2}$ oboda. U jedne je premjer uvojcima po 3·4 cm., u druge po 4·9 cm.

IV. Gromila. U njoj se osim pogdjekoje tanke kosti našao samo gvozden kolutić sa $1\frac{1}{4}$ oboda. Premjer mu je 4 cm., debljina 4 mm.

U *V. gromili* nije bilo baš ništa.

II. Nekropola na Talinama.

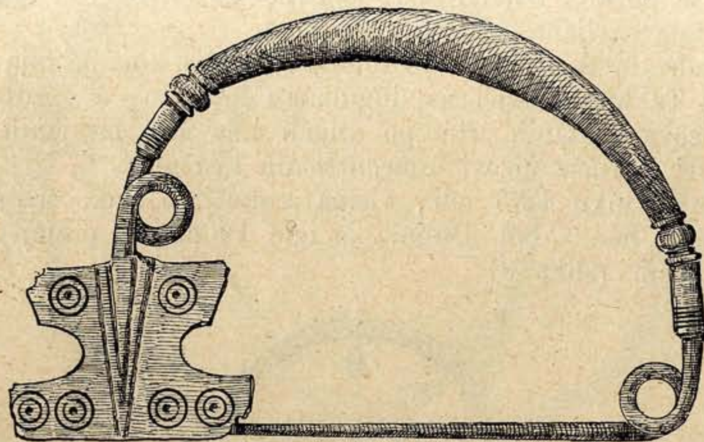
S onu stranu Rešetnice, upravo na protivnoj strani od crkve sokolačke uzdiže se nizak brežuljak, na vrhu dosta ravan; — narod ga zove T a l i n e. Taj vrh posut je gromilama, koje se prostiru kraj V r a t n i c a, a nastavljaju na jug uz obronak R a d a v e. Nekako baš na sredini Talina nalazi se najveća gromila, što je na Glasincu nagjoh, a oko nje nanizaše se ostale.

I. Gromila. Imala je u premjeru 25 m. a tjeme njezino uzdiglo se nad živcem do 1·90 m. Prokopao sam kroz nju dva jarka do 2·5 m. široka, koji su se na oblik krsta u sredini krstali. U južnom krilu nagjoh vrlo prhke, sa ogromna tereta zdrobljene kosti, a do njih lijep niz predhistorijskih predmeta.

Od tuča našlo se ovo:

1. Jednostavna fibula na lûk sa lijepom plavkasto-zelenom rgjom (patina, mjedenka). Pero na igli još je vrlo elastično. Lûk je fibule na sredini deblji, a prema krajevima sužen i uriješen malim jabučicama. Kùka, u koju zahvaća igla, nalići na četvorouglastu ploču, izrezanu sa dvije strane u okruglom obliku, sredinom vide se na oskok izragjeni povori; uriješena je sa koncentrično poredanim urezanim kružnicama. Visina je luku 6·1 cm. Duljina igle 9·3 cm. Kùka 2·1 × 2·3.

Uz nju nagjen je fragment luka sasma slične fibule, iste veličine (slika 9).

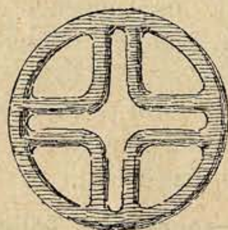

Slika 9.

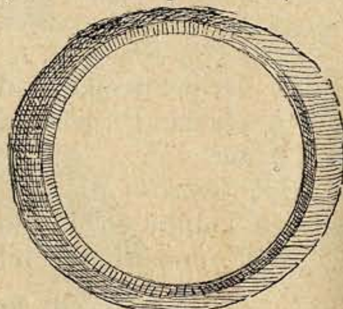
2. Plosnata karika, s lica ispupčena, na dnu plosnata, zelenkaste rgje. Srednji premjer 3·45 cm. spoljašni premjer 4·7 cm. (slika 10).

3. Slična, nešto manja karika. Nutarnji premj. 2·5 cm. spoljašni 5·7 cm.

4. Okrugla pločica sa probitim kalemom, sličnim krstu. Premjer 3·2 cm. (slika 11).

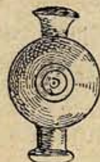
Slika 11.

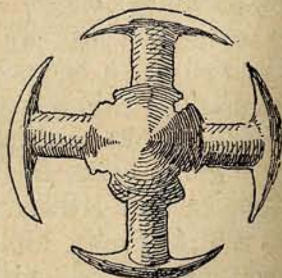
Slika 10.

5. Pupčasto dugme sa četiri traka nalik na sidro, koji prionuše uz dugme tako, da ovo nalići na krst. Visina dugmeta 1 cm. Premjer samom dugmetu 2 cm. Premjer krstu 3·7 cm. (slika 12).

6. Četiri pupčasta dugmeta sa prijećkom, koja se na oba kraja završuje u kvrgicu. Sredina dugmeta uriješena je kružnicama. Dužina dugmeta 2·5 cm. (slika 13).

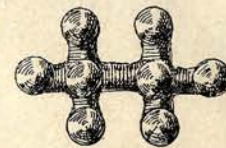

Slika 13.

Slika 12.

7. Dugme nalik na duguljastu šipku, preko koje se ukrštavaju dvije kraće šipke. Krajevi i sredina šibaka uriješeni su malim jabučicama. S dônje strane nalaze se dvije uške. Dulj. 3 cm. šir. 2 cm. (slika 14).

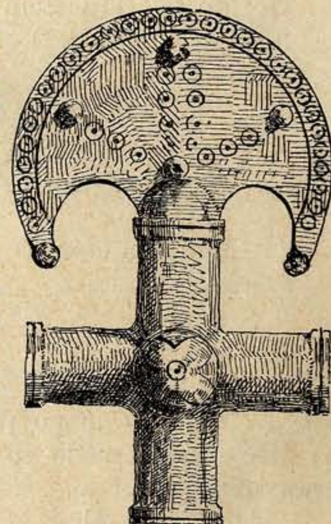
Slika 14.

8. Tri nakita nalik na krst. Sastavljeni su od dvije šuplje, s oba kraja profiliranim prstenom uriješene cijevi, sastavljene unakrst. Na raskršću su uriješene pupčastom jabučicom. U jednoga od ta tri komada ima na jednom kraku ploča nalik na polumjesec, kome su rogovi okrenuti prema krstu. Ta ploča uriješena je na rubu ćenarom sitnih urezanih kolutića, a po srijedi sa 4 niza sličnih kolutića i sa četiri pupčaste jabučice (slika 15).

Ove ploče u druga dva komada, koji su inače bez sumnje u istom kalufu saljeveni nema, a na vrhu krakova nema nigdje ni traga, da su se možda s vremenom okrhali. Duljina je cijevi u krsta 4·2 cm., debljina 1 cm., a polumjer ploče 2·2 cm.

9. Dugme nalik na jabučicu na dugoj grančici. Pola jabučice okrnuta je, te se vigja još jezgra od ilovače, koju je, pri ljevanju oblila tuč.

10. Utarci malih kliješta (Pincette) na oblik 7·5 cm. visokog na podnici 4·2 cm. širokog jednokračnog trokuta s uvijenim krakovima. Uriješene bijahu sa sitno urezanim nizovima crtica.

Slika 15.

Od gvozdenih predmeta našlo se:

1. Lijepo očuvano koplje sa ovisokim povorom. List koplja dolje je polukružan, a prema vršku se suzuje u ravnom pravcu. S obje strane prolazi listom ovisok povor. Sâp (nasad, Dülle) je odvaljen. Mjere: Duljina lista 1·8 cm., najveća širina mu 3·7 cm. duljina čitavog koplja 22·5 cm. (slika 16).

Slika 16.

2. Okov drška (Schaftschuh), po svoj prilici od istoga koplja. Sâp mu je odlomljen. Dulj. 8.7 cm. (slika 17).

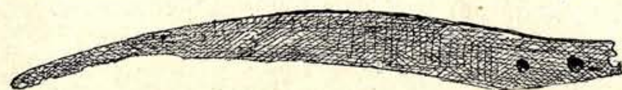
Slika 17.

3. Mala, vrlo zargjala sulica (Speer) bez povora. Duljina oštrice 6·5 cm. Duljina razmjerno poširoka sâpa 5·2 cm. (slika 18).

Slika 18.

4 Kratak, uzak gvozdac noža sa ponešto uvijenom, a prema šiljku suženom oštricom. Dulj. 8 cm., šir. 1 cm. (slika 19).

Slika 19.

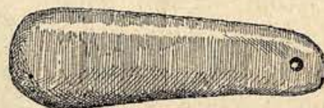
5. Utarak zaobljena šiljka od noža. Dulj. 5 cm., šir. 1·4 cm. (sl. 20).

Slika 20.

Od kamena:

1. Mušta (Falzstein) od vapnenca sa uškom. Dulj. 15 cm., šir. 3.9 cm. (slika 21).

Slika 21.

2. Manja mušta sa uškom. Dulj. 9·5 cm. šir. 2·6 cm. (slika 22).

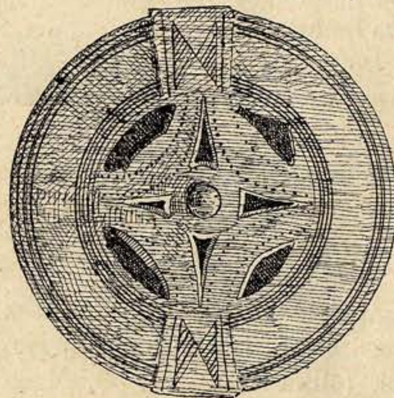
Slika 22.

II. Gromila je po prilici 150 koračaja na sjeverozapad. Na više mjesta našlo se pod nâspom tragova paljevini. Položaj kostura neizvjestan je.

Našlo se u njoj:

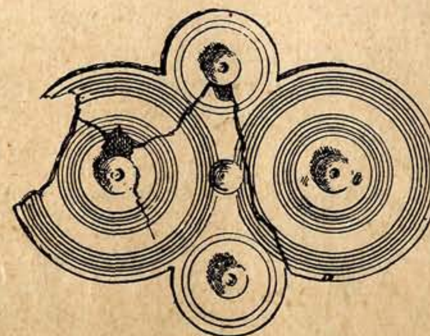
1. Lijepa okrugla kopča sa probitim kalemom. Rub joj je urriješen sa dva ćenara (Bordüre) urezanih kružnica, a orisi probita kalema obrubljeni su nizom sitnih piknjica (Tremolirstich.)

Kopča je slabo ispupčena, s dônje strane dvije su kûke, kojima bi se prikvačila za odijelo. Premjer joj je 5·1 cm. (slika 23).

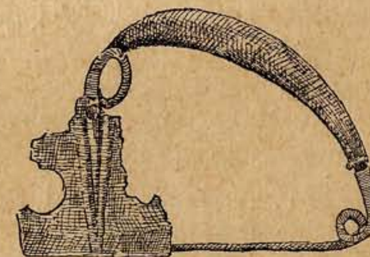
Slika 23.

2. Dva okova od tenećeta (jedan slomljen). Oblik im je sastavljen od dva poveća i dva pomanja dijametralno postavljena okruga, koji su urriješeni nizovima koncentričnih kružnica. Pet malih izbočaka zapremaju središta tih kružnica. Dužina 6·35 cm., širina 4·70 cm., megjusobni razmak središta kružnica 3·45 cm. (Sl. 24)

Slika 24.

3. Dvije fibule na lûk, po obliku slične onoj iz prvašnje gromile, samo što su manje i jednostavnije urriješene. U jedne bila se ploča s kukom otrgla, pa je uz lûk čivijicom opet prikovana. Visina lûka 3·7 cm., duljina igle 5·6 cm. (slika 25).

Slika 25.

4. Mala karika od tanke 4 mm. broncane žice. Premj. 3·2 cm.

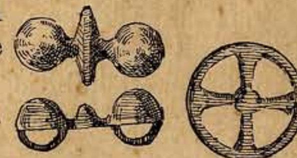
5. Prsten od 2 puta omotane žice, opredene uskom pruticom broncana tenećeta. Premj. 2·6 cm. (slika 26).

Slika 26.

6 Malo puce sa dvije pupčaste jabučice i malom prijećkom megju njima. S dônje strane nalaze se dvije petljice (Öhse) (slika 27).

7. Dugme nalik na krst, opasan obručem. Premj. 1·7 cm. (slika 28).

Slika 27. Slika 28.

8. Malo zrno (Perle) od tuča.

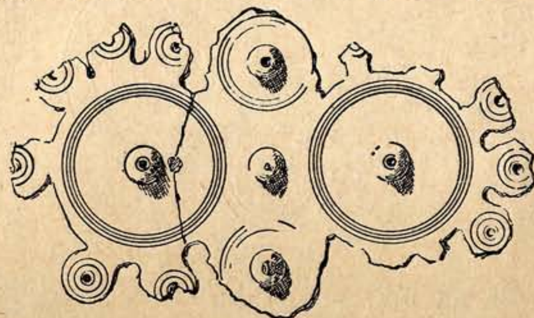
9. Utarci spiralnih cijevi (Spiralenhülsen), načinjenih od uske prutice broncana tenećeta. Od nagjenih komada složena je cijev od 9·2 cm. dužine (3·3 mm debl. — a od prutice široke 2·5 mm.) i druga 7 cm. duga, (3·7 mm. debl. a od prutice široke 2 mm.)

III. Gromila bila je omanja, podosta nepravilno nasuta, u promjeru 6 m., a visine 0·7 m. Paljevine se našlo podosta, a kostur u južnoj kriški (segment).

Sadržaj:

1. Okrugla slabo ispupčena kopča od tenećeta sa probijenim kalemom nalik na krst. S dônje strane dvije su kuke jedna prema drugoj. Promjer 4·2 cm.

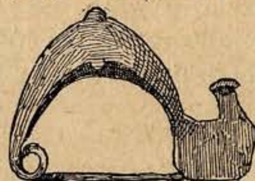
2. Dva okova od tenećeta, slična onima iz prvašnje gromile. U njih je rub okićen nizom omanjih okruga, uriješenih koncentričnim kružnicama. Oba su komada s vremena patila (slika 29).

Slika 29.

3. Mala fibula sa trobridim, po srijedi izbočenim, šuplje salivenim lûkom. Visina je lûku 1·5 i 2·45 cm, duljina igli 3·35 cm. (slika 30).

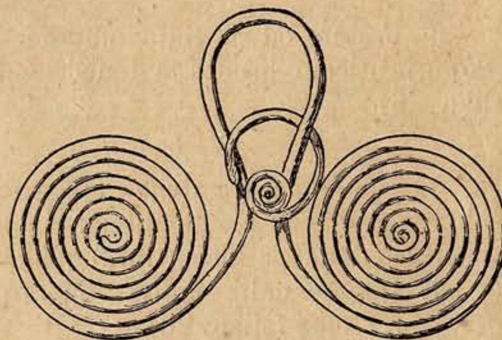
IV. Gromila je maljušna, 5·5 m. premjera, a visine 0·5 m. Bijaše u njoj dosta paljevine i jako zargjalih gvozdenih utaraka, ukojih se jedva prvašnji oblik može razabrati. Jamačno su od mačeva.

Slika 30.

1. Do njih nagjoše se 3 male okrugle ploče od gvožgja. Premjer 4·6 cm., deblj. 0·5 cm.

2. Uvojka sa dva koluta spojena lûkom kao naočari (Brillenspirale). Na lûk nataknut je mali kolutić, u koga se jedan kraj završuje u spiralu (slika 31).

Slika 31.

3. Slična u dvije pole slomljena uvojka.

4. Mali četverobridi brus od škriljastog pješčenjaka sa rupicom. Veličina mu je: 9·5 : 2·6 : 1·1 cm. (slika 32).

Slika 32.

V. Gromila. Premj. 7·5 m. Visina 0·8 m.

Sadržaj:

1. Kockasta željezna ploča sa udubinom na jednoj strani. Takve ploče još i danas u Bosni narod upotrebljuje u mlinarstvu. U onu rupu (žujicu, Angelloch) zasadila bi se g v o z d i j a, kojom je okovana p r e s l i c a, što drži mlinski kamen, da se ovaj lakše kreće, a zovu te ploče „p a p r i c a m a“ (Angelhülse). Veličina je paprici 6·3:5·5:3·0 cm., a širina žujice 2 cm. (slika 33).

Slika 33.

2. Masivna gvozdena poluga, kojom bi se kolo zaustavljalo — duguljasta je, a s vrha zašiljena. Dulj. 19 cm., deblj. 1·5 cm. (slika 34).

Slika 34.

VI. i *VII. Gromila* bijahu prazne.

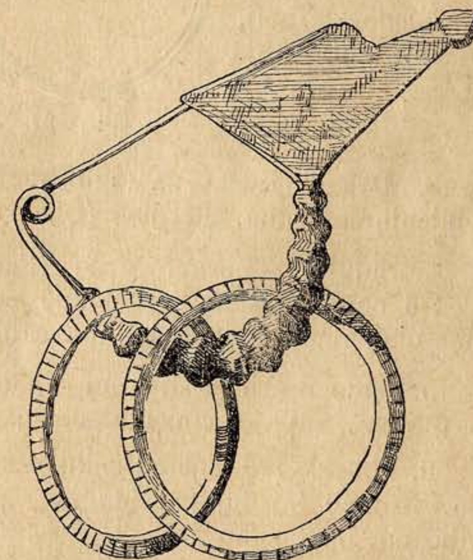
III. Grobnice oko Vratnice.

Gromile poredane su niza stranu, koja se sa Talina spušta prema ravnom Glasincu baš na protiv crkve sv. Ilije. I megju njima je poveća gromila (promj. 21 m.), a oko nje poredaše se poviše manjih. Od ovih raskopane su dvije gromile.

I. Gromila je u premjeru 10 m., a glavica joj se nad živac izdigla za kakih 0·70 m. Pod gornjim slojem naspa našlo se mjestimice paljevine. Bijahu u njoj dva kostura, jedan u zapadnoj kriški, drugi u istočnoj.

a) Do ostanaka kostura, koji se nagje na zapadnom kraju gromile, našla se lijepo izragjena fibula na lûk, uriješena nizom bobica. Kùka, u koju bi zahvaćala igla, jest na oblik ploče, koja se prema glavi suzuje, a završuje u kvrgicu. O lûk fibule bijahu nanizane dvije halke, s lica uriješene nizom pomanjih zareza (slika 35).

Rgja (patina, mjedenka) je u nje smegja. Veličina je fibuli: lûk u visini 3·35 cm., u dulj. 4·8 cm.; kùka, u dulj. 3·5 cm.; ukupna duljina 6·4 cm. Premjer je halkama 3·4 cm., širina im 0·4 cm. Sličnu fibulu, ponešto manju, iskopao sam prije dvije godine u blizini Sarajeva, u podoru nekadanje znamenite predhistorijske naseobine Z l a t i š t e na V r a n j e v a č i. Ta fibula našla se prelomljena, nešto je manja, a uz nju nagjoše se kao nakit mjesto dvije — tri halke.

Slika 35.

b) Do ostanaka drugoga kostura, koji je daleko više postradao, našlo se:

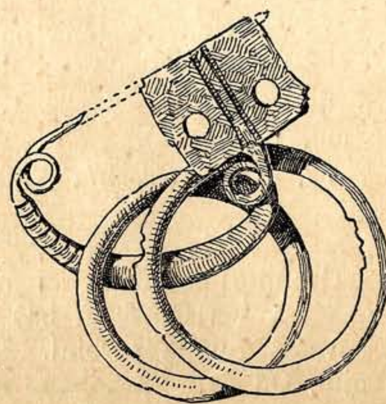
1. Mala fibula na lûk, u koje kùka imade oblik četverouglaste ploče, uriješene sa dvije probijene rupe. I na tu fibulu bijahu nanizane dvije oveće halke, s lica pupčaste. Veličina fibuli bijaše: visina

lùka 2·5 cm., duljina mu 4·3 cm., kùka 2·1 : 1·7 cm.; spoljašni premjer svake halke 3·2 cm., širina 4 mm. (slika 36).

2. Šuplje saljeveni kolut od preslice (Wirtel) u premj. 2·1 cm., vis. 1·4 cm. — Oba komada podosta su oštećena. Rgja je prhka, i mutne, zelenkaste boje.

II. Gromila leži 80 koračaja na jugoistok, a u premjeru je 12 m., visina 0·5 m.

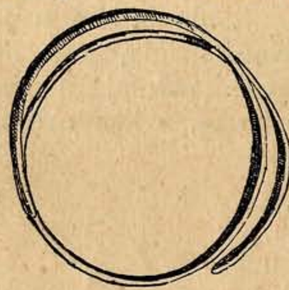
Ostanci kostura i predmeti nagjoše se blizu na srijedi gromile.

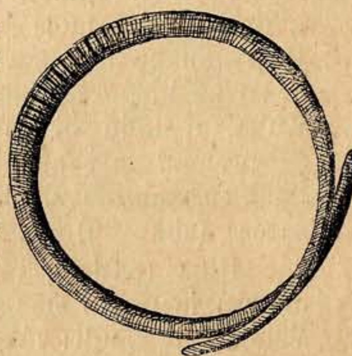

Slika 36.

U njoj se nagje:

1. Karika od uske prutice tenećeta, savijena u kolut na $1^3/_4$ oboda. Premj. 3·4 cm. (slika 37).

2. Karika od ojake, s oba kraja stanjene šipke, savijene na kolut s $1^1/_4$ oboda. Premj. 4·5 cm. (slika 38).

Slika 37.

Slika 38.

3. Dva dugmeta sa oduljim vratom, a glavicom uriješenom probijenim olucima. Petljica (Öhse) u oba dugmeta je odlomljena.

4. Šuplje, saljeveno zrno (Perle) od tuča. Premj. 1·8 cm., vis. 1·6 cm. Mjestimice prolomio se tuč, te se još vigja zemljano zrno, oko koga se je u kalupu salila (slika 39).

5. Malo zrnce sa širokom rupom. Premj. 1·2 cm., vis. 0·5 cm., rupa 1 cm. (slika 40).

6. Utarak počelice od uske pruge tenećeta. Komad taj bijaše slomljen, pa se je čivijicama opet sakovao.

Slika 40.

Slika 39.

7. Tri cijevi opredene uskim pruticama tenećeta.

Mjere: a) dulj. 11·5 cm. deblj. 0·35
b) „ 9·0 „ „ 0·3
c) „ 4·2 „ „ 0·6

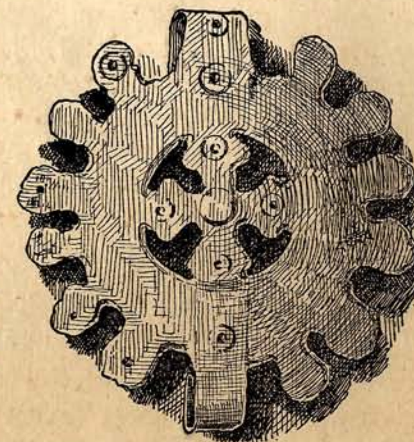
8. Utarak nakita nalik lûku, uriješen kvrgicama.

IV. Nekropola kod Kusača.

I. Gromila (Arareva) razmjerno prema premjeru sa (12 m) ovisoka je (1·20 m.), a našlo se u njoj dosta malo. U južnoj krišci, do 1 m. daleko od središta, nagjoše se vrlo raspali ostanci kostiju, a u sjevernoj krišci dosta gust sloj paljevine i ostanaka pola sažganih živinskih kostiju.

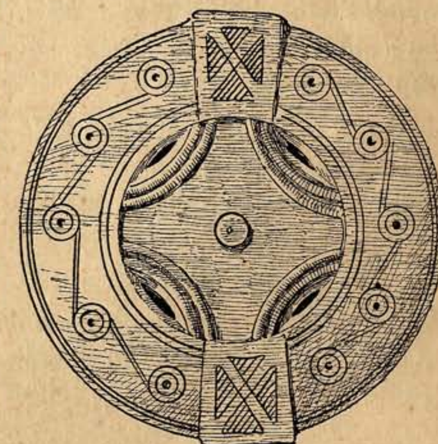
U gromili se našlo:

1. Okrugla kopča slična jednoj, koja se našla na Talinama (gromila IV), samo da je ljepše izragjena a po rubu okićena izrezanim krugovima u slici zvijezde. Premjer joj je 5·4 cm. (slika 41).

Slika 41.

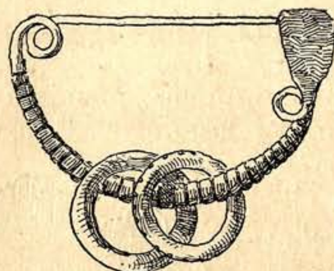
2. Pet raznih uvojaka nalik na spirale (Spiralenhülsen).

II. Gromila (Arareva). Nalazi se do dvadeset metara na jugoistok od prve s onu stranu staze, koja vodi u Kanostreviće. Osim raspalih kostiju našla se u njoj samo lijepa obla kopča, u koje je ćenar uriješen nizom malih koncentričnih kružnica, a orta (srdašce, sredina) sa četiri para pupčastih, uvijenih rebrica, koje opisaše oblik sličan ponešto krstu. Sredina urešena je glavicama, s dônjestrane dvije kùke (slika 42).

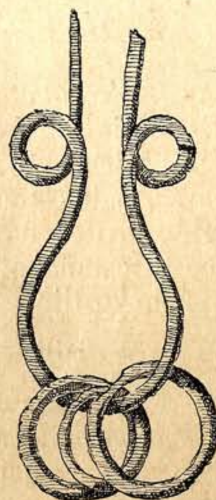

Slika 42.

III. Gromila, vrlo je maljušna, a do 250 koračaja na istok od potonje. Ostanci kostura nagjoše se u srijedi, a bijahu položeni od istoka k zapadu. Do njih bijaše:

1. Mala fibula sa lukom, uriješenim nizom zarezanih koluta, a na njoj se nagjoše dvije male s vanjske strane zarescima provigjene halčice. Visina luku je 3·7 cm., dulj. igle 4·4 cm. Premj. kolutića 1·7 cm. (slika 43).

Slika 43.

Slika 44.

2. Ukosnica, savijena od broncane žice sa tri halke (slika 44).

IV. Gromila bijaše takogjer maljušna, a kakih 20 koraka na jugozapad od II. Ararove gromile. U njoj se ne nagje ništa.

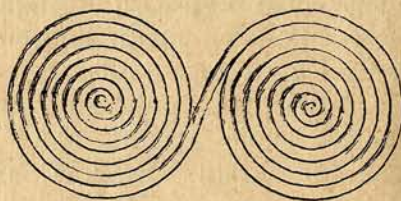
V. Nekropola pod Lazama.

Grobište to zaprema velik prostor niza stranu pod selom Laze. Po srijedi nalaze se u jednom redu ono šest već spomenutih plitkih gromila, a oko njih ostale, koje se na zapad popeše uza stranu, te odatle kosinom Rasovače („Brdo“) prema sjeveru, a kroz mali gaj („Borik“) prema jugu. Od ono šest plosnatih gromila raskopao sam četiri.

I. Gromila. (i u onom nizu prva idući od juga na sjever), imala je premjer od 15 m., a visinu od 0·55 m. U njoj se našlo ostanaka spaljenih ljudskih kostiju, zgrtanih na hrpicu.

Od predmeta našlo se:

1. Mala uvojka nalik na slovo „**S**“ od broncane žice sa sedam spirala. Premj. svakoj spirali je 2·4 cm. (slika 45).

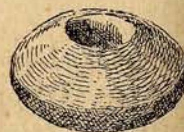

Slika 45.

2. Slična uvojka prelomljena na pola.

3. Šest komada raznih cijevi, načinjenih od uske prutice tenećeta, omotane u spiralu.

4. Velik, šuplje saljeven bombak plosnata oblika. (Premj. 2·2 cm.) (slika 46).

Slika 46.

5. Manja bombica, s oba kraja čunjasta. Premj. 1·6 cm. (slika 47).

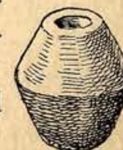
Slika 47.

6. Dugme na odugoj grani, na glavici uriješeno osovnim olucima (slika 48).

7. Bombica od ilovače, s oba kraja čunjasta. Premj. 1·6 cm. vis. 1·3 cm. (slika 49).

II. Gromila. Premj. 22 m., vis. 0·65 m. U sjeveroistočnoj krišci (segment) nedaleko središta nagjoše se ostanci spaljena kostura, a do kalciniranih kostiju vrlo mnogo predmeta.

U toj gromili nagjoše se ovi predmeti od tuča:

Slika 49.

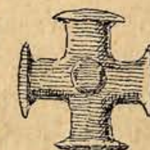

Slika 48.

1. Osam pupčastih puceta razne veličine, kojima je premjer od 14 do 18 mm. S dônje strane nalaze se male petljice, o koje bi se puceta prišivala (slika 50).

2. Dva dugmeta na oblik krsta. Dužina je pera 2·3 cm., širina 7 mm. U srijedi je mali izbočak (slika 51).

3. Veliko izvajano dugme pupčasta oblika, na rubu uriješeno ćenarom osovnih probijenih oluka. Premj. 2·8 cm., vis. 1·2 cm. (slika 52).

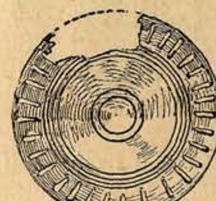
Slika 51.

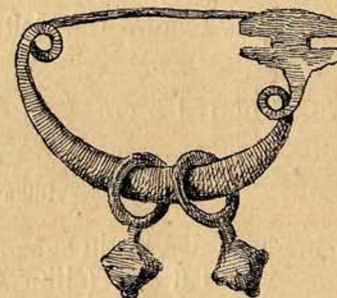
Slika 50.

4. Kitica u oblik lijepe maljušne posudice sa ovisokim drškom. (slika 53).

5. Fibula na luk, sa dvije kruškice na širokoj petljici Dužina fibule je 5 cm., vis. 3·3 cm. (slika 54).

Slika 52.

Slika 54.

Slika 53.

6. Mala kitica, nalik na gvozdac od koplja (sl. 55).

7. Kolut sa sedam kitica, nalik na male ključiće, četiri su komada iskrhana (slika 56).

8. Kitica nalik na pticu (slika 57).

Od gvožgja našao sam:

1. Dva koplja sa oštricom nalik na vrbov list; povora (Rippe) nema, već je gvozdac po srijedi

Slika 57.

Slika 55.

Slika 56.

u brid izbočen. Sáp (nasad — Dülle) je ponešto okrhan (slika 58).

2. Duguljasta sulica, nalik na prvašnju, vitkije forme. Dulj. 20 cm. (slika 59).

3. Osim toga našlo se poviše utaraka koplja, ali ti bijahu obloženi gustim slojem rgje.

Od kamena nagje se:

1. Mala provrtana pločica od mramora (slika 60).

Slika 60.

Slika 59.

2. Sap (Heft) noža od kremena, slomljen u dvije pole. Dulj. 7 cm., šir. 2·5 cm.)

3. Jajolik brušen kamečak od vapnenca.

Od kosti: Vršak srnećeg roga, na korjenici uriješen udubljenim rupicama.

III. Gromila u premjeru 20 m., u visini 0·7 m. pokrita je kao i prijašnja slojem sitno skucana kamena. U njoj se našlo na više mjesta tragova paljevini, a spaljene su kosti u sredini gromile. Do njih bijaše:

a) od tuča:

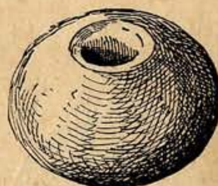
Slika 58.

1. Veliko zrno, prošupljeno, sa lijepom plavkasto-sivom patinom. Promj. 2·6 cm., vis. 1·9 cm. (slika 61).

2. Manje slično zrno. Promj. 1·5 cm., vis. 0·8 cm. (slika 62).

Slika 62.

Slika 61.

3. Šuplje, saljeveno zrno, sa dva kraja suženo, a na rubu uriješeno obručem. Promj. 2·5 cm., vis. 1 6 cm (slika 63).

4. Četiri dugmeta nalik na krst. Dužina pera 2·3 cm., šir. 6 mm.

5. Dvanaest kom. malih pupčastih dugmeta u premj. 1·5 cm., u visini 0·7 cm.

Slika 63.

b) Od kamena:

1. Utarak malog trobridog nožića od crvena kremena (Hornstein). Dulj. 5·3 cm., šir. 1·4 cm., vis. 0·5 cm.

2. Malen, provrtan kamenčić vapnenac (slika 64).

3. Jajolik obragjen komad bjelutka.

Slika 64.

c) Od gvožgja:

1. Veliko koplje sa širokim, dobro uščuvanim listom bez povora (Rippe) po srijedi. Dulj. listu 40·5 cm., širina u sredini 5·6 cm. Duljina sápa (nasada) 9·5 cm. (slika 65).

2. Slično koplje, nešto više izrgjalo.

3. Sulica, nalik na list. Sa povorom po srijedi. Sáp okrhan (slika 66).

d) Od kosti:

Utarak malog koštenog drška, uriješen urezanim šarama Duž. 3·5 cm., šir. 8 mm. (slika 67).

IV. Gromila, oblikom i veličinom slična potonjoj. Mrtvac je i u njoj sažgan, a našlo se:

1. Dvostruka uvojka nalik na naočari. U kolutu ima po 7 uvoja, a premjer mu je 3 cm.

2. Slična manja uvojka sa šest uvoja a u premjeru 2 cm.

3. Mali prsten od tuča, sa lica kao ures krst. (slika 68).

Slika 68

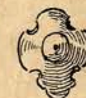
Slika 67.

Slika 66.

4. Slični prsten. (slika 69).

5. Cetiri komada raznih vijastih cijevi.

V. i *VI. Gromila* leže na jugu spomenutim gromilama, ali se u njih ne nagje ništa. U jedne je premjer 8 m., u druge 6·5 m. Oblik im je humka.

Slika 69.

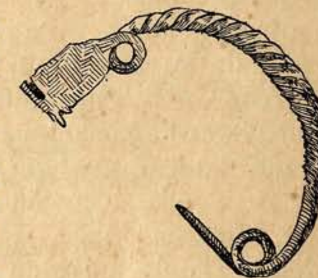

Slika 65.

VI. Gromile oko Laza.

I. Gromila je uz puteljak, koji od Podlaza uza stranu na Rasovaču vodi. U premjeru ima 12 m., u visini 1·8 m., a našla se u njoj jednostavna fibula na lûk sa plosnatom kûkom (1·7 × 1·7 cm.). Visina je lûku 2·9 cm., a dulj. igli 4 cm. (sl. 70).

II. Gromila stoji samotna u njivi nedaleko sela Laza. U njoj se našla fibula sa savijenim lukom i utarci slične fibule. Patina je zelenkasta. Visina luka 3 cm., dulj. 5 cm.

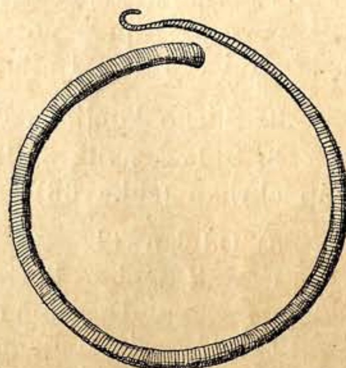
Slika 70.

VII. Gromile oko Borika.

Južnim pravcem od nekropole pod Lazama prostiru se nekoliko gromila malim Borikom, a s one strane Borika idući prema Sokolu nalazi ih se pojedince diljem kakih 500 m.

Raskopane su gromile s one strane gaja nedaleko ograda njiva sela Laze.

I. Gromila. Malena je, u njoj se našlo samo po srijedi sloj paljevine i ostanci kostura, položena od sjeverozapada k istoku.

Slika 71.

II. Gromila. Promj. 6·5 m. vis. 0·7 m. U njoj:

1. dva okova, slična i oblikom i veličinom na one iz II. gromile na Talinama.
2. Kolut od broncane žice, u koga je jedan kraj deblji, a drugi tanji, te zariven u malu kukicu Premjer mu je 4·5 m. (sl. 71).

III. Gromila Premjer 6·5 m., vis. 0·7 m. Ovo je jedina gromila, u kojoj je bila lješina nekako zaštićena, da je ne zdrobi silni teret kamena nasapa. Lješina bila je pokrita borovom gredom, od koje je nagjen komad od 1·20 m. dulj, a do 25 cm. širine. Ta je greda još sirova metnuta u gromilu tako, da je smola u njoj prosukljala na površinu, te ovu zaodjela slojem, koji je drvo kroz 2000 godina očuvao od truleža. Tu gredu zaodjela je izvana crna kora, a ako tu olupiš, nagješ drvo bijelo, kao da je tek nedavno usječeno.

Zbog toga pokrovca, pod kojim je kostur ležao, očuvaše se njegovi ostanci prilično dobro, te je nagjen desni femur skoro čitav, a od lubanje skoro svi sastojci osim lica i zatiljka.

Sudeći po veličini femura i po debljini koju je stigla kost u lubanje, bijaše tu ukopan gorostasan čovjek, fizički vanredno razvijen.

Femur je od koljena do glavice dug 535 mm., a objem cijevi 109 mm. Te mjere odgovaraju čovjeku, koji je bio najmanje 1950 mm. visok, a uzme li se u obzir, da su bridovi u cijevi bili vanredno oštri, a kost sama s krupnim bradavkama, o koje su mišice mogle kao o gvožgje prianjati, bijaše to čeljade neobične jakosti.

Slika 72.

Lubanja bijaše u razmjeru prema visini individua u svojim razmjerima prilično malena i ne nadmašuje obične (slika 72).

Eto te mjere u koliko se mogu po reštauraciji ustanoviti.

1. Horizontalni objem lubanje · · · · · · · · · · · 520 mm.
2. Širina lubanje · · · · · · · · · · · · · · · · · 139 „

3. Duljina od glabele
   a) u pravcu · · · · · · · · · · · · · · · · · 195 „
   b) u luku (do forament. occip. extern.) · · · · 314 „
4. Širina čela (os frontis)
   a) u pravcu · · · · · · · · · · · · · · · · · 100 „
   b) u luku · · · · · · · · · · · · · · · · · · 126 „
5. Sagitalna duljina čela · · · · · · · · · · · · 124 „
6. Širina tjemenice (ossa parietalia)
   a) u pravcu · · · · · · · · · · · · · · · · · 117 „
   b) u luku · · · · · · · · · · · · · · · · · · 240 „
7) Duljina tjemenice · · · · · · · · · · · · · · 132 „

Iz ovih mjera slijedi, da je lubanja po svom objemu (520) srednje veličine. Prispodobivši duljinu joj (195) sa širinom (117), dobiva se kao index duljine 748, te je ona prema tomu dolihocefalna. Index visine ne da se ustanoviti, jer su ocipitalne kosti ispod foramenta okrhane, ali to stoji, da je lubanja bila u visinu više razvijena, nego li u širinu, index joj je bio najviše 750, a lubanja bila je prema tomu ortocefalna.

Iz ostalih mjera slijedi, da je lubanja bila u širinu oblija nego li u duljinu, jer su mjere širine u pravcu razmjerno daleko kraće nego li u luku. Tako je u čela 100 : 126, u tjemenače 117 : 240, a u zatiljka ne da se mjeriti širina, jer je okrhan. Sve to dokazuje, da imademo pred sobom ekskvizitno dolihocefalni tip.

Lubanja je samo na lijevoj počelici istrula, a na desnoj tjemenici nalazi se brazda sa rane, koja potiče od oštra udarca, koga je pokojnik prebolio, jer je ta nekoč kao lješnjak velika rupa zacijelila.

Osim lubanje očuvana je i dônja čeljust, a i ta je vrlo uska. Karakteristično je u nje to, da joj brada nije šiljata, već na oblik široke, oštre, posve ravne, a na oba kraja šiljate bridi.

Grana u vilice uzdiže se dosta strmo, iz česa se zaključuje, da je lice bilo ortognatno (slika 73).

Razmjeri dônje čeljusti jesu:

1. Duljina: 212
2. širina vilica: 91
3. Visina grana: 63
4. širina brade: 30

IV. Gromila. Nalazi se po prilici 50 m. južno od prijašnje. Premjer joj je 8 m., visina 1·2 m.

U njoj se našlo:

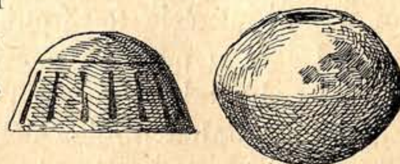
1. Dvije grivne od broncane šipke, savijene na $1^1/_3$ uvoja. Urijesene su sa tri niza piknjica. Premjer (nutarnji) 5·9 cm., širina 1 cm., debljina 0·5 cm.

Slika 73.

2. Obla kopča sa lošim, probijenim kalemom.

3. Pupčasto, izvajano dugme od tenećeta, na dônjem rubu uriješeno ćenarom osovnih probitih oluka. Promj. 2 cm., vis. 1·5 cm. (sl. 74).

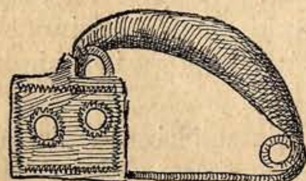
4. Zrno od tuča, provrtano, a s oba kraja suženo. Premj. 2·5, vis. 2·0 cm. (slika 75).

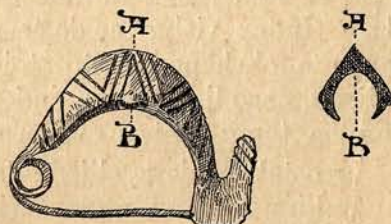
Slika 74. Slika 75.

5. Fibula sa četverastom na dva mjesta provrtanom kukom. Visina 2·3 cm., dulj. igle 3·9 cm. Kúka (1·6 1·7 cm.) (slika 76).

6. Mala fibula sa pupčastim trobridim lukom, uriješena vijastim zarezima. Visina luka 2·5 cm. dulj. igle 3·5 cm., debljina luka 1 cm. (slika 77).

Slika 76.

Slika 77.

7. Dugme na lik krsta. Duljina pera 2·9 cm., širina 1·1 cm.

Dr. Truhelka.

Два римска камена из околице сребреничке.

Приличноме броју римских споменика из околице сребреничке додајемо ево још два. Што их имамо нацртане, захвалити нам је доброти господина надрудара Л. Погачника.

Први од тих споменика потјече из развалина римскога града уз лијеву обалу Дрине у риту Сегни опћине ложничке. То је 64 цм. висок одломак 42 цм. дугог тесаног камена, коме је једна страна са свијем, а друга већином очувана, док су друге двије стране на жалост одбијене.

На оној страни, која је са свијем очувана, виде се изнад пријечке коњаник у кабаници, која око њега лепрши, на другој пак виде се изнад сличне пријечке два попрсја једно уз друго, и то десно од једне жене, која је десну руку положила на прса, а лијево попрсје мушке опдобе.

Она страна камена, која је украшена коњаником, с горње је стране са свијем поравњена, а горња страна оне друге стране види се, као да је

била шћемерена и чини се за то, да је тај одломак некоћ био наглавак четвероугластог ступа у некој аркади.

Други камен, израђен на рељеф, плоча је 90 цм. висока а 69 цм. широка, која је узидана у ограду око врта код жандарске касарне у Љубовији и биће да је одломак надгробнога камена.

Уз руб те плоче тече уоколо кићен оквир, а простор, што га тај оквир обухвата, преграђен је пријечком у шире горње и уже доње поље. У горњем пољу виде се вијенцем окружена попрсја двојице мушкарача, од којих онај с лијева у десној руци

држи неки замотак. Четири угла изван вијенца испуњена су сваки звјездастим цвијетом. У ужем дôњем су пољу ликови двију животиња, окренутих једне против друге, а налик на делфине.

Надамо се, да ћемо до скора моћи јавити нове налазе из те занимиве околице.

В. Радимски.

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza Tomassini-a.

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak).

Po cijeloj zemlji nalazi se dosta zelenbaća, Lacerta viridis. On sebi doista ne izabira stana; on mrzi samo takova mjesta, koja bi neprijateljima zgodna bila, kada bi ih progonili.

U Hercegovini možemo naići na zelenbaća još vrlo često u visini od 1500 metara; a i u Bosni još je uvijek obična pojava na visinama od 800, a takogjer i od 1000 m. Tko već pozna tu vrstu životinja od prije, tome ne treba na novo predočiti bosanskog ili hercegovačkog zelenbaća; jer se ovi ni čim ne razlikuju od svoje sjeverne braće.

U Bosni svagdje, a u Hercegovini tek po krajevima visokim 600 metara nad morem, našao sam Lacerta agilis (obični gušter). On se u Hercegovini pokazuje tek ondje, gdje nastaje južnoevropsko podneblje. Tamo on živi isto tako, kao i na drugijem mjestima, pa je i po spoljašnosti potpuno jednak onoj, svuda dobro poznatoj sjevernoj vrsti.

Prilična je razlika u nalazištima izmegju L a c e r t a m u r a l i s (zidni gušter) po Bosni s jedne, a po Hercegovini s druge strane.

Izmegju svih bosanskih gušterova ove vrste nema nikakove velike razlike; svi su onakovi, kao od prilike oni u južnoj Tirolskoj, samo što je kod ovih (bosanskih) ljepše razvijena modra boja po trbušnim rubovima.

Lacerta campestris i Lacerta olivacea nijesu rašireni po Bosni, ali za to oni zamjenjuju po toplijim krajevima Hercegovine često sasvim zidnog tipičnog guštera. Ove obje lijepe južnozemne varijetete našeg zidnog guštera, oživljavaju u hercegovačkim dolinama, u koliko su one svojim podnebljem ravne dalmatinskim — sve pašnjake i livade; brzaju po svim grmovima, veru se po zidovima kuća i bašča; jednom riječi, nalazimo ih u spomenutim krajevima svagdje, gdje vidimo po drugijem mjestima i po višim sjevernijim dijelovima Hercegovine zidnog guštera. Stranice brjegova od 1100 m. apsolutne visine jesu čvrste megje, preko kojih se dalje ne pojavljuju obje varijetete muralis sa zelenim legjima. U unutrašnjosti zemlje od

tako visokog gorja ne vigja se više ni jedna od ovih obiju malih i lijepih gušterova, pa ni onda ne, ako kotlina s onu stranu leži apsolutno niže, od onih krajeva s druge strane, koji još prijaju, spomenutim gušterovima. Tako ćeš n. pr. Lacerta campestris i Lacerta olivacea u dolini Korita u visini od 1000 m, pa i u većoj, još dosta naći, a odmah u susjednoj samo 800 m visokoj kotlinastoj dolini Crnice, nema ih nikako; jer je od doline Korita rastavlja Kobilja-glava, koja do svog najnižeg mjesta ne mjeri niti 1100 metara.

Megja obitavališta Lacerta campestris i olivacea, jest dakle dobro označena.

I. Lacerta muralis.

Prebivalište.

Ako se uopće o gmazovima može reći, da ne mare za lijepa prebivališta, to nas o tom uvjeravaju ponajviše svi gmazovi, a s njima nas nepobitno uvjerava i L. muralis, da takav idealizam nema za praktični život nikakove vrijednosti.

Da se može muralis naprosto svagdje naći, to je dobro poznato svakom, koji je putovao južno od Alpa. Ovog ćemo guštera naći i tamo, gdje daleko i široko — to jest barem u pogledu na njihovu veličinu — nema nikakovog kamenja. Po suhim livadama trče naokolo zidni gušterovi, kao i njihove obje ljepše obojene varijetete, u velikoj množini; šta više, ne plaše se ni vlažnih livada.

Za njihove brze nožice nema ni tamo ni ovdje nikakovih poteškoća. Skakavaca, muha i slične hrane ima na suhim, kao i na vlažnim livadama, e pa tamo ima i naših malih gmazova. I ako se L. campestris i L. olivacea ponajviše zadržavaju na pašnjacima i mršavim livadama, u blizini grmlja ili u samom grmlju, kao i na sličnim zelenim mjestima, to ipak ne ćemo uvijek naći — koliko sam barem ja iskusio — ove obje zelene varijetete L. muralis na zelenim prebivalištima, a sivog L. muralis na sivom kamenju i na zidovima; nego ćemo vidjeti sve te tri vrste zajedno na jednom te istom mjestu, samo ako uopće nema koje god od njih triju u cijelom kraju.

Preko ljeta davao sam veliku množinu, a dnevno njih preko 20 za hranu mojim guževima (vrste neotrovnih zmija), koji su ih jeli. Moj mi je sluga donosio i to sa jednog te istog mjesta uvijek cijelu vrlo izmješanu družinu.

Način življenja i osjetila.

Načinom življenja ne razlikuje se L. campestris i olivacea od muralisa.

Kao što je uopće kod svih gušterova, tako je i kod ovih jezik dosta važan, kao sredstvo za istraživanje hrane, premda oni i okom

traže i poznavaju jela i to mnogo bolje, nego li zmije i premda će teško koji od njih bez jezika uginuti od gladi (dakako, osim Chamaeleona, koji se ne može amo računati). Gušterovi ne istražuju uvijek jezikom svoju hranu, a šta više, često baš nikako. Pa bi to i vrlo težak posao bio n. pr. kod žive muhe ili kod koje druge slične životinje.

Prevelik zalogaj, koji iz usta ispuste, svakako jezikom okušaju prije, nego što ga opet uzmu u usta.

Kako je ustrojeno osjetilo za sluh, to baš ne znam; ali to sam već posmatrao, da su sposobnosti toga osjetila u gušterova isto tako slabe, kao i u ostalih gmazova. Ako uzmemo na oko duševne sposobnosti, onda možemo gušterove usporediti sa barežnim kornjačama; no ipak se vidi, da je duševni život očitiji u ovih hitrih stvorova, nego li u nespretnih barežnih kornjača, a da i nespominjem grčke kornjače.

Gušterovi mrze jedan na drugog, pa se i ljute jedan na drugog; a mužaci se biju i progone jedan drugog. Za cijelo vrijeme parenja vidi se neka privrženost izmegju različitih rodova (ženki i mužaka); moglo bi se skoro reći, da oni sprovode bračni život. Mužaci su ljubomorni. Kada se gušterovi hrane, onda jasno očituju nenavist.

Rasplogjivanje.

Odmah sproljeća, kako se pojave gušterovi, mogao sam dobro opaziti, da su ženke već skotne; pa ipak sam gledao u mjesecu maju, gdje se u prkos tom još uvijek vrlo često pare; može biti baš za to, što je ženkama bilo već krajnje vrijeme. Oko polovine maja snijele su 2—4 jaja, velika kolik grašak. Pokupio sam ih u kutiju od tenećeta i ostavio u sobi na miru, ali ne na suncu.

Za kakove četiri nedjelje dana izmiliše iz njih mladi.

Kao što to čine zmije, razdiru takogjer i gušterice jaja na jednom, ali ponajviše na više mjesta bez prividnog razloga, kao da bi ih oštrim nožem prorezivali, da tako mladima olakšaju brigu za same sebe. Ja sam hranio mlade ušencima.

II. Lacerta oxycephala.

Prebivalište.

Tamo, gdje kraš dopušta, da se gušter može kretati po povećem drveću i ne morajući se doticati zemlje, trave ili uopće čega drugog, kao n. pr. kamenja, — tamo je svoj u svom, tamo je kod kuće Lacerta oxycephala. Od ovog na travi nespretnog, ali za to megju kamenjem tim bržeg, kićenog i lijepog guštera, žive u Hercegovini dvije varijetete, koje se mogu lako raspoznati jedna od druge. Tipična od njih, a tijem mislim onu svjetlu vrstu, od koje vidimo temeljnu boju u svakovrsnom šarenilu, ne uspinje se u predjele, koji su viši od 500—600 metara.

Sa ovom zajedno, ali osobito po visinama, nutrašnjosti zemlje, poviše prebivališta pravrste, — nalazi se po pustom krašu, njena ponajviše kao smola crna sestrica.

Crna varijeteta oxycephale živi ponajviše u predjelima, koji su u apsolutnoj visini izmegju 600, 1000 pa i 1100 metara, doista je ima svagdje, gdje samo ima dosta rupičavog i raskidanog kamenja, a gdje nema trave, koja bi ih priječila pri kretanju. Taj naš kameniti gušter nikako ne mrzi vegetaciju; ali ona ga ipak priječi u kretanju, pa bilo to trava, zeljasto bilje ili lišće, svejedno će se utruditi pužući po njoj.

Na takovim mjestima, gdje raste grmlje iz pukotina ili rupa kamenja, te ono ta mjesta samo sjenom pokriva, a da nepriječi kretanje, uvijek se nalazi Lacerta oxycephala.

Gdje ima tih naših gušterova mnogo, tamo se oni penju i na zidove kuća i vide se po ogradama, koje su složene od kamenja.

Kao što god ovaj gušter brza okretno po kamenju vertikalno dolje i gore ili horizontalno amo i tamo i koliko god vješto i spretno preskače pukotine kamenja, ma one bile široke i za pet njegovih duljina — uračunavši u to i duljinu repa, — tako nespretno pokreće se po travi ova u svom elementu kao strijela brza životinjica.

Na livadi, pa bila na njoj još tako malena trava, jedva da pregje pet ljudskih koračaja i već sustane, ili nastoji sakriti se pod pruženu mu nogu. Koliko sam razabrati mogao, nije on kadar uspeti se 1300 m. visoko, te za to može preći preko megje jedva samo kod Lijevna u Bosnu, gdje se valjda po svoj prilici takogjer nalazi.

U susjednoj okolini Banjeluke nema ga nikako, a odanle, pa sve do preko južne megje te zemlje, takogjer se ne može naći.

Crna je varijeteta valjda zadovoljna sa hercegovačkim megjašnim krajevima duž Crnegore, a koliko se daleko prostire po Crnojgori — to mi nije poznato. Na desnoj obali Neretve ne nagjoh ove crne vrste, kao i uopće nigdje u pravoj neretvanskoj dolini. Toj crnoj varijeteti L. oxycephala prija u blizini njenog sjevernog prebivališta podneblje, za koje bi se na pošljetku moglo reći, da je povoljno megjedu, a ne da je južnozemno.

U ove vrste gušterova ponajviše su i mužaci i ženke s gornje strane lijepo crne, a s donje strane mužaci su čelično-sive boje ili su — a to osobito u vrijeme parenja — dobro omašteni kao berlinskim modrilom; ženke su pak s donje strane tamnije ili svjetlije modrušasto-sive boje.

Nije uvijek crna boja gornje strane jednaka i sasvim crna. Ima pojedinaca ove vrste, kod kojih se vidi po crnini prilično dosta i tamno-sivosmegjih malenih pjegica; ali i ovakovi su još uvijek kud i kamo tamniji, nego li njihovi matičnjaci, koji žive samo u toplim dijelovima zemlje, te koji su prilično dosta različite temeljne boje, a takogjer i različite šare.

Ivice repa često su im modre, modrozelene ili zelene boje. Na suncu bliskaju se legja ove crne vrste metaličnim sjajem broncene, zelene i žute ili koje druge boje višebojne braće pravih matičnjaka, sa kojima se slažu i u načinu života.

Osim u već spomenutog, koji se bojom trbuha razlikuje, ne nagjoh više nikakove razlike u boji izmegju mužaka i ženke L. oxycephale.

Kod ove vrste razlikuje se mužak od ženke, kao i kod svih drugih gušterova samo tjelesnim oblikom.

Način življenja.

Lacerta oxycephala prilično je svadljive naravi. Mužaci se ne mogu nikako trpjeti. Približi li se, pa bilo to samo na jedan metar, — već je gotova zadjevica. Brzo se spremi za napadaj, ali se rijetko kada odmah otpočne boj, nego prije razgleda u blizini protivnika svog. Kao mačka zgrbi legja, obori njušku, po malo se bliži i uzmiče — hoće mu se da pokaže tko je.

Na borbu im se baš ne hiti; zubi jednog previše su oštri drugom, a lijep dugačak rep svakom drag; teško ga je za to prepustiti zubu protivnika. Po Brehmu rep im je nužni privjesak i ujedno glavni ures. Na nj se ponajviše nišani i on često strada pri hrvanju.

Osjeti li koji od tih boraca da je zauzeo čvrst i bolji položaj, onda će da udari. Mužaci se ne ponašaju neprijateljski samo u vrijeme parenja, nego i za cijelog ljetnog života, pa kao što u slobodi, tako i u velikim kafezima. Držimo li ih pak u malenim prostorima, to će nam teško odigrati njihovo pozorišno junačko djelo; jer su oni u takovim zatvorima najdobroćudniji stvorovi.

31. jula gledao sam megju ostalim bitku izmegju dvaju mužaka L. oxycephala. Napadnutom u tom slučaju pogje za rukom zgrabiti napadača za glavu.

Da se sada oslobodi škripca, zavrti se, a drugi s njim zajedno, kao što to čine šljepići, kada hoće na taj način velik zalogaj raskinuti prije, nego što ga progutaju. Na pošljetku se oslobodi nadvladani napadač i pobjegne, a napadnuti ga stade progoniti.

Lacerta muralis ne trpi u svojoj blizini ratobornog oxycephala i za to gdje god se onaj približi ovom, odmah ga progoni.

Rasplogjivanje.

Još prije nego što sav snijeg u kojem kraju okopni, izvuče se L. oxycephala iz svog zimskog stana, ali ipak nešto docnije od zidnog guštera, a prije od L. campestris i olivacea.

S početka, kad se pojavljuje naš oštrljastoglavi gušter, našao sam mnogo više mužaka, nego ženki. U aprilu počinju se po dvoje družiti i tako spareni ostaju cijeli mjesec dana. Čak još i u junu našao sam pojedine parove u bračnoj slozi, a možda još u ljubavi; gledao sam, kako se po više puta isti par na jednom te istom mjestu sunča ili puže po kamenju jedno blizo drugoga.

Za vrijeme parenja sprovode kao i zidni gušterovi usrdan bračni život, mužak je uvijek uza svoju ženku i vrlo je oštro pazi.

Ženka nije baš tako strašno zabrinuta za mužaka, ali ipak ne ostavlja svog stana i stoga ih možemo naći kroz dulje vremena zajedno na istom mjestu. U aprilu našao sam skoro sve ove gušterove po dva; no takogjer i pojedine, ali vrlo malo i to imenito mužake. Vidimo li u mjesecu aprilu na nižim mjestima našeg zidnog guštera, to ne ćemo trebati dugo čekati na njegovu ženku. Kada sam u to vrijeme spazio mužaka, to sam počekao na ženku, koja se je možda baš u bližnjoj pukotini jelom zabavila i uhvatim je u zamku od strune, kada se je pomolila iz svoje kamene pukotine. Sada mi je bilo lako za mužaka, jer vijerni suprug ne pobježe, već gledaše, kako mu se ženka koprca u zraku, pa i ako ne iz čeznuća, a ono možda iz znatiželjnosti. Obratno postupati ne smiješ, ako hoćeš da ih oboje uhvatiš.

U drugoj polovini juna nose ženke jaja, koja naliče na jaja zidne gušterice. Ja ne dadoh, da se iz njih izlegu mladi.

Koncem jula i u prvoj polovini augusta vidio sam u prostoj prirodi te vrste, pet centimetara velike mlade životinjice, koje bijahu po legjima sive i sa mnogo suvislih crnih pjegica našarane tako, da svojom bojom nalikovahu više na maticu oxycephale, nego li na svoje crne roditelje.

Pošto sam te mlade tamo našao, gdje ne živi matica svijetle vrste, to je onda valjan dokaz, da su i crne životinje u mladosti svjetlo bojadisane. No prije još, nego što do polovine izrastu, već su mladi crni, kao što i stare životinje.

III. Lacerta koritana.

Lacerta koritana, tako neka se zove gušter, kojeg sam ja prvi našao u okolini Korita u Hercegovini, te koji je do sada — kako mi je prijateljski saopštio Dr. Schreiber — istraživaocima nepoznat bio i koji je — možda isključivo — samo hercegovačka životinjica. Ovaj, osobito po kamenu hitri gušter, vidjeti je iz daleka u glavnom, kao L. oxycephala, ali je ipak nešto krupniji. No već na pet koraka vidi zdravo oko, da je to druga životinja. Pokrit je ljuskom, ali su ove mnogo krupnije, nego li u zidnog guštera i L. oxycephala; isto su tako ljuske na grlu, zatiljku, grudnom trouglu, kao i štitovi na šljepoočnicama prilično veći, nego li oni u obiju drugih, veličinom njoj skoro ravnih, gore imenovanih vrsta gušterova i za to je tjelesni pokrov Koritanca složen od mnogo manje ljusaka.

Štitovi repa jesu cjevčasti. Rupice od jedne do druge bedre čine neprekidan niz, sličan onom u L. muralis, a nijesu kao u L. oxycephale razdvojene trbušnim štitovima. Ostalim svojim spoljašnim

odijelom i oblikom nema nikakove sličnosti sa L. muralis; u tom više naginje podobom na L. oxycephala. Sistematičar će možda naći još i drugih biljega, kojima se razlikuje ovaj gušter od drugih i koji ga kao novu vrstu karakteriziraju.

Za praktično oko pri prostom opažanju neka budu predbježno dovoljni navedeni biljezi.

U svojoj boji pokazuje ovaj gušter vrlo veliku različitost. Ja sam ih našao orahovo-smegje, sivo-smegje, tamno-zeleno, sivo-žuto i slično bojadisanih legja; ali i takovih, kojima su legja kao koža žute i skoro kao trava zelene boje. Boja im se uvijek sja kao zejtin. Temeljnu boju ukrašavaju dosta pokrupne i poprijeko odugačke pjege neizvjesnog oblika i reda. Ali tih pjega može da i ne bude i onda su im legja od jedne gore navedene temeljne svjetlije ili mrčije boje.

Stranice trbuha su mu kao i u L. muralis modro pjegave, a sam trbuh obično zelenkasto-narančast, ali može biti i crvenkast.

Razlike izmegju mužaka i ženke

Mužak ovih gušterova dosta se razlikuje od svoje ženke tjelesnim oblikom, a to je isto i kod drugih vrsta naših gušterova. Tjelesno je ustrojstvo u mužaka mnogo jače; imaju vrlo razvijene bedrene rupice, koje su naprotiv kod ženke samo onakove, kakove vidimo u ženke L. muralis.

Da je u mužaka rep pri zatki na donjoj strani debeo, u ženke pak naprotiv tanak i da je zbog toga pukotina zadnjice naprijed isprčena, — poznato je kao opća osebina gušterova.

U boji nema bitnih biljega, kojima bi se razlikovao mužak od ženke; uopće pak čini se, sudeći barem po ovo mojih 18 komada, koje sam do sada mogao sabrati, da su mužaci mnogo jače i svjetlije boje, nego li ženke, a biće i to, da se ivice trbuha kod onih bolje ističu svojim plavilom, nego li kod ovih.

Obitavališta i nalazišta.

Obitavalište im se omegjašuje možda isključivo samo na najneplodnija mjesta hercegovačkog kraša, ali je ipak moguće, da je taj gušter i dalje rasprostranjen; jer njihova mjesta, koja sam ja do danas pronašao, razdaleko su jedno od drugog pòdrug austrijske poštanske milje, ako računamo direktnu liniju, to jest liniju kroz zrak od jednog do drugog mjesta.

Jedno nalazište, na kojem sam ga prvi put ugledao, jest izmegju Korita i crnogorske granice i visoko je 1100 metara nad morem, a sasvim je raskidana i vrlo sungjerasta, rupičava kraška strmina od jedva kakovih 1000 četvornih metara; a drugo, koje je, — kako već spomenuh — pòdrug milje direktno udaljeno, visoko je 1300, a i 1400 metara nad morem, te je naslaga krupnih komada kamenja sa mnogo uskih pukotina.

U tri jutra uhvatio sam na prvom mjestu samo sedam komada, a na drugom, na koje sam pošao samo slučajno pa i dosta rano, s namjerom, da spazim i prepoznam tri kasnioca našeg guštera, uhvatio sam te večeri samo jednog, a to mi je bilo dosta, da se potpuno uvjerim, da se taj spomenuti gušter na istom mjestu naći može.

Na ovom drugom mjestu uhvatio sam za jedan sat od te vrste gušterova u drugoj polovini juna, kada sam jednom prilikom tamo došao, cijelu duzinu. Biće, da je prvo nalazište stegnuto na malen prostor, a prostor drugog velik je, bez sumnje, nekoliko hektara, a po svoj prilici još je i veći.

Čini se, da je ovaj gušter omegjašen na sjeveru planinskim kosama Baba-i Somine-planine, jer preko tih linija ne mogoh od te vrste ama ništa naći i uza sve marljivo istraživanje; zapadno-istočne i južne megje ne mogu opredijeliti.

Prebivalište.

Za prebivalište izabire sebi L. koritana valjda takova mjesta, koja svojom prirodom prijaju i L. oxycephalu, na kojeg je on tjelesnim oblikom dosta nalik, ali je još plašljiviji i traži sebi još pustošnije i divljije kraške krajeve, nego li ovaj, pa možda ga baš za to i nema na mnogijem onijem mjestima, gdje je Lacerta oxycephala mnogobrojan.

Megjusobne sveze izmegju L. oxycephala, L. muralis i spomenutog Koritanca, nijesu mi još poznate. Po dubljim mjestima obitava ovaj novi hercegovački gušter zajedno sa crnim gušterom oštrljaste glave, a po višim mjestima živi sam, a i njih mnogo zajedno. Pošto L. koritana nije nikako slabiji, nego baš naprotiv još nešto krupniji, nego li L. oxycephala, to ne mogu vjerovati, da bi ovaj mogao onog suzbijati, da se toliko ne širi. Kada sam pri koncu aprila u okolini Korita prvi put ugledao ovog novog guštera u njegovoj slobodi na daljini od pet koraka, držah, da je to svijetla varijeteta L. oxycephala; a kada ga uhvatih, uvjerih se, da mi je u ruci sasvim nepoznata životinjica. Kako me je svojim oblikom sjećao na L. oxycephala, a rupicama svojih bedara i drugim manjim biljezima, kao što je to modrilo trbušnih ivica, na L. muralis, bijah s početka gotov smatrati ga samo za polutana izmegju L. oxycephala i L. muralis, i ako mi do sada nije bilo ništa poznato o parenju različitih vrsta reptilija. Ali taj razlog nije se mogao dugo održati, jer ne mogoh misliti, da bi on mogao biti uzrokom eksistenciji mom novajliji. Tu moju sumnju utvrdi još i to, što tjelesni pokrov L. koritane nije nikako jednak, a niti nalik ni jednom onih njegovih po svoj prilici bliskih srodnika.

Vjerujući u mogućnost, da je ta nova, meni nepoznata i predbježno Koritana prozvana vrsta guštera samo polutan, gubila se sve više i više, kada poslije, kako sam prvog našao, koji bijaše

mužak, odmah za tim nekoliko dana docnije, na istom mjestu uhvatih i ženku, i kada za ovim parom ulovih još pet komada, koji bijahu svojim oblikom i tjelesnim pokrovom potpuno jednaki prijašnjim.

Danas pak, gdje znam i za drugo nalazište, na kojem, kako već gore spomenuh, živi množina i samo od te vrste, i gdje sam sebi takogjer sabrati mogao iskustava o njihovom rasplogjivanju, — danas sam već prilično uvjeren, da je taj gušter posebna vrsta ili barem stalan odrod neke druge vrste.

Rasplogjivanje.

Način rasplogjivanja našeg, predbježno samo u Hercegovini poznatog guštera, sličan je rasplogjivanju njegovih drugih srodnika. Ženka nosi jaja. No budući se ona u proljeće od prilike tri nedjelje docnije pokaže, nego li druge, to se ona po svoj prilici i s toga razloga kasnije i rasplogjuje.

Koncem juna, dakle u ono vrijeme, kada su se ženke L. oxycephala i L. muralisa već kutarisale bremena, uhvatio sam opet nekoliko ženki te naše nove vrste, jer mi je prijašnjih već ponestalo.

Te ženke bijahu doista puna trbuha, ali se ipak ne bi bilo smjelo ustvrditi, da su i bregje.

Budući da se one za dvije nedjelje znatno ne promijeniše, to mišljah, da su se one, kao i druge ženke tih životinja već pobrinule za svoj rasplod i za to ih njih nekoliko skupa sa mužacima poslah Dr. Schreiberu, a ostale pridržah sebi. No taj mi ostatak pobježe, kao i one, koje sam u svoje vrijeme najprije bio uhvatio. Za kakove tri nedjelje, bijaše to 30. jula, nagjem jednu od izmaklih ženki opet u sobi, ali za čudo sa golemim trbuhom. Jedan dan poslije toga iznijela je ta ženka u svom skrovištu 4 jaja pod jednim kamenom. Ta jaja bijahu slična jajima drugih manjih gušterica i bijahu spolja ružičaste boje. Jaja sam spremio kao i prije od drugih reptilija, u kutiju od tenećeta, u koju sam metnuo najprije vlažna pijeska, a na ovaj poslagao za podlogu sitnijih kamečaka. 16. septembera izleže se iz jednog od ovih jaja šest i po centimetara dugačka mlada životinjica. Druga dva jaja pokvariše se prije vremena, jer je kutija dospjela na sunce; četvrto jaje otvorio sam koncem septembera i nagjoh prividno potpuno razvijeno mlado i još nešto žumanjca. Ovi mladi L. koritane bijahu jedne, tamno-sivo-smegje boje, a trbuha žuto-sivog. Ljuske ovih mladih dakako da su malene, jer niti životinje nijesu velike, ali ipak mnogo su veće, nego li u isto tako velikih mladih od L. oxycephale i L. muralis.

IV. Netopholis nigropunctata.

Nalazi se i u Hercegovini makar po svoj prilici rijetko. Ja sam do sada našao samo jedan jedincati komad (ženku) na južnoj strani kotline Fatnice u apsolutnoj visini od kakovih 500 metara; biće svakako, da ovaj krupnoljuskavi gušter i ne živi na višim mjestima. I ta jedincata ženka ove vrste uteče mi na brzo, a poslije šest dana njezinog življenja u slobodi uhvatim je sasvim blizo mog prozora, kroz koji je i umakla bila; na skoro za tim opet se preporuči, ali sada za uvijek. Pošto sam od te vrste uhvatio u Hercegovini samo spomenutu ženku, a i tu sam imao samo kratko vrijeme, to je nijesam mogao dosta posmatrati.

Sudeći po nalazištu, mogao sam iskusiti, da Netopholis u slobodi živi u društvu sa L. campestris i L. olivacea, jer sam vidio u istom grmu, iz kojeg sam izvukao spomenutu ženku zamkom od strune, takogjer i obje gornje vrste. U načinu života slaže se Netopholis takogjer sa rečenim gušterom.

V. Scheltopusik, Pseudopus apus, „Blavor“ (vrsta guštera oklopnjaka).

Ne živi u Bosni nikako; ali za to ga možeš često vidjeti u donjoj neretvanskoj dolini, kao i po svim drugim krajevima hercegovačkim sve do visine od 400 metara nad morem, ali teško na višim mjestima.

Njega će ugledati i samo donekle izvježbano oko isto tako često, a na mnogim mjestima i još mnogo češće, nego li grčku kornjaču, a svakako je Pseudopus apus na svom obitavalištu još u većem broju, nego li svi guževi (vrste zmija neotrovnica) skupa. Tamo gdje obitava, našao sam ga ama svuda: u sred poljâ, po vinogradima, na gomilama kamenja, u grmlju, kao i kraj grmlja, u krašu i na sličnim mjestima. Gdje god ima rupa, ili grmlja t. j. skrovišta i gdje je podneblje dosta južno-zemno, tamo je i Scheltopusik. Kako sam doznao, ne uspinje se ta životinja niti toliko visoko, koliko visoko dopire divlji šip.

Kao što sve naše gmazove, tako nalazimo i ovu vrstu u proljeće najčešće od konca marta, pa do početka juna, kao što je to n. pr. kod Mostara, a od tog vremena isto mu je tako dobro, kao i drugim gmazovima: na ime na suncu prevruće. Pa budući da ovaj gmaz nema nikakova povoda ostavljati prije izlaska i zalaska sunca svoje grmlje, koje ga krije, to ga ne možemo tako lako vidjeti sve do polovine septembra. U proljeće ja sam bez svake muke nalazio za jedan sat po deset komada od ovog guštera oklopnjaka. Samo jednom i to u mjesecu aprilu, vidio sam u slobodi, gdje se dvoje pare; pri tom je mužak, kao što gušterovi običavaju, čvrsto držao ženku ustima. U mojim kafezima nijesu se te životinje parile; a ta moja mnogobrojna družina te vrste nije se nikad množila. Ali svakako ne bi to bilo nemoguće, da sam se i za njih samo donekle brinuo, koliko sam se brinuo za ostalu njihovu družinu. Za mutnih, ali nikada za sasvim vedrih dana našao sam Scheltopusike i u vrijeme vrućeg ljeta, pa i za tihe kiše.

Hrana.

Scheltopusici nijesu izbirači u jelima; velike zelene kobilice osobito su im drage, a gole i velike gusjenice baš su im prava poslastica, pa i onda, kada već drugog jela ne mogu jesti, i kada sam mislio da su siti.

S miševima, kao i s velikim gušterovima okreću se ovi naši zmiji podobni gmazovi kao i šljepići, kada takav plijen u čeljustima imaju, vrlo brzo duljinom tjelesne osovine, da tako svoju žrtvu usmrte ili da je na taj način isitne, što im, kako sam gledao, katkad i pogje za rukom.

Osjetila. — Sluh.

Na temelju iskustava, koje sam stekao na domaćim a i na tugjim Pseudopus apusima, mogu reći, da su kod ovog, kao i uopće kod svih gušterova ponajbolje razvijena osjetila za vid i za opip, koji je možda na vrhu jezika združen sa kusom.

Usprkos tom, što kod Pseudopus apusa vidimo spoljašni hodnik sluha, kao i bubnjiću (membranu), ipak se čini, da on ništa ne čuje, kao što niti svi njegovi srodnici, ti četveronogi i beznogi hladnokrvci. Da uvjerim svoga slugu ili one druge ljude, koji su za mene sabirali da ne trebaju u lovu na gušterove ništa više, nego samo mirni biti, t. j. da se ne smiju kretanjem tijela odati, — to sam iz različite daljine, pa i iz najbliže blizine na guštere zviždao i pištao, ne mogući ih jedino tim ma ni smjesta maći.

Da bi ovi gušterovi mirovali radi toga, da se tobože ne odadu pokretom svoga tijela, ili da bi se kao guževi sa cjevčastim legjima, kada ih hvatamo, od straha onesvijestili, utajili ili da bi se čak iz lukavosti pričinili gluhima — to ne vjerujem, jer ako pri zviždanju ili pištanju i najmanje tijelom pokrenemo, to naš Pseudopus apus odmah brže bolje pobjegne makar baš ne bilo daleko.

Dakako to on čini samo onda, kada miruje sa otvorenim očima, a ako su mu zatvorene, to ih ne će otvoriti radi samog šuštanja, nego istom onda, kada ga se dotaknemo ili kada mu sjena pogodi oči.

Kretanje u obimu vlastitog tijela ne vidi Scheltopusik i za to ga ne plaši takovo kretanje. Uopće ne bježi ovaj gušter, nego samo uzmakne, ali brzo, dva tri metra natrag. On se već tim kretanjem razlikuje tako dobro od zmije, koja neprestano plazi, te će na brzo moći pažnjom i neuvježbano uho razlikovati po šuštanju kretanje toga guštera od zmijina kretanja.

Vid.

Nema sumnje, da je vid bolji od sluha; Pseudopus apus vidi i prepoznaje barem ono, što se miče.

Njega ne iznenagjuje nikakva nova boja, možda za to ne, što mu uopće nije duh razvijen, da bi ga moglo što god iznenaditi.

Čini mi se, da ove životinje, kao i drugi gušterovi ne razabiru boje, ili ne mogu shvatiti razlike izmegju njih.

Primjer za slične slučajeve: oni uhvate bijelog miša, kojeg boju ipak ne vide kao davno već poznatu pojavu na drugom plijenu, isto tako dobro, kao i sivog. Bijeli miš treba samo da svoj oblik pokretom odâ, a ako miruje, dosta je grabljivcu, da ga samo vrhom jezika dotakne.

Osjetilo za njuh.

Što ne mogu te životinje nikojim drugim osjetilom razabrati, to razabiru vrhom svog jezika. Ovim razlikuju one odmah ono, što je za jelo od onog, što ne valja. Baš je tako, kao da bi tim vrhom kušali. Svakako je u njihovom jeziku moć za osjećanje tako osjetljiva, da njim mogu te reptilije u isto vrijeme i njušiti — štono vele lovci. Neka se samo lako taknu jezikom nekog predmeta, već mu je to dovoljno da prepozna je li mu korisan ili nije, ili da li je kakav neprijatelj. Tako hitar dodir već je dovoljan, da se u prvom slučaju probudi interes, u drugom da se održi ravnodušnost, a u pošljednjem, da se upozori na oprezno uzmicanje.

Od osobite bi vrijednosti bilo, da se tačno istraži jezik u zmija, kojih osjetljivost nadilazi svaku vjerovatnost za svakog onog, koji nije sam posmatrao njihove sposobnosti. Gušteričina i zmijina jaja izmiješana n. pr. sa sličnim kamenjem, prepoznavali su moji Pseudopus apusi vrhom jezika i ne zahvatiše nikada kamenje. O tom bih mogao navesti još mnogo primjera, koje sam sebi pribrao prigodom posmatranja.

Rasprostranjenje — Način života.

Usprkos višemjesečnom istraživanju, ne nagjoh u Bosni Pseudopus apusa ni u jednom kraju, kojeg sam ja prešao. Pa niti u dubokim dijelovima sjeverne Bosne, gdje sam utvrdo mislio, da ću ga ipak naći i to na temelju tvrdnje spisatelja, da on na ime živi u Ugarskoj. Pošto daklen nitko naći ne će Scheltopusika u kraj Save, to se čini nevjerovatnim, da bi ta životinja u Ugarskoj bila domaća. Šta više, na temelju ovog iskustva još je nevjerovatnije, da bi on, — kao što sam čitao — takogjer i u D. Austriji udomaćen bio.

Ne može se pravo zamisliti tako osamljeno rasprostranište, osim da bi životinja tamo donesena bila.

Onaj, koji to tvrdi, veli, da se Scheltopusik nalazi samo u guštarama bečke gorske šume, nikako pak na kakovim drugim mjestima. Kada bi naš južnjak samo šumu volio, doista bi odlučno izbjegavao Hercegovinu. Pa je ono mjesto bečke šume, na kojem je, po gornjoj tvrdnji, Pseudopus apus domaća životinja, kao takogjer i cijela bečka šuma neudesna radi podneblja za dobrovoljno prebivanje; ali ne velim da se ne bi možda dao tamo udomačiti.

Ta u samoj Hercegovini t. j. u njegovoj domovini, nema ga već u mnogo povoljnijem podneblju, nego što je ono u D. Austriji.

U vodu ide takogjer i ovaj gmaz i to ne protiv volje, i ostaje u njoj često po cijele sate, premda vidimo često kraške krajeve, za koje se čini, da na njima naš Scheltopusik kroz čitave mjesece ne može ni doći do vode.

Vlažnih mjesta mora biti i za ovog guštera.

Bolesti.

Da doista treba vlage ovoj životinji, to se može najbolje iskusiti u kafezima, gdje u brzo, ako vlage nema, podlegne, kao i drugi gmazovi, i to gnjiloći usta. Pokaže li se ta bolest, koja je vidjeti kao sungjerasta masa na čeljusnicama, to će se životinja od te bolesti izliječiti vodom.

Liječenje.

Ja sam metao tako oboljele Scheltopusike, kao i druge reptilije sa istom bolesti, kada sam ih hotio liječiti, u zatvorenu banju, u kojoj je bilo samo toliko vode, da im je u njoj ležalo cijelo tijelo, a da su ipak mogli lako izdizati glave radi dihanja.

U takvom kupatilu moraju bolesne životinje ostati do prvog presvlačenja. Presvuče li se životinja, onda je ozdravila i opet će jesti. Takova bolnica ne smije se metnuti na sunce, kao što ne smijemo niti zdrave gmazove na suncu držati, jer će nam drugačije za stalno uginuti i ponajviše vrlo brzo.

U vodi podnose sunce još nekako lakše, nego li na suhom.

Na taj način možemo ih vrlo brzo usmrtiti, ako ih držimo izmegju prozora ili uopće za staklom.

Druge osebine.

Otrov rigjovke ne škodi ništa Scheltopusiku. Da one zmije žderu, to sam čuo od seljaka, pa sam takogjer i čitao; no ja sam uvjeren, da niti su seljaci, koji pripovijedaju, a niti oni, koji o tom pišu ikada gledali, gdje Scheltopusik ždere zmiju. U mojem kafezu, u kojem je u isto vrijeme bilo njih dvadeset i više, a s vremenom na stotinu, nije hotio nikada niti jedan žderati; oni omršaviše u takovom društvu, kad im se nije davalo kakovo drugo jelo, a zmija nijesu dirali.

U Dalmaciji, kao i u Hercegovini tvrde svi seljaci, da „blavor“ (Pseudopus apus) kako ga naziva Hercegovac ili „babor“ kako ga opet imenuje Dalmatinac u nekojim krajevima, — ždere šarku ili guju, a to je ljutica pjeskuša. Pa to će valjda i biti vrelo, iz kojeg je Erber, koji je po Dalmaciji dulje vremena sakupljao gmazove, crpao svoje mnenje.

Svagdje tvrde seljaci mnogo koješta, u što bi bolje bilo odmah ne vjerovati.

U istim zemljama ljudi su tvrdo uvjereni, da prutasti guž (kravosas) krave sisa, pa i to bi se dakle moralo primiti isto tako, kao da je istina, kao i dobro svojstvo njihovog „blavora“.

Pseudopus apus prava je dnevna životinja, koja u mraku nikada ništa ne radi, pa i ako za vrijeme vrućine nikada na sunce ne izlazi, nego, ako nema hladovine u guštari, miruje u mračnim zakucima, u ono doba, kada je baš najžešća vrućina, to on ipak ide spavati čim nastupi noć.

Za velike ljetne vrućine izlazi on prije sunca, čim svane, da sebi pribavi zajutrak, a taj su mu obično veliki skakavci, koji se prije sunca lako mogu uhvatiti; ali čim mu sunce počne dosagjivati svojom žestinom, mrzi ih i krijepi se na sjenatom mjestu, koje je već sunce ugrijalo.

Presvlačenje.

Scheltopusik se presvlači u proljeće ubrzo, pošto se probudi od zimskog sna i kasnije od prilike svaka dva mjeseca za vrijeme ljeta. Presvlačenje je potpuno i svrši se od jednom, slično kao kod šljepića. Staru kožu ne preokreće, nego je natrag potiskuje.

Bubnjicu (membranu) ne presvlači, ali se ta kožica ipak obnovi prigodom općeg presvlačenja skoro do dna spoljašnjeg slušnog hodnika. Isto se tako ne presvuče niti očna jabučica, nego samo — kako je to već poznato — očne vegje. Ne spadne li koža odjednom, to je onda znak, da životinja nije imala dosta vlage.

Oblik mladih.

Sasvim mladi Scheltopusici imaju smegje pjege na svijetloj, kožno-žutoj osnovi, koja u različitim tonovima može prelaziti u sivu boju.

Svojim oblikom nalikuju oni više na poodrasle šljepiće, nego li na svoje roditelje. No čim dostignu duljinu od 30 cm., a to bude po mojem iskustvu u trećoj godini, onda su oni već oblikom i bojom potpuno jednaki svojim starima.

VI. Šljepić. — Anguis fragilis.

Ovo „A“ u alfabetu mnogih, koji ljube gmazove, voli Bosnu mimo mnoge krajeve Hercegovine. Ne ću pogriješiti, ako reknem, da se može svagdje naći u Bosni, a u Hercegovini raste mu broj po višim krajevima. Kako se visoko uspinje šljepić, nije mi sasvim poznato, ali ga u visini od 1300 metara nad morem možeš češće naći, nego li u dubokim dolinama. On se ne može nikako sprijateljiti sa suhom zemaljskom površinom, pa za to i mrzi tople hercegovačke prisojne obronke, na kojima sam ga našao samo sasvim blizu potoka, pa i tamo vrlo rijetko.

Ove ničim nenaoružane životinjice možda su prognali skorevi (Coluber fuscus) i iz dubljih krajeva Hercegovine, jer se tamo

dosta često nalaze; a možda su ih i izjeli, jer oni i onako ne štede osim dvoježivaca, nikakovog drugog kičmenjaka, ako ga samo mogu savladati. A pošto se još ovom krvoloku reptilija skoro u velikom broju pridružuje i Zamenis gemonensis sa istom pohlepnošću i apetitom, te pošto i mnogi drugi neprijatelji ne izostaju, već ih naprotiv Scheltopusici i drugi umnožavaju, to mora ovaj korisni šljepić pregorjeti i ona mjesta ovih krajeva, koja bi mu mogla pružati hranu i za vrijeme velike ljetne žege. Svojim načinom života, kao i ustrojstvom tijela ne razlikuje se ništa bosansko-hercegovački šljepić od onog, što je u opće poznat na sjeveru.

VII. Ablepharus-panonicus.

Ablephara panonika, koji u Ugarskoj živi, ne vidjeh ni u Bosni ni u Hercegovini.

Ako mu Ugarska prija, za što bi mu onda za njegov život, običaje i potrebe mogla biti neudesna Bosna, a naročito sjeverna Bosna, koja je južni priključak Ugarske, te se od nje slabo razlikuje — to ne mogu rasuditi.

U sjevernoj Bosni, gdje sam baš mislio naći tog malog ljepušastog, glatkog guštera, osobito sam na njeg pazio; no tim, što ga nijesam našao, još se ipak ne može ustvrditi, da ga tamo nikako nema; pa i unatoč mom više nego petnaestgodišnjem vježbanju u istraživanju reptilija.

Možda sam previdio tu malešnu životinjicu, a to je tim lakše moglo biti, što se ona ponajviše zadržava u skrovitim mjestima.

Ja bih prije mogao vjerovati, da njegovo rasprostranjenje omegjašuju obje velike južne i mnoge male rijeke, koje dolaze iz visokih dolina i saljevaju se u Dunav kao pritočice.

No ovo moje mišljenje ne treba nitko da prihvati; jer i Netopholisa nagjoh tek poslije više godina. Ali svakako će bolje učiniti svaki onaj, koji želi uhvatiti Ablephara panonika, da u tu svrhu ne dolazi u okupirane zemlje.

Ускршња шарена јаја.

Штованим читаоцима нашега цијењеног „Гласника" учиниће се без сумње доста чудновато, кад прочитају наслов овога чланчића, као и мени што се то збиља у први крај чинило, кад о томе добих од пријатеља ми Вида Вулетића Вукасовића прву вијест, да прикупим неколико комада ускршњих шарених јаја. Да не дуљим лакрдију, рећи ћу вам, како је то било. Ево како: Ја сам послао г. В. В. Вукасовићу натпис са звона, које је било на сахат-кули у Ст. Мајдану, да ми га са латинскога у наш матерински језик преведе, што је исти учинио, а уједно дао је тај натпис уврстити у лист „Bullettino". Ја сам пак желио број тога листа имати, и за то се обратим на госп. Вулетића, а он ми на дописној карти од

17. априла о. г. пише: „Наредио сам за те онај број „Bullettina," па ми је до наде, да ћеш га примити. Мога ти не могу послати, јер ми служи за присподабљање." Али како се зачудих, кад на истој карти прочитах и ово: „Пише ми г. М. Валтровић: „„У српским се кућама шарају ускршња јаја. Прикупите овом приликом, колико јаја можете, па сравните шаре на њима са шарама на одијелу. У „Старинару" ће бити неколико речи о тим шареним јајима."" За тим ми г. Вулетић пише даље: „Добро ћеш урадити, а да пошаљеш равно у Биоград Валтровићу неколико тијех јаја, те му кажи, да сам те напутио."

Мени се то чинило збиља смијешно Узео сам једно шарено јаје и разгледао, али ја ту не нађох ни зере сличности, кад га са мојим капутом испоредих. У једну руку и жао ми бијаше, да ме г. Вулетић о томе опширније није обавијестио. Опет помислих: па није он крив, што ја не могу да проникнем у ствар. Сјетих се наше старе пословице: „Ко пита, с пута не слази." Стога одлучих обратити се непосредно госп. М. Валтровићу у Биоград, да ме о томе потање поучи. Ако му треба шарених јаја — помислих у себи — тога може усред Биограда наћи. Писао сам г. Валтровићу (цитиравши речи г. Вулетића) те сам га молио, да ме о том подробније обавијести. И збиља добијем од госп. Валтровића писмо (од 21. априла) овог садржаја: „Господин Вулетић добро Вам је јавио. Ове године почео сам прикупљати ускршња шарена јаја, ради изучавања орнаментике на њима. Добијам их са више страна из Србије и задовољан сам с избором. Не тражим она, на којима се види утицај модерног веза и других шара, но она, на којима има старих облика, уобичајених у народу од давнина. Шаре су или геометријске, простије или сложеније, или су цвијетови: сумбул, лале, ђурђевак, јабука (плод) и т. д. у саксијама, или птице: кокот, голуб. Шаре су израђиване алатљиком „шаралицом" и раскрављеним воском, а јаја се мећу у разне боје: жуту, плаву, црвену. Ако будете имали прилике, да ми за рачун народног музеја прикупите неколико шарених јаја из Босне, а Ви то учините, па ми јаја пошљите добро сложена у мекиње, памук или кучину. Ако можете добавити и називе појединим шарама, веома бисте послу користили. И ако још можете да сазнате за разне обичаје о Васкрсу, у којима шарено јаје има неке улоге. Даље да дознате причања и вјеровања о пијетлу, кокошки и пилићима и т. д. Држим, да се о тој птици пијетлу, кокошки и пилићима, одржала стара гатања и у Босни. Добио сам нека из крајева у нашој краљевини. Што будете имали трошка око прикупљања, пошиљања и. др. музеј ће Вам с благодарношћу накнадити".

Ето то вам је цијели садржај тога писма.

Сад бијах на чисто. Дознао сам одмах од вјероучитеља при овдашњој школи, г. Николе Ивaковића, да збиља сеоске женске пригодом шарања јаја ускршњијех ваде, односно прегледају оне шаре са одијела извезеног, те да и међу њима има вјештакиња, јер да једна од друге боље зна шарати. Дакле ту треба испоредити са шарама на јајету сеоску ношњу, као: зубун, пречагу и т. д. а не, као што сам ја мој капут испоређивао. Оно, истина

кажу: „од невјешта и гора плаче“; али „нико се није научен родио“, па тако и ја не бијах у ту ствар у почетку упућен.

Да бих г. Валтровићу колико толико удовољити могао, обећаше ми припомоћ вриједна г. г. вјероучитељи при овој школи, фра Филип Јазвић и поп Никола Иваковић, а и честити Перо Тодоровић, сеоски начелник, обећао ми је што год о томе код народа разабрати.

Мој пак кум, Томо Драгичевић, оружнички стражмештар на Рачи — та вриједна пчела радилица у сабирању сваковрсних старина и народног блага — пише ми у свом писму од 8. маја о. г. у погледу тих шарених јаја, на које га упозорих — ово:

„У погледу сабирања ускршњих јаја гледаћу, ако не би ове године било касно.“

Не знам, како је гдје обичај, али у овом крају обичај је у сеоског сталежа шарати јаја све од ускрса, односно великог петка, па до Спасов-дана.

Како из првог овогодишњег броја „Старинара“ разабрах, (стр. 31.) изашло је читаво једно дјело, које се бави описивањем шарених јаја, а под насловом: Moravské ornamenty (Mährische ornamente), те би вриједно било, да се и у нас о томе што год на јавност изнесе. Ето г. Валтровић почео је већ о томе радити, па би вриједно било, да га у томе потпомогнемо; а може бити, да који и од г. г. сурадника цијењеног „Гласника“ добије вољу за то, те да ту ствар побоље проучи и путем „Гласника“ објелодани.

Свакако би вриједно било, обратити на то пажњу, а особито наша г. г. свештеници и учитељи могли би доста ту помоћи, јер су увијек међу народом, те им је лакше о томе коју од народа и докучити.

Ако је и прошло вријеме (за ову годину) шарању јаја, ипак се томе може згодном приликом пажња обратити.

Не сумњам, да ће мој стари познаник г. Коста Ковачевић, свештеник, о тој ствари узнастојати, а мој колега г. Петар Мирковић, знам да не ће изостати, а да коју и он о томе не разабере и не забиљежи.

Држим да ми г. Мих. Валтровић не ће замјерити, што сам његово писмо, које се на ову ствар односи, овдје објелоданио, јер ја сам само у тој намјери то учинио, пошто се садржајем његова писма може сваки послужити, који жели што о тој ствари разабирати, јер се изрично у писму каже, на што треба у томе послу гледати.

Ово написах само у тој намјери, да за ову ствар заинтересујем још којег читаоца и сарадника нашега „Гласника“, а славно уредништво умољавам, да би ово неколико редака у „Гласник“ уврстило, т. ј. ако за умјесно нађе, да се ово у лист уврстити може.

Нека нам буде у том послу сретан почетак, а берићетан свршетак! Ако Бог да и хоће!

Сански мост на Спасов-дан 1889.

Ђорђе Свитлић.

Olovo.

I.

U vrlo lijepom romantičkom kraju pod planinom Stoborjem leži malo selo Olovo sa 60 kuća muhamedanskih [1]), gotovo kao da se utislo megju visoke planine, pa samotno leži na jednoj visokoj ostrmini ogromne pećine. Pod njim se grle Bioštica i Stupčanica, dva potoka, koji su otuda dalje poznati pod imenom Krivaja. Jedan potok teče uskom, prijaznom dolinom, a drugi sebi probija put kroz visoke pećine. Na tim pećinama ima starih razvalina, koje narod isto tako kao i same pećine zove Gradine. S ote je strane kraj pust i gô, drugi je pak kraj brežuljast, zelen, ubav i plodan.

U selu ima jedna stara drvena džamija, koja je bez sumnje vrlo stara, jer je već god. 1626. spominje Atanasije Georgiceo (Gjorgjić?) u svom izvještaju, pisanom iste godine caru Ferdinandu II. Ona je jednostavna, a munara joj je prosta i niska. Nema na njoj nakita, osim što se na vanjskim prozorima vidi drvena rezbarija. Tako su ukrašeni i unutrašnji prozori na njoj, što su u džamijskom predvorju.

II.

U srednjem vijeku bilo je Olovo (Olovac) poznato kao znameniti majdan, koji je po svojim proizvodima bio u živoj trgovačkoj svezi osobito s Italijom.

Prvi se put spominje varoš Olovo u jednom starom spomeniku od god. 1382. [2]) Tu se zove „Plumbum“, a god. 1415. [3]) „città de Piombo“. Vidi se dakle, da je varoš dobila ime od olovnih rudnika ili majdana. U okolini se olovskoj još i danas nalaze tragovi tih starih majdana, koji su u XIV. i XV. stoljeću bili vrlo znameniti, te se još i u XVI. stoljeću živo radilo u njima. Poviš ravnine Crkvenice vide se od prilike na $1\frac{1}{2}$ kilometra dužine zidani ostaci nekog vodovoda, kojim je dolazila voda, što je trebala za ispiranje rude. Na 1 kilometar od Olova i od toga vodovoda poznaju se tragovi „molina“ (mjesto, gdje se ispirala ruda) i „samokovi“, kako ih narod i danas zove.

Još je bilo u ono doba olovnih rudnika i kod Kamenskog na Krivaji [4]), a i kod Duboštice (Teopustica). [5])

U tim se majdanima vadila sila olova, koje se ponajviše sve po 300 tovara gonilo do ušća Neretve i dalje u Dubrovnik, te su se tu njime pokrivale crkve i palače, ili se ukrcavalo, te vozilo u Mljetke i na Siciliju.

Glavna cesta, kojom je olovo odlazilo na pazare, išla je preko Sutjeske, Visokog kroz lepeničku dolinu i preko Ivan-planine. [6]) Druga je išla na grad

[1]) Klaić u svom „Zemljop. Bosne“ pag. 156. navodi 50 muhamedanskih kuća sa 400 žitelja.

Po štatistici od god. 1885. ima Olovo u svemu 68 kuća sa 409 stanovnika; od ovih je 320 muhamedovaca, 73 pravosl., 10 katolika i 6 jevreja.

[2]) Pučić. Spomenici II. 42.

[3]) Ibid. I. p. XVII.

[4]) Olovo iz Kamenskog spominje se 4. jula 1387. u „Libri reformationum civitatis Ragusii“, a „kamenička carina“ spominje se 1382. Pučić. op. c. II. 33.

[5]) Teopustica spominje se u pismu od 25. jan. 1425. na Orsa de Zamagno i Tomasea de Bosna u „Letter. a comiss. di Lev.“ Sravni, Jireček. Handelsstrassen von Serbien und Bosnien. 50. primj. 160.

) Jireček op. c. p. 80.

Borač, u kojem su stanovali potonji gospodari olovnih majdana, te se tu odvaja na Srebrenicu i Rudnik.

Olovo, što se vadilo u olovskim majdanima zvalo se „plumbum dulce“ za razliku od srebreničkog olova, koje se zvalo „plumbum durum“ (tvrdo ili žilavo olovo) valjda rad toga, što je sadržavalo dosta srebra, te je otud bilo tvrgje, nego olovo iz Olova.

U prva vremena bijahu bosanski kraljevi gospodari tih majdana, kao što i sviju majdana bosanskih; tek kasnije dobiše ih privatni ljudi koje na dar, koje opet na prodaji, te su valjda za to nešto plaćali državi.

Još god. 1398. bijaše u Olovu kraljevska gjumrukhana [1]), ali već g. 1415. bijaše Pavao Radenović, sin Radina Jablanića, od kojega je izišla u bosanskoj istoriji poznata porodica Pavlovića, gospodar županije boračke (comitatus Berež), u koju se megju ostalim brojila i tvrgjava Borač kao glavno sjedište, za tim znatno trgovište Prača i Olovo sa svojim majdanima. Ti su gospodari od to doba uzimali prihode od gjumruka. [2])

Dok je Olovo još bilo u kraljevskim rukama, mora da se nije baš racijonalno vadila ruda i mora da je se nije puno vadilo, jer drukčije ne bi privatni ljudi onako lako dobivali tih majdana kao i mnogih drugih, te ih država ne bi predala samo onako bez odštete privatnim posjednicima, kojima je suviše davala još i neke povlasti.

Tek od onda, kako su se doselili Sasi najprije preko Ugarske, a poslije iz Erdelja, izigjoše ti majdani na veći glas, pa je tako i Olovo bilo na najvećem glasu u XV. stoljeću.

Ti Sasi, koje je narod zvao „purgari“, a Dubrovčani „borghesani“, naseliše se po nizinama oko majdana. Kad se krene sa stare ceste, koja ide duž vodovoda, u Dolove, nalaze se mnogi ostanci, po kojima se može suditi, da je u tom plodnom kraju negda bila velika naseobina, jer se na svaki korak nalaze tragovi nekadašnje kulture.

Osim tih radnika, koji se u starim spomenicima zovu „rupnici“ ili po talijanski „vaoturchi“, bila je još uza svaki majdan naseobina, i to Dubrovčana, Špljećana, Korčulana i Zadrana, koji su ili radili u majdanima, ili su pak prodavali svake ruke živež.

Blizu tih majdana otvoriše svoje „bothege“, a nedaleko od njih bila je „platea publica“, biva pazar, gdje su u jednu ruku prodavali svoju robu, a u drugu ruku slagali i ostavljali rudu.

Blizu današnjeg sela Donji Bakići ima jedno mjesto, koje narod i dan danas zove „Varošište“, a do njega ravnica, koju zovu „Trgovište“, te nema sumnje, da je tu bila takva „platea publica“. Narod i danas priča, da su na taj pazar dolazili trgovci iz svih krajeva svijeta, a nedaleko otalen kažu, da ima „kupalište“, ili banja. U novije doba nagjoše ondje vruća vrela.

Domaći svijet nije baš puno mario za te majdandžije i tako je, kako su se množile naseobine, sve više prevlagjivao latinski karakter. To se još vidi i otuda, što je blizu nekadašnjih majdana svuda pretežniji katolički živalj.

[1]) Pučić III. 42.
[2]) Ibid. I. p. XVII.

Dalmatinci bili su i činovnici kod gjumruka (doganieri gabellotti), a samo vrhovni glavar tih naseobina bio je jedan od domaćih ljudi. Zvao se vojvoda, te je stanovao u gradu, koji je obično nadvisivao svu okolinu.

Kod Olova se na pećini, na koju se naslonilo selo, još i dan dani vide ostanci takvih „Slavnih dvora“, kako su zvali te gradove ili tvrgjavice u stara vremena.

Olovske vojvode bili su Pavlovići sami, ili pak njihovi namjesnici, koji su stanovali u Olovu, dok je već Pavao Radinović najradije stanovao u svom gradu Borču (Borač, Borče kod Vlasenice).

Pavao bijaše uz Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića najznamenitiji velikaš bosanski, te je proveo svoju mladost na dvoru kralja Tvrtka. [1]) Kako bijaše silan, i sam kralj Stjepan Ostoja uze njegovu rogjakinju, ne bi li se tako mogao pouzdati u njegovu pomoć.

Dne 23. augusta 1415. poginu Pavao, optužen kralju Ostoji zbog nevjere, i to kao žrtva neke zavjere, što je bio skovao Sandalj i o kojoj opširno izvješćuje Gundulić u jednom pismu na dubrovačku republiku. [2]).

Njegovi sinovi Petar i Radoslav Pavlović združiše se s toga s Osmanlijama protiv Ostoje i tako se uskori propast Bosne. S toga su oni odsele i vladali „po milosti i darežljivosti velikog cara Amir-sultana Mahomet-bega“ [3])

Stjepan Vukčić stegnu im god. 1438. vlast na Olovo i Borač.

Radoslav pomagaše poslije Ostojina sina Radivoja protiv Tvrtka II., dogovaraše se god. 1423. s Muratom II., te ovaj god. 1427. provali u Bosnu. Ali već god. 1431. javljaju Dubrovčani kralju Sigismundu, da se Radoslav sada opet ulagiva kralju. [4])

Kad je god. 1444. novi kralj Stjepan Tomaš u Kreševu potvrgjivao Dubrovčanima povlastice, bio je tu uz druge velikaše i Radoslavov sin Ivaniš Pavlović, sasvim odan kralju, [5]) ama se ipak ni tijem nijesu mogle izbrisati pošljedice onoga, što su bili zgriješili njegovi djedovi.

Imena Pavlovića, koji su još god. 1447. [6]) držali Borač, nestade iz povijesti, a osmanlijska prevlast, kojoj su Petar i Radoslav bili širom otvorili vrata, zahvati korijen u njihovim posjedima.

U tursko-ugarskim ugovorima o miru 1503. [7]) i 1519. godine ne spominje se više Borče (Birče), a Olovo se spominje tek opet u XVII. stoljeću.

III.

Današnje žitelji olovski i borački, kao i u okolini, gotovo su sve sami Muhamedovci, a posljednji trag kršćanstva — manastir, za koji se drži, da je ponajstariji u Bosni, izgorio je god. 1687. [8]) S ovom godinom valja ispo-

[1]) Pučić. p. 60.
[2]) Pučić o. c. I: XV. XVI.
[3]) Povelja Sandaljeva od 30. maja 1420. kod Mikloš. p. 300.
[4]) Rad jugosl. akadem. VII. p. 233.—234.
[5]) Mikloš. Monum. serb. p. 427.—429.
[6]) Pučić II. 111.
[7]) Hamer. Osman. Gesch. II. 617. Theiner II. 626.
[8]) Jireček o. c. Bosnien p. 50.

rediti, što piše ljetopisac O. Benić. Govoreći na ime o propasti samostana, kaže: „Ovo se zbi god. 1703.“ [1]) I Fra Mijo Batinić navodi po sutjeskom ljetopisu istu godinu 1703.[2]). Sigurno je po tome, da je manastir propao koncem XVII. ili početkom XVIII. stoljeća. Samo u narodnoj predaji ostade tamna uspomena na negda bogato mjesto, te svake godine dolaze sa svih strana Bosne, a i iz Bugarske, Srbije i Arbanaske [3]) vjernici na crkveničku ravan, da se ondje pobožno mole kod nekog kamena, što viri iz zemlje kao jedini ostatak stare crkve. God. 1886. došlo je u Olovo 5000 hodočasnika.

Kako se već gore naspomenulo, ne može se pravo utvrditi godina, kada je osnovan olovski samostan. I o postanku samostana različno se priča. Spomenuti već Atanas. Georgiceus (Gjorgjić ili Grgičević.) u izvještaju o svom putovanju na cara Ferdinada II. god. 1626. vrlo malo spominje o postanku samostana, samo kaže da je: „un monastero molto antico delli Rdi padri di S. Francesco del Osservanza“. Taj je izvještaj priopćen u Batinićevom djelu „Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti“ [4]) Moguće je, da se samostan razvio od crkve, koja se gradila u svakoj naseobini kod majdana. Biće da je osnovan u XIV. stoljeću, pošto je uz srebrenički, zvornički i fojnički bio najstariji samostan u Bosni. O postanku crkve olovske sačuvala se u katol. stanovnika ova pjesna: [5])

Čador vezla Anica djevojka,
Vezla ga je devet godin' dana,
U devetoj bila ga dovezla,
Pa ga šalje caru čestitome.
Čador prima care od Stambola,
Čador prima, a uzdarje daje.
Najpr'je šalje nebrojeno blago,
Al' to Ana ni gledati neće.
Za tim šalje dibu u ćagetu[6])
Al to Ana ni gledati ne će.
Onda šalje mlada haznadara[7])
I uz njega trinaest robinja,
Ni to Ana ni gledati neće.
Pitao je care od Stambola:
„Oj bora ti, lijepa djevojko;
Ja šta bi ti mladoj darovao?“
Njemu Ana knjigom odgovara:
„Hvala tebi, care gospodare,
Hvala tebi na tvojijem darim',
Ja ti dara neću nijednoga;
Neg te molim, care gospodare,
Ljubeći ti i noge i ruke
I zemljicu, gdje ti mestva[8]) staje,
Daj mi izum[9]), da moliti smidem!“
Car joj na to sitnu knjigu piše:
„Izum tebi, lijepa djevojka,
Što god imam u mojemu carstvu
Pokloniću tebi za uzdarje.“
Knjigu prima Anica djevojka,
Knjigu prima, drugu otpisuje,
Pa je šalje caru čestitome:
„Sultan care, iza gore sunce,

[1]) Glasnik bos. i herc. Franjevaca 1887. VIII. 154.
[2]) Batinić. Djelov. Franjev. II. 180.
[3]) Klaić. Zemlj. Bosne p. 456. Sravni Glas. bos. i herc. Franj. 1888. VIII. 151. (o. Franjo od Varadina u knjizi „Pastor bonus“.)
[4]) Ondje pag. 40.—74.
[5]) „Vrhbosna“, godina 1889. broj 12. strana 195.
[6]) Diba u ćagetu, znači jedna vrsta u papiru zamotane svilene tkanine, koja se najradije daje, kao najljepši dar, kad se djevojka udaje.
[7]) Haznadar = blagajnik.
[8]) Mestve su jedna vrsta orijentalne obuće, što obično veliki i bogati ljude nose
[9]) Izum = dopust.

Ako si mi izum učinio,
Dopusti mi, da sagradim crkvu,
U Olovu mjestu pitomome!“
Njojzi care knjigom odgovara:
„Izum tebi, lijepa djevojka,
Gradi crkvu dugu i široku;
I ja ću ti darovati crkvu,
Suhim zlatom i dragim kamenjem“.
Knjigu štije Anica djevojka,
Knjigu štije, Bogu zahvaljuje;
P'onda ide fratru Marijanu,
Ovako je njemu govorila:
„Sveti oče, fratre Marijane,
Car je meni izum dopustio
Da sagradim u Olovu crkvu;
I sam mi je knjigom obećao,
Da će crkvu carski darovati,
Darovati žeženijem zlatom,
Suhim zlatom i dragim kamenjem.
Nego ne znam, što ću učiniti,
Kom ću svecu crkvu posvetiti“.
Progovara fratar Marijane:
„Kćeri moja, Anice djevojko,
Kada sada kući svojoj dogješ,
Pomoli se svetim apoštolim',
Apoštolim i Petru i Pavlu;
Oni će te u snu naučiti,
Kom ćeš svecu crkvu posvetiti,
A kad sjutra b'jeli danak svane,
Doć' ćeš k meni, moja kćeri draga
I ja ću ti sanak tolkovati.“ [1])
Kad to čula Anica djevojka,
Ljubi starca u desnicu ruku;
Pravo ide svomu b'jelu dvoru,
Pa se moli svetim apoštolim',
Apoštolim' i Petru i Pavlu
I sve čini, što joj fratar kaza.
Kad je bilo noći po pónoći,
Nebesa se vedra otvoriše,
Ukaza se svjetlost prevelika,
U svjetlosti množina angjela;
Oni nose prečistu djevicu,
Svetog duha pravu zaručnicu,
Pa govori presveta djevica:
„Kćeri moja, Anice djevojko,
Crkvu, što si nakanila zidat',
Posveti je mome uznešenju“.
Kad to čula Anica djevojka,
Metaniše[2]) presvetoj djevici;
A kad bilo jutro na urani,
Umiva se lijepa djevojka,
Pa se moli Bogu velikome;
A kad se je Bogu pomolila,
Ona ide fratru Marijanu,
Sve je njemu redom kazivala
Kad je fratar r'ječi razumio,
U nedjelju, koja prva dodje
Svem je puku odmah oglasio:
Gdje valjade, da se gradi crkva
Na čast samoj prečistoj djevici.
Puk je r'ječi za Boga primio,
Te svom dušom latio se rada:
Jedni krče st'jene i kamenje,
Drugi idu u proplanke guste,
Da za crkvu otesaju grede;
Treći opet latili se rada,
Izragjuju svakakve alate.
Malo za tim vr'jeme postanulo,
Baš ne prošla ni godina dana
B'jela crkva bješe sazidana.
I silni se narod sakupio
Oko b'jele bogomolje crkve:
Neki jedu hljeba bijeloga,
Prismakaju ovnovinom mesom,
Zal'jevaju crvenijem vinom;
Drugi opet puškam' popucuju,
A djevojke kolo uhvatile.
U to doba fratar Marijane
U bijelu crkvu ulazio,
Pred oltarom tri put pokleknuo,
Sv. misu radostan rekao,
Na čast svetoj djevici Mariji,
A kada je misu dorekao,
Ovako je puku govorio:
„Braćo moja, po Bogu samome,
Radostan smo danak dočekali,
Da u ovoj prebijeloj crkvi
Svetu misu slušati možemo.

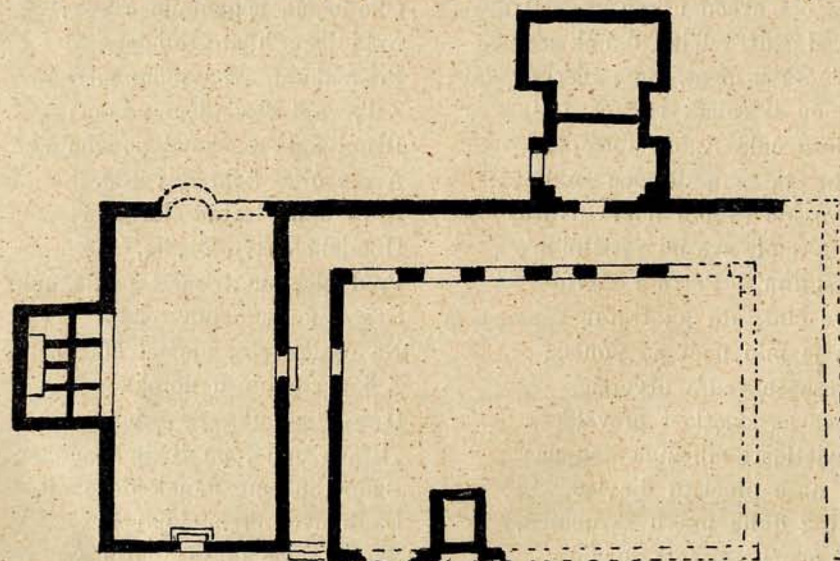
[1]) Tolkovati = tumačiti.
[2]) Metanisati, znači klanjat se samom Bogu.

Zahvalite Bogu velikome
I sultanu caru čestitome!“.
Kad je narod r'ječi razumio
Zahvalio Bogu velikome
I čestitom caru od Stambola,
Pa se onda veselo rasuo
Svojim kućam' sitno pjevajući,
Pjevajući i puškarajući
I hvaleći Boga velikoga
I presvetu djevicu Mariju. —
Pomogô nas Isus i Marija
I svi sveti božji ugodnici;
Često puta u Olovo ravno
Silazili i Boga hvalili,
Od djevice pomoć dobivali
Našim kućam' i našoj čeljadi,
Našim poljim', njivam' i livadam'
Našoj stoci i našemu blagu,
A najposl'je postigli spasenje
I u raju božije naselje;
Sve po molbam' presvete djevice,
A po volji Boga velikoga.

Da je samostan postao od crkve, potvrgjuju neki izvori, jer čitamo: „da su Olovljani imali crkvu od vajkada, a franjevci ih iz bližih samostana služili, dok napokon uz istu crkvu franjevci samostan načiniše, koji se u iskazu ljetopisa Vadingovih već god. 1400. spominje.“[1]) To ujedno potvrgjuje, da je samostan već opstojao u drugoj polovini XIV. stoljeća. I o. Franjo od Varadina zabilježio je, da je bila načinjena crkva na čast B. D. Mariji, kojoj su franjevci samostan pridružili.[2])

Crkvu opisuje spomenuti Georgiceus sasvim kratko. On kaže, da je bila na duguljasti četverokut i to **27** stopa duga, a **15** široka, s dvojim vratima, od kojih su jedna bila s prednje, a druga s desne strane. Osim jednog oltara sa čudotvornom slikom nije bilo u njoj nikakva nakita.

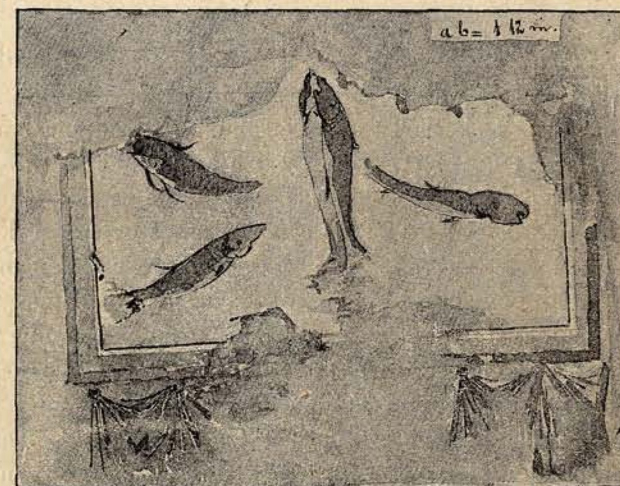
Po o. D. A. „bila je crkva gotovo kvadratne forme, al ne visoka, već poniska; duga je **22**, a široka **15** koračaja. Ima dvoja vrata, jedna na pročelju, a druga s desne strane oltara nedaleko od istoga. Nema više neko onaj jedan oltar, vrhu kog je jedno kvadratno mjesto prazno toliko, kolika je slika Gospina da se ista tu može metnuti. Okolo su gvozdene kvake, na koje bi se

[1]) Glasnik bos. i herc. franj. 1887. VIII. 150.
[2]) Glas. bos. i herc. franj. 1887. VIII. 151.

jako gvozdena rešetka nataknula... Ova crkva pokrivena je kamenom pločom, a prije bila je pokrivena daskom“.[1])

Ti brojevi nijesu tačni, jer kako se mjerilo, našlo se, da je crkva bila dugačka **12·60** metara, a široka **9·50** metara. Prema glavnom ulazu bijaše apsis, kojoj je temelj još zasut, s lijeve strane bijaše kapelica 3·35 široka, a 4 *m* duga sa prostim oltarom od kamena. Tloris crkve, sačinjen godine 1886. dodajem ovdje. Crkveni je pod bio pokriven sa 6 kamenih ploča, pod kojima je bilo isto toliko grobnica. Ne može se kazati, da je crkva bila baš bez ikakva nakita, jer se u kapelici vide ostanci dobro izragjene slikarije. Po tim ostancima bio je zid razdijeljen na više polja, koja su bila ukrašena ribama, a te ribe ili plivaju, ili su nanizane na uzici (u povorci). Po karakteru radnje biće iz XVI. stoljeća.

Po tim ribama, koje su simbol smrti, može se suditi, da je tu grobnica, a to potvrgjuju i kosti, što su se našle u crkvi. Naprama toj kapelici bijahu druga vrata, poviš kojih je valjda bila uzidana ploča od crnog kamena, od koje su se našli razbacani komadi pokraj vrata. Ta ploča i stubići sa svodovima, što su na izvanjskoj strani portala, valjda su bili jedini graditeljski ures crkve, jer ostalo je sve zidano od prostog kamena i omazano lijepom.

Kroz vrata se dolazilo u trijem od samostana, koji ide duž desnog crkvenog zida, zatvarajući samostansko dvorište. Iz trijema se prolazilo u dvorište ispod otvorenih masivnih zidanih stupova, a prema vanjskoj strani zatvoren je trijem tvrdim zidom.

Uz dvorište, koje je dugo **21**, a široko **10·8** metara, dolazi samostan sa ćelijama. Sva je ta gragjevina, kako se stisla na uskoj crkveničkoj ravni, više nalik na tvrgjavu, nego li na samostan.

Samostan nadvisuje selo i svu okolinu, što je pred njim, a s legja mu je ona pećina, o koju se prislonio sa tvrgjavom bila dovoljna odbrana, pa s toga nije čudo, te se samostan držao sve do XVIII. stoljeća.

Sa tvrgjavom bijaše uvijek u svezi, jer duž strme pećine vijao se gore uzak put, na koji se moglo doći samo od samostana, pa kad bi pritisla i skrajnja nužda i pogibao, još su redovnici mogli uvijek slobodno izići kroz podzemni svedeni trijem, koji je išao od samostana ispod sela do Krivaje.

[1]) Glasn. bos. i herc. franj. 1887.

Zanimljiva je vijest Gjorgjićeva, da je samostanu pripadala tvrgjava Gradine i olovni majdani, koji su i bili glavni prihod franjevaca. Te posjede dobio je samostan valjda iza propasti porodice Pavlovića u XV. stoljeću.

Da su ti prihodi bili izdašni, može se donekle suditi po narodnom pričanju, koje kazuje, da su redovnici obično jeli iz srebrnih i zlatnih činija (tanjura).

Gjorgjić pripovijeda, da je uza samostan bila i škola, u kojoj se učilo 20 pitomaca, od otih 10 besplatno; a kad bi odrasli, išli bi u svećenike. Spomenuti o. Franjo od Varadina kazuje da je u Olovu bilo 56 redovnika.[1])

IV.

Kako je čudotvorna slika Gospina došla u Olovo, o tom po spomenutom Georgiceu vadimo iz Glasnika bos. i herc. franjevaca, što i narodna predaja priča:

„Imade u Bosni jedna varoš, koja se zove Zvornik od Olova 2 dana hoda daleko. U toj varoši bila je jedna crkva i u njoj slika Gospina na daski namaljana. Dok se Turci spremahu crkvu okrenuti u svoju džamiju, Gospina slika ode iz crkve i prisloni se uz jedno stablo, koje je bilo blizu Drine, koja teče ispod Zvornika. Vidjevši neki Turčin tu sliku, koji oružan tuda na konju prolazaše, zaleti se i udari nakomice kopljem u krunu Gospinu. Zlamenje udarca i sada se vidi. (Vidi sliku Gospinu u Komušini). Učinivši to, konj pod Turčinom odmah kao bijesan počme trkati tamo i amo dok se napokon s Turčinom u Drinu strmoglavi; i svake se godine na veliku Gospojinu tri puta može vidjeti, gdje se Turčin, držeći koplje u ruci, s konjem po vodi valja, što i Kršćani i Turci drže za pokaranje božije i kaznu za nj, što se je usudio sliku Gospinu udariti. Poslije toga spomenuta Gospina slika ode s onoga mjesta i dogje na jedan vrlo lijep brijeg, udaljen od olovskog samostana tri talijanske milje (1 sat) i tude se zaustavi.

Katolici našavši tu sliku, odlučiše odmah na tom mjestu sagraditi crkvu, a dok se crkva načini, staviše sliku u samostansku crkvu. Katolici promišljajući, da je ono mjesto, gdje su sliku našli, izvan puta i daleko od samostana, odluče crkvu napraviti bliže puta i samostana, te namjeru svoju počmu izvoditi, ali im je to bilo uzaludno, jerbo što bi danas sagradili, to bi sutra našli porušeno. Vidjevši to Kršćani, ostave to mjesto i počmu praviti crkvu na onom mjestu, gdje su sliku našli: tada za čudo — opaziše, da im posao napreduje i zidovi u vis rastu, da su se isti zidari (majstori) čudili." [2])

Koje je godine Gospina slika došla u Olovo, to se ne zna.

Narod pripovijeda, kako je Gospa počinila nebrojena čudesa. Svake se godine na Veliku Gospojinu dne 15. augusta iskupi sila naroda, kako već rekosmo iz svih krajeva. Tu dolaze razni bolesnici, osobito mučenici (bjesomučnici), te su mnogi i mnogi, ne samo kršćani nego i inovjerci ozdravili, kada su zazivali Gospu. Puno takvih slučajeva pripovijeda o. D. A. u Glasn. bos. franj. [3]) Pouzdano se zna, da su mnogi velikaši i sami vladari slali Gospi

[1]) Glas. bos. i herc. franj. 1887. VIII. 151.
[2]) Glasn. bos. i herc. franj. 1887. IX. 167. 168.
[3]) Glasn. bos. i herc. franj. 1887. IX, 169. et sq.

svoje darove. Fra Mijo Batinić priča, kako se herceg Stjepan dne 10. aprila 1454. izmirio sa ženom Jelenom i sinom Vladislavom i Dubrovnikom. „Tome se miru obveseliše oba zeta Stjepan, Toma i Ivan Crnojević, gospodar Crne Gore, a obje kćeri Katarina i Marija poslaše darove Gospinoj crkvi u Olovu." (po Luccari pag. 168.) [1])

O. Franjo od Varadina kazuje, da u toj crkvi ima jedna srebrna lampada, koju je iz bogoljupstva poslao cesar (ne spominje, koji cesar.) [2])

Po nekim srebrnim i broncanim medaljama, što su se našle u Olovu, i što su se u XVII. i XVIII. stoljeću često nosile kao amajlije, bila je slika nalik na obične slike Majke Božije. S obje strane slike vise svjetiljke. Te su se medalje kovale valjda u Italiji. Sličan je opis slike i od spomenutog Georgicea [3]) i još u Batinića. „Tu je presv. djevica predstavljena bila sa prekrštenim rukami, s djetićem Isusom na krilu." [4])

Kako su franjevački samostani sve jedan za drugim opustjeli, tako je najposlije došlo i na olovski, nego se ipak čini, kao da je ovaj ponajzadnji propao. Nema pobližih i sasvim pouzdanih vijesti, kada je propao taj negda tako bogati samostan. Kako već gore spomenusmo, biće da je propao pri koncu XVII. ili na početku XVIII. stoljeća, svakako pak iza svršetka kandijskog rata god. 1669. U narodu je ostao tamni spomen, kako su u ono vrijeme, kada je njemačko-austrijska vojska prvi put zašla u Bosnu, turske čete prihvatile samostan, kako su vojnici poubijali sve, što su u njemu zatekli i kako su zapalili zgradu.

U XVII. i XVIII. stoljeću ostavljali su franjevci, kako pričaju domaći ljetopisi redom samostane, na ime ramski, a poslije modrički, srebrenički, gradoviški, olovski, visočki i donjo-tuzlanski. S njima se tada iselio mnogi narod i nastanio se ponajviše po Slavoniji i to oko Kopanice (1714.) i Gjakova. [5])

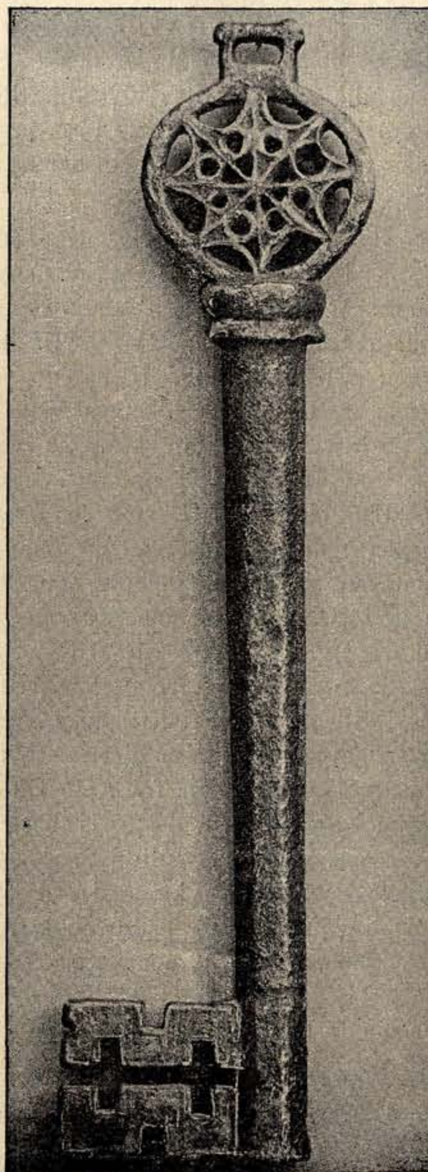
Tako dakle ostade i olovski samostan pust. Suviše se na Gospojinu god. 1681. pobiše neki Kršćani s Turcima i ubiše neke Turke. Paša uze kriviti franjevce i „uze im ogromnu ucjenu." S toga prebjegoše preko Save, samo ostade gvardijan fra Anto Olovčanin, koji zamoli pašu „da zatvori crkvu i samostan do boljih vremena." „Nekakvu starcu Šimunu preporuči crkvu, zapovjedivši mu, da jutrom rano i u večer kasno tajno uhodi u crkvu i žeže svjetiljku pred čudotvornom slikom presv. bogorodice, a on se zaputi u obližnje župe, te bi kadikad kradom ulazio u crkvu i skromno obavio službu božiju. Bosanska država smatrala je i ove puste zidove pravim samostanom, te je u svakoj pokrajinskoj skupštini bivao imenovan gvardijan, koji su samo iz blizine nadzirali sebi povjereni samostan, a megjutim jedni drugim samo predavali dugove." [6])

[1]) Batinić. Djelov. franjev. I. 112.
[2]) Glas. bos. i herc. franj. 1887. VIII. 151.
[3]) Original u arch. de Propag fide Con. 218. p. 480. i u Batin. Nekol. prilog. k bosan. crkv. povijesti p. 40. sq.
[4]) Batin. Djelov. franj. II. 108.
[5]) Batinić. Djelov. franj. II. 167.
[6]) Batin. Djelov. franjev. II. 168.

Ti su dugovi rasli u jednu ruku s velike kamate, a u drugu ruku s ogromnih ucjena, što su ih franjevci više put morali plaćati. Na istom nam se mjestu navodi, da je fra Dominik Dević dne 20. febr. 1688. primio od svog predšasnika duga 585.595 jasprica ili 1214 dukata. [1])

Propast crkve i samostana opisuje se ovako:

„Eugenovim prelaskom umanji se još većma broj franjevačkih samostana . . . . Odmah nekako jeseni god. 1703. nestane olovske crkve i samostana. Cesarski pukovnik Kiha (Kiva), čuvši, da je rečena crkva odveć na glasu i u poštenju, pisa Sefer paši iz Crne Rijeke, da otvori istu crkvu, a on da će platiti što zaište. Paši to bude muka, da se kaurin brine njegovom zemljom, te naredi ciganinu Kotomanu, da obnoć sve zapali, a ovaj uze rukovet suha granja i probaci u sobu gvardijanovu, na što plane najpre samostan, a za tim crkva, u kojoj izgori i čudotvorna slika bogorodičina, te se pripovijeda, da se je velika svjetlost u nebo digla, a ciganin da je strašnom smrću umro.“ [2]) U Glasn. bos. i herc. franj. zabilježeno je po Benićevom ljetopisu, koji isto tako opisuje taj dogagjaj, da se slika Majke Božije u slici izvanrednoga plamena digla u vis i kano munja prema zapadu iščezla. [3])

VI.

Po spomenutom već kamenu, što je virio iz zemlje i kod kojega su vjernici molili, našao se trag staroj crkvi i manastiru. Bivši župnik u Vijaci, kojoj se župi broji i Olovo, fra Pavao Semunović, gradeći na ime god. 1886. drvenu crkvicu naigje na stare zidove, koji su ostanci tog slavnog samostana. Na tom se mjestu god. 1887. sagradila malena crkvica, a uz nju i povelik stan za hodočasnike, da ne moraju noćivati pod vedrim nebom. Ako Bog da, obnoviće se s vremenom stara crkva u prvašnjem obliku, te će se tako obnoviti i taj drevni istorički spomenik iz bosanske prošlosti.

[1]) Batinić, Djel. franj. II. 168.
(Sravni Glasn. bos. i herc. franj 1887. VIII. 151., gdje se navodi duga 8000 imperiala).
[2]) Batin. Djelov. franjev. II. 180.
[3]) Ondje VIII. 154.

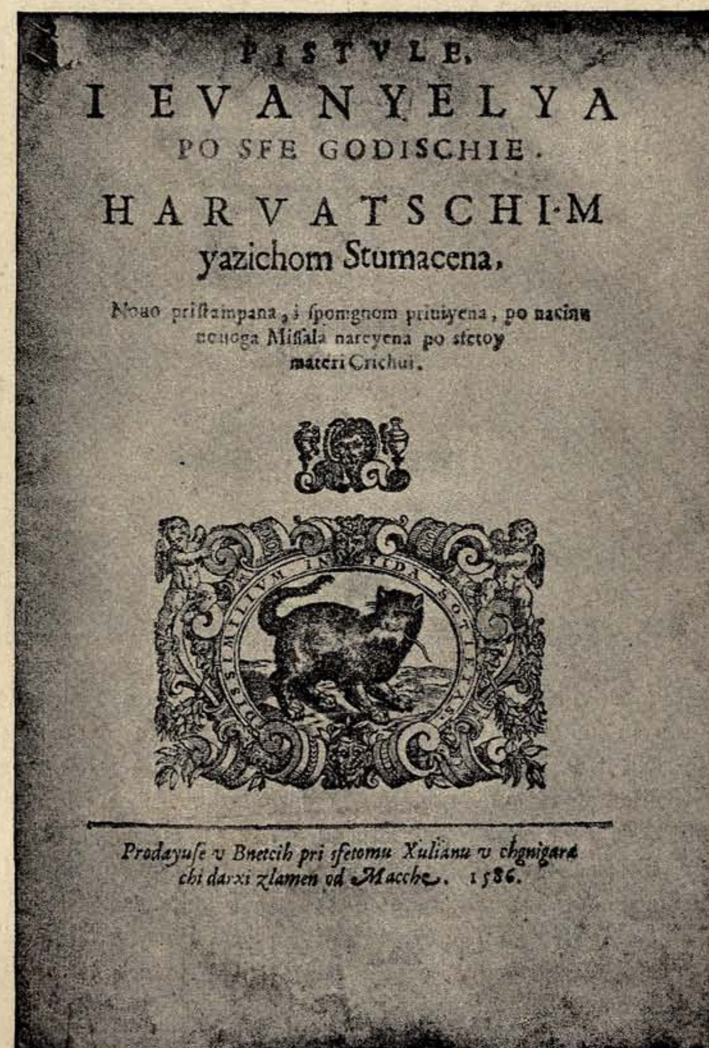
Spomenuti fra Pavao Semunović poslao je zem. muzeju jedan povelik ključ i dvije crkvene knjige, koje je poklonio knez u Očevju Ivan Jakić. Za taj se ključ kazuje, da je to ključ od stare olovske crkve, koji se do današnjeg dana čuvao u toj porodici jer su po nar. pričanju pradjedovi Jukićevi bili crkveni tutori. Isto tako čuvale su se i spomenute knjige.

O tim ćemo knjigama da ovdje kratko prozborimo:

Prva knjiga, inače misal, ima 2 dijela. Prvom je naslov: Ordinarium missarium 1597. Štampan je u Mlecima kod Ivana Antuna Rampazetto, ima 241 list.

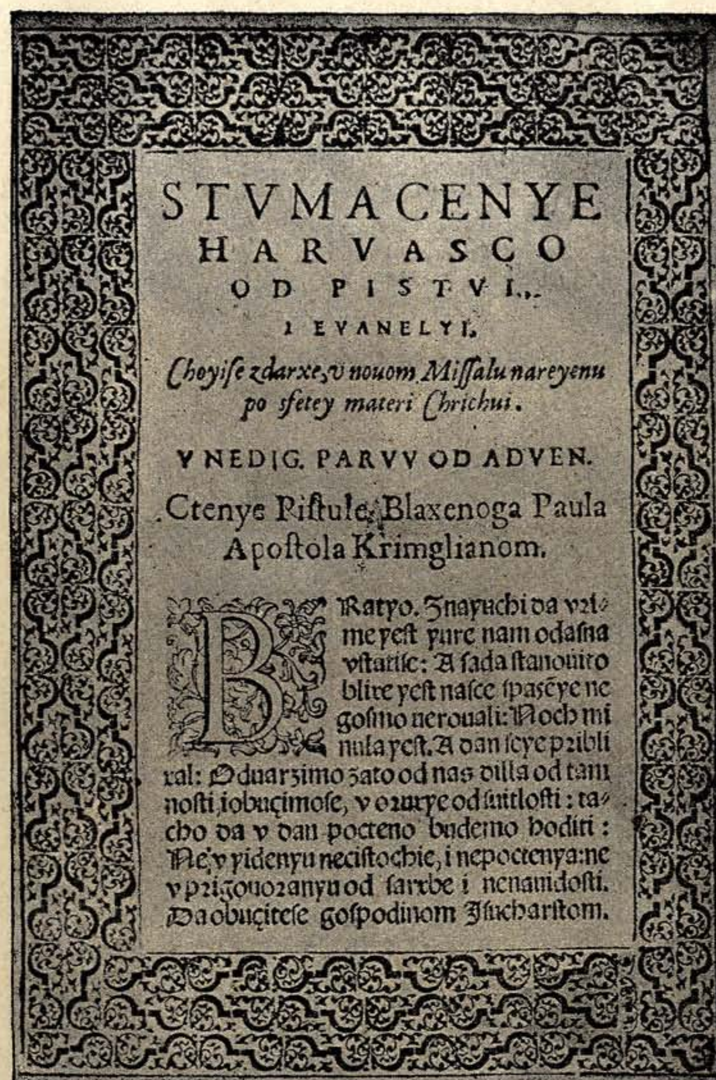
Drugi je dio: Ordinarium missarum ord. minor. Ima samo 18 listova.

Druga je knjiga hrvatski prijevod evangjelja od god. 1586; knjizi je naslov: „Pistule i jevanyelya po sfe godischie harvatschim yazichom stumacena.“ Niže je napisano ovo: „Prodayese v Bnetcih pri sfetomu Xulianu v chnigare chi darxi zlamen od Macche 1586.“ Knjiga ima 112 listova. Ovdje nije zabilježeno ime štamparije, ali je valjda i nju štampao isti Rampazetto, jer su isti tipi, isti inicijali, a i drvorezi, kao u onom misalu od 1597. Od naslovnog lista i prve strane ove knjige donašamo slike, načinjene po fotografijama.

PISTVLE,
I EVANYELYA
PO SFE GODISCHIE.
HARVATSCHI-M
yazichom Stumacena,

Prodayuse v Bnetcih pri sfetomu Xulianu v chnigara chi darxi zlamen od Macche. 1586.

STVMACENYE
HARVASCO
OD PISTVL
I EVANELYI.
Choyise zdarxe, v nouom Missalu nareyenu
po sfetey materi Chrichui.

V NEDIG. PARVV OD ADVEN.

Ctenye Pistule Blaxenoga Paula
Apostola Krimglianom.

Bratyo. Znayuchi da vzi-
me yest pure nam odasna
vstatise: A sada stanouito
blixe yest nasce spascye ne
gosmo nerouali: Noch mi
nula yest. A dan scye pribli
xal: Oduarzimo zato od nas dilla od tam
nosti, i obuçimose, v orurye od suitlosti: ta-
cho da v dan pocteno budemo hoditi:
Ne v pidenyu necistochie, i nepoctenya: ne
v prigouoranyu od sarxbe i nenauidosti.
Da obuçitese gospodinom Isucharstom.

U obadvije knjige štamparska je radnja čista i lijepa, slova su gotska. Inicijali su maleni drvorezi, ponajviše prikazuju evangjeliste ili prizore iz biblije. Na 109. strani ima lijep drvorez prikazujući raspetoga Isusa.

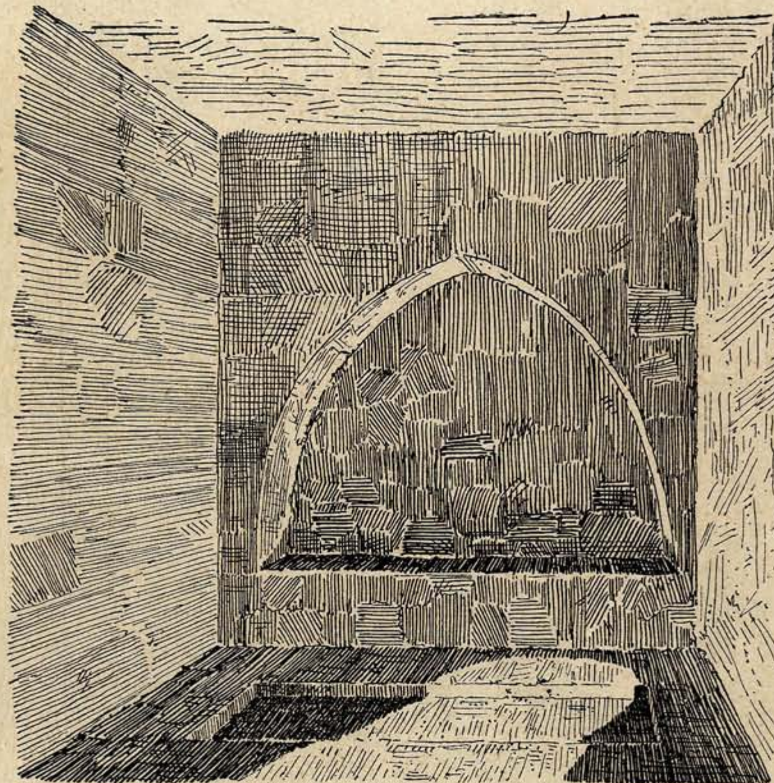
Knjiga je izvana crna, valjda je od dima pocrnjela. Osim toga poklonio je isti knez još jedan misal od god. 1742. Tradicija narodna kazuje za sve te knjige, da su iz olovske crkve. To je moguće za one prve od 1597. i 1586. god., ali ne može biti za ovu od god. 1742. jer kako smo čuli, u to doba već više nije bilo olovskog samostana ni crkve, jer su najkasnije već u prvoj polovini XVIII. stoljeća propali, te je dakle knjiga štampana od prilike 40 godina poslije propasti samostana.

Kosta Hörmann.

Ћелија у селу Ратаји.

У селу „Ратаји“ недалеко од кућа породице Ченгића виде се на узвишену мјесту подови џамије, која бијаше уз једну стијену играђена. Стијена ова, чини се, као да је из земље никла, јер је осамљена и нигдје у близини нема више на површини живца камена, већ су наоколо лијепа поља и башче. Додајем на слиједећој страни слику ове стијене.

У стијени, која имаде облик ониског кубета, усјечена су са западне стране врата од 1·75 м. висине и 0·70 м. ширине, а унутри је ћелијица попут олтара са жртвеником на источној страни.

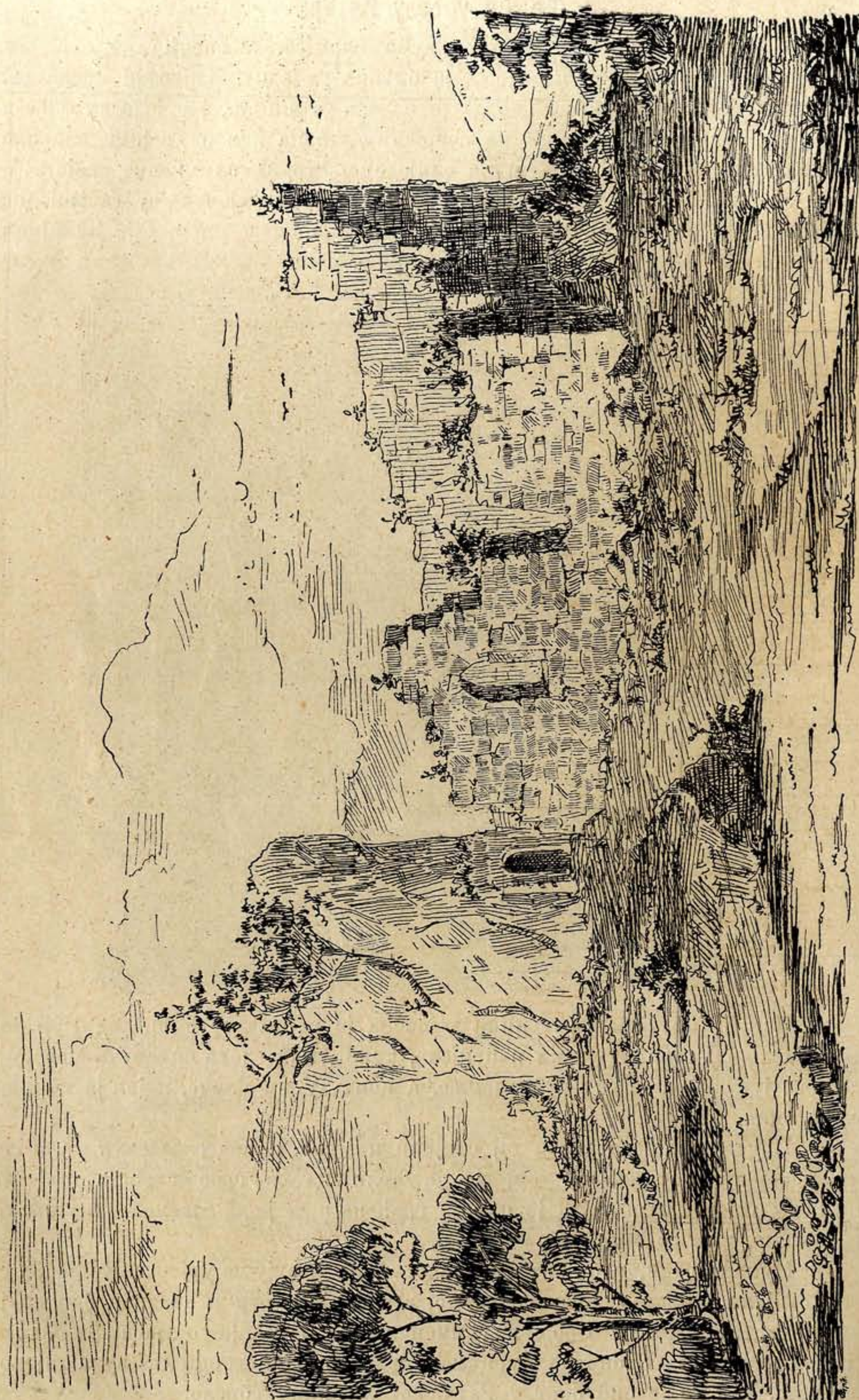

Између врата и жртвеника усјечена је у поду гробница од 1·95 м. дуљине. — Гробница лежи попријеко, тако да је глава окренута сјеверу, а ноге југу. Она је сад пуна земље, а нема ту ни плоче, којом је покривена била.

Поузданих података о тој стијени нијесам могао разабрати, али се не може ни посумњати о том, да је ћелијица са гробом давно прије у стијену усјечена, него ли је џамија грађена и да је за богомољу служила.

Ево, што се о томе прича:

Мухамедовци, а особито Ратајски безни, казују и увјеравају, да је у тој стијени живио и Богу се молио, а послије смрти и закопан био онај исти светитељ, кога Срби под именом св. Василија острошког славе. Послије заузећа Босне по Турцима украли су Црногорци два пута тијело свечево, али се је оно опет у Ратајској гробници обрело.

Истом кад је неки Ченгићев ћатиб Софтић тијело Црногорцима за скупе паре продао, а ови му под Острогом сличну стијену нашли, остао је тамо. Али од тог времена па до данас увијек имаде по један болесник у обитељи оног ћатиба.

И православни житељи Ратаја и околице вјерују, да је то гробница св. Василија а надовезују још беговском казивању, да је прије уз пећину био намастир, кога су бези развалили, начинивши од камена џамију и своје куле. Још веле, да су на стијени више врата била нека слова усјечена, која су послије бези уништили.

Ја нијесам нити словима, нити каквим намастирским зидовима трага наћи могао. А и скаска о св. Василију не ће бити истинита, јер је тај светитељ као епископ у острошком намастиру живио, а ту и ум'ро.

Izvadak

iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina,

po prijepisu fra Stjepana Margetića-Jajčanina (čuva se u franjevačkom manastiru Gorica kod Lijevna.) [1])

1461. Zadaviše u Bilaju Stjepan vlastiti sin i Radivoj brat rogjeni Tomaša kralja bosanskog i bi pokopan u Sutinskoj u crkvi sv. Ivana. Iza toga kraljeva mu sin Stjepan za malo i dade stricu Radivoju zemalja i gradove koje se u ovom pismu sadrže:

Povelja Stjepana VII. Tomaševića

(izdana 18. septembra 1461. u Bobovcu).

V ime otca i sina i duha gospodina. Amen. Sluga božji ja gospodin kralj Tomašević, milostju božiom kralj Bosni i Primorju i srbskoj zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Doljnjim krajem, Zapadnim stranam i Usori, Solim, Podrinju i k' tomu u početak i k' svemu. A sada rečeni kralj Tomašević Stjepan slavu dajem neprestanomu našemu vladici Hristusu, koji pride s' nebesah čovikom, ljubljene izkupi od grihah i privede k' domu izraelskom, i uzide na nebesa gospodinu bogu uzdržitelju. Takogjer ja Stipan Tomašević rob Božji, kralj ozgor rečeni spodobljen bi kralj Vaš, bi u rečeni zemlja roditeljâ i praroditeljâ moije stvoritelj pravde i milosti i darih i zapisanja našim virnim slugami, svakomu po visini dostojanstva njegova, po volji kraljevstva, po običaju gospodstva svaki blagi i dobri obraz skazivati i tvoriti našim virnim slugam za njih virna posluženja.

Dali . . . . našu gospodsku mlogo poštovanomu našemu virnomu sluzi našemu stricu Radivoju za njegova virna i prava posluženja, koja posluži kruni kraljevstva našega, najpri gospodinu i roditelju našemu, dobroga spomenutja gn-ū kralju Tomašu i meni gospodinu Stipanu; i za njegova virna i prava posluženja zašto mu vtvorismo milost našu gospodsku i dasmo mu i darovasmo našim dobrim i dobrovoljnim darom i zapisasmo tim našim otvorenim pismom pod naše velike visuće, s' obi strane zakonite pečate.

---

[1]) Dogagjaji, koji se odnose na čisto privatne odnošaje franjevačkog reda, ispušteni su. **Uredništvo.**

U Luci grad Komotin i polag njega goru Bočac i goru Čurničku i Zaljevac do Seoca i Cvitoviće i Podmiljačje s'obi stran Vrbasa; sva ta sela s' njihovimi pravimi mejami i kotari; i u Jajcu i u Jezeru kuće njegove mline, vrtle i vinograde i snjimi grad Visučići sa svimi priodnici, što se njemu pristoji; i na Usori grad Tešanj sa svim štogod mu je služilo do smrti kralja Tomaša i grad Gračac sa svimi seli, koja mu je bio dao kralj Tomaš. Jošter štogogj je uzeo posli srebrničke i Ovavčke župe. Sva ta sela s' pravim mejaši i kotari i selo Radnju gornju i dolnju, što je kupio od Jurja Lovrenčiča i od njegove bratje, i selo Jablanicu i Tišnjenac, što je kupio od Vlatka Vilušića i na Kuprisu selo Prosik sa seli, koja se njemu pristoje s' pravim mejaši i kotari, i u Buljini šest kmeta i vinograde, krast i katun Vlahah, koji mu su sada u državi i koje bi jošte prinašao, što nebi izpod naše službe bilo; i župu Mlit u moru polak Stona; to sve više pisano dasmo i darovasmo našega srdca dobrovoljnim darom višerečenomu i pošto = n̄omu našemu i nam virnomu i dragomu sluzi i stricu mi knezu Radivoju i njegovomu poslidnjemu nakon njega u v.ke vikom; istinoga sasvim više pisanjem pridasmo u ruke mlogopoštovanomu u Isukrstu fratru Filipu vikaru od vikarije bosanske, u ruke crkvene, da mu se da to, da nejma nigda poreći i potvoriti ni na manje donesti ni za jednu neviru, ni za jedno izdajstvo, kojega nebi ugledao vikar bosanski i njegove bratje reda sv. Frančeska i vlastelini kraljevstva našega po zakonu kraljevskom i ako bi imao kojigod list, ali zapisanja u komu bi gradu, ili sa sela upisana, da taj list svuda umira i da se ne prima što smo mi dali stricu Radivoju knezu. I ako bi priminuo s' ovoga svita prvo gospoje Katarine neimajući poroda od nje, a ostala gospoja Katarina neimajući srdca, da grad Komotin s' njegovim pokrajinami i seli, koja su u tom listu imenovana i dvi gore s' Otezom i Daljevom do Seocah i na Usori selo Radnju gornju i donju i selo Lup, Klenicu i Timnihac i u Buljini vinograd, kmeta šest, da se neima iz ruku njegove gospoje Katarine (nečitljivo) roda, i na sve to više pisano primamo i primismo virom našom gospodskom i dušom našom kraljevskom; darujemo na svemu tomu više pisanomu tvrdo i cilo i nepogrešivo stati, i svršiti stricu mi knezu Radivoju i ako mu Bog da njegovu poslidnjemu za našega života i za njih života; a k' tomu su svidoci vlastela kraljevstva našega gos. Herceg Stipan sinovmi svojim i s' bratom svojim, i vojvoda Ivaniš Vlatković „s bratiami svojmi" i vojvoda Vukić Mičinović „s bratiami svojmi" i vojvoda Pavao Čubretić „s bratiami svojmi" i vojvoda Ivaniš Šatić „s bratiami svojmi" i vojvoda Vladislav Vukčić s bratiami"; a k' tomu pristav od dvora našega knez Radivoj Vladimirović „s bratiami svojmi" i vićnik knez Stipan Vlatković „s bratiami svojmi" — Pisano u našem stojnom mistu Bobovcu godišta Hristusovih 1461. Rujna 18.

* * *

1682. Kad Turci podioše na Beč, na Bosni biaše Ujdur-paša, a ja u Jajcu kapelanom; dodjoše na crkvu težki čauši i zaiskaše mlogo blago a kršćani ga ne mogahu dati, zašto odrediše mene i Juru Kujundžiju da idemo u Sarajevo k' paši.

Odosmo ulački, opravismo poso i vratismo se po zlu vrimenu, zašto snig biše pao više od pet pedljih i uputi se s' nami Gjelil buljukbaša, koga su kuće više Travnika kod Turbeta..... (slijedi kako je vrag obseo Gjelila a Margetić gaizagnao.)

1688. (Pripovjeda neko čudo usljed molitve, pa nastavlja):

U ovo vrime od rata kradiahu Turci kršćansku dicu gdi god mogahu odnili bi u drugo misto i prodali. Kod Jajca na Mile ufatiše dite brata Kara-Ivanova kod imanja i nevidi nitko. Ali dite biaše golemo i počese priporučivati sv. Antunu i bl. d. Mariji i tako ga vodeći ispod Liskovicah, gdi se sgodiše čobani, a s' druge strane težaci, udriše vuci u ovce. Stade vika sjedne strane čobanah, a s' druge težaka: „poteci na drumu."

Scieneći Turci, da je za njima potira bacivši dite pobigoše.

1689. Poslaše ramski fratri po vojsku u Cetinu, koja došav porobi Ramu i fratri uskočiše i manastir užegoše. Ljudi u to vrime malo uskoči a kad užegoše crkvu, diže se iz ognja golema svitlost i ode na nebesa i to vidiše mloga čeljad, ali malo posli zlom srećom pomroše i fratri i arambaše, koji užegoše.

1690. Biaše na Bosni Usein-paša i pomori oganj u prolitje ljude gore nego kuga. Iste godine pade snig i mraz na žito i bi glad, koju nije nitko zapamtio i tad počeše kovati Mangure a za bile pare po 6000.

Pomri mlogo naroda od glada a bižanja biaše od Save prid vojskom cesarevom; kud god bi se mako ležahu mrtci, nit se kopahu, nit imadiaše tko. Jedjahu resu liskovu, s drvja koru, vinovu lozu, pse, mačke; u Sarajevu izidoše dica mater mrtvu; u Banjojluci, koga bi obisili, obnoć bi ga gladni ljudi svega izili, a u to vrime paša siciaše i višaše uskoke i raju, koga god bi doveli, i te bi ljudi mrtce sve izili. Davali bismo jist ubogim, al kako bi se najilo te bi i umrlo. Stvar, koja se prvo toga mogaše za 10 groša prodat, za jedan se prodavaše. Isprodava siromaš kuće, pokuće, zemlje, sudje, haljine i t. d. Tada ja uze od Šahbazovića i od Mezetovića Turaka livadu Drin, što se prvo nije mogla imat ni po jedne jaspre i tom se livadom sad t. j. 1738. ako Bog da i odsele služi manastir Duha sv. u Fojnici i u njemu fratri sv. Frane. Iste godine na 1. aprila pade po svoj Bosni po planinah krvav snig i biahu crljene kako da su skrletom pokrivene iznad Fojnice, tako ostaše tia do velikog prolića. Nove godine pomori kuga, i govore ljudi da ništo hodaše noseći strile i to Turci drže da je istina, ali nije drugo nego vrazi, od kojih da se Turci oslobode čine čaratarije, ali nije druge likarije nego svete mise, molitve i postovi. U Rami se svi kršćani pripraviše da prime sv. Sakramente po ruke moje. Misu bi jim govorio Gruičić kod Petrove kuće u potoku, gdi bi kužnici dohodili, ter bi jih ispovidao, al jurve se biaše sve pomišalo kakono ti uz kugu, neće jedno drugom kazat da je kužnik.

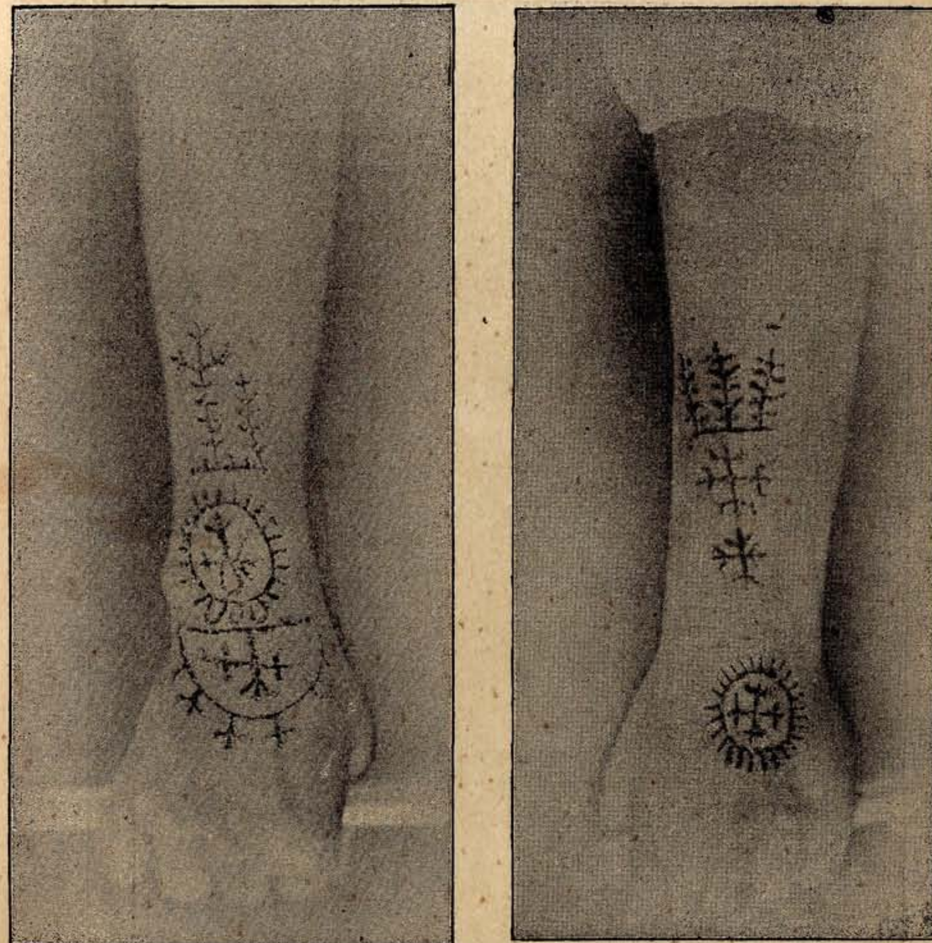
Biaše u Prozoru jedan Turčin prebolio kugu. Ovi izajde u večer, obaši polje, al mu prid kućom sidi jedna mrnjava djevojčetina, koja ga ufativ uzjaši. Molio ju svakako, ali neće da ga pusti nego reče mu da ju nosi na Gruiće. To čudo vidi i žena i dica onog Turčina, a nako ne smide nego ju ponese a kad bi blizu gdi se misa govori reče mu: „Stani nejdi gori!" Odgovori Turčin: „Zašto?" „Nejdi gori blizu smo!" Pita Turčin: „Zašto li me zamuči?" Odgovori ona napast: „Tuda hoda onaj fratina i govori misu, ne smijemo tamo." Ovdi ga sjaši pak je nesta i to se proglasi po svemu onomu vilajetu; a zašto u onomu selu ne umri nitko od kuge, niti se otrova, navališe isti, da se svuda sv. misa govori i otajno postiše ponedeljak sv. Roku i svuda misu govorismo i vrlo malo onda pomri, al scinjahu svi da kuga hodi, nego sam sâm teško

dao razumiti, da je ono djavolski način varati i da je Bog po kriposti sv. mise sačuvao. Kuga projde a ja odo u Fojnicu al posla po me Arslan-beg Kopčić, a kad dojdo reče: Imam jednu oporuku na duši; imao sam momka kršćanina i umro je od kuge i reko mi je za života, da od njegova najma ukopam ga u greblju kršćanskom i da mu usadim križ od kamena i ogradim greb i to sam sve učinio; al još je rekao da mu činim reć misu na grebu da mu dadem kantane mise; zato te molim otidi načini mu otar više glave i reci mu misu. I dade mi mise govoreći: neka znaš fra Stipane, neka njegovo ništa ne ostane. I to zabileži za pogrdu oni kršćana, koji su nepomljivi izvršiti oporuku njihovih mrtvih. 1731. Kad poče u Fojnici druga kuga u jeseni, dodje na vrata od manastira iz Fojnice priimenkom Pobro i zovnu gvardiana o. fra Petra Martinovića iz Lašve i zovnu prid svidoci Stipana Čičina sina: Ti si meni, reče, dužan? Odgovori Stipan: Jesam! Reče Turčin: Od onoga duga dat ćeš gvardianu devet zolota, što su mi dali fratri kad no se samnom potiska fra Filip Kuhać iz Livna kod stražnji vrata, gdje ja počeo njiovo drvo sići, i tad je bio gvardian fra Gavro Kordić, a medju to Aćimović Adži Mehmed izvadi talir govoreći: Ovo su meni dali da ih umirim, da se ne vode na kadiju, a ovo je sada vrime da se svakom svoje povrati. Ovo zabilježi o. fra Nikola Lašvanin, koji se tu zgodi.

1696. Imadu niki harači na zemlju što zovu Dukati svezani od cara, da se pridaju u Banjojluci; i ovi budući na Marka Kujundjića iz Podmiljačja župe Jajačke, ovi koliko biše ubog biše pravedan (anekdota o njegovoj pravednosti). Ima više Travnika jedno turbe, iliti mehit, naški sveto tilo, kudi Turci idu na zavite i ozdravljaju od bolesti — govore da je turski greb. Mnogo sam pitao naših starih otaca i kršćana i svi govore, da je onde posičen jedan mučenik zasad vire Isukrstove, veli se sluga Boži al mu imena znati ne mogu. I onde ima jedna topola veoma golema i veli se da je onde nikla i nitko je podsići ne smije. Malo niže greba ima voda plemenita i na njoj čardak i zovu ju Turci Kali-bunar t. j. krvava voda, žašto govore, kad su posikli onog mučenika da je u oni čas krvju provrio i sad vele da u ono vrime provrije krvi. U sarajevskom polju ima jedno misto, zove se Rogačići više sela Blažuja, i ondi je bila crkva sv. Blaža i gradja je doista bila čudnovata. Stupovi su joj bili od mramora prilipog, govore da su vadjeni u planini Trebeviću više Sarajeva i može se virovati, žašto nije moguće s mora onlike sile dobaviti ni po suhu. Kad je manastir sorio Usrembeg, odnio lipo kamenje i stupove u Sarajevo mećat kako se i sad vidi u njegovu mečitu i u carevu; i od istog kamenja i od iste crkve ogradjena je ćuprija niže vrela Bosne a druga na Reljevu. I moremo virovati, žašto oko česme u Blažuju i sad su arme i prilike na kamenju i na pločah i tko nebi virovao more vidit jednu ploču od otara, koju je vuklo 20 volova na most od Reljeva i stala je na putu niže sela Crnotine nadomak ćuprije. Skupilo se na četrdeset ljudi, da je dignu opet na kola i nisu mogli. I sad stoji na putu niže sela i nije toliko ni golema. Od iste crkve ima jedna štatůa od kamena, ali otučena i ne zna se kojeg svetoga i stoji pod čemerom od mosta na Željeznici i ondi se uvračaju katolici i ljube ju. I govore da je prilika gospina i govore, da su je Turci tolikrat u vodu bacali i opet se ondi nahodi i sad je.

Код Мухамедоваца се у опште врло ријетко виђа ово тетовирање, и то само код онијех, који су у османлијској војсци и изван своје домовине служили као редовни војници. Код оваких људи виђа се овда онда на мишици турска сабља или полумјесец са звијездом. — Но као што је речено, ово су врло ријетке појаве.

О постанку и цијељи овог тетовирања у Босни и Херцеговини могу се поставити разноврсне претпоставке, од којих ћу ја ону, која ми се понајвјероватнија чини, у слиједећем истаћи.

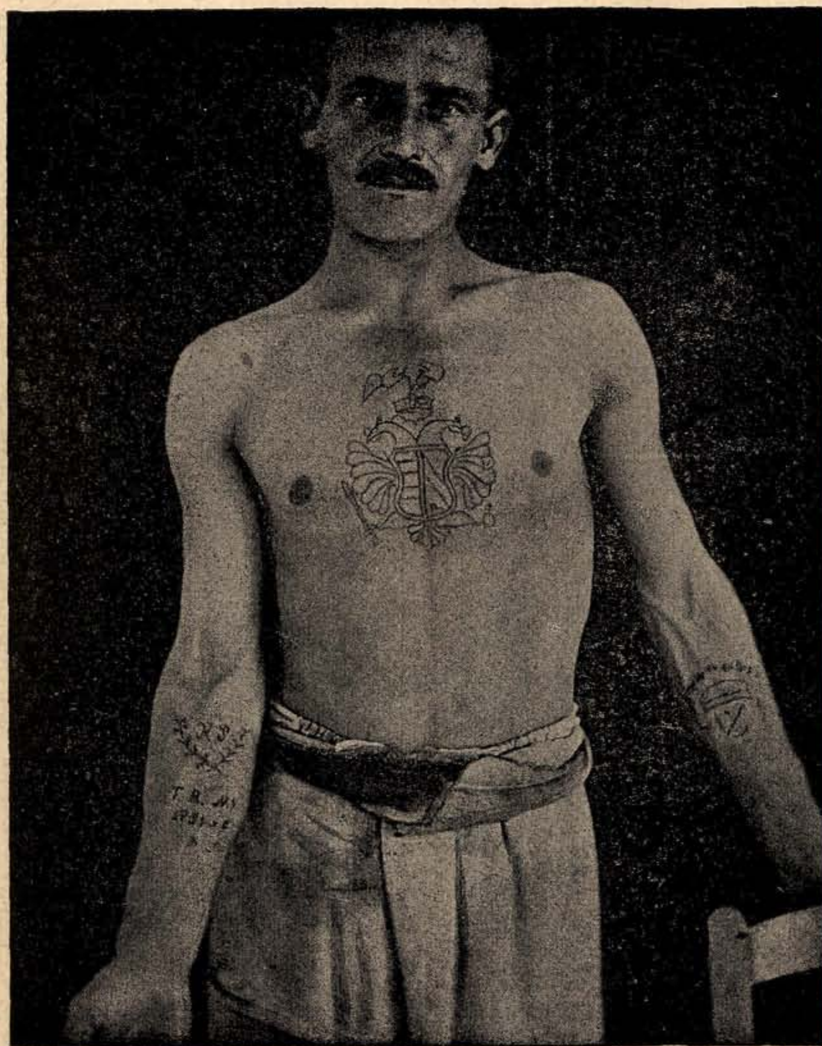

У колико ми је познато, ни код старијех Словена, и ако њихове жене не смједоше бити невјернице и издавати дражести својега тијела, не бијаше тетовирање у обичају, да би се могло рећи, да је оно само у промијењеном облику преостало још из предхисторијског доба. За ову претпоставку нема ни у љетописима словенске старе повјеснице нигдје ни једне тачке ослонца, па ни код данашњих Словена, изван Босне и Херцеговине, шта више, ни у самом народу по селу разних словенских племена, не може се примјетити, да је ма гдје било раширеније тетовирање.

Што се садањег посједнутог подручја посебно тиче, то би се могло рећи, да овај обичај потиче из доба прије османлијске навале. — На

против, да ово није стари земаљски обичај, потврђује већ та околност, што се тетовирање налази само код једног дијела становништва, које је и поред разлике у вјероисповијести, један те исти по својим обичајима и навикама.

Кад би тетовирање било земаљски обичај, то би оно имало и свој сопствени израз; ово се у народу зове просто „криж набоцати", што већ само по себи свједочи, да је тај обичај из млађег доба.

Ако пак тетовирање није ни старословенски, нити у опште посебан босански народни обичај, то настаје питање, кад и на који је начин он постао, и за што је тетовирање баш код католика нашло мјеста?

Било би изван оквира ове цртице, кад би се у њој говорило о вјерским одношајима Босне у потоњем времену њезиног краљевства; ја ћу једино да констатујем ту чињеницу, да је патаренство истом примјетно католичанством било потиснуто, но ово потоње не бијаше још бог зна

како народу за срце прирасло. — Ово расколништво задуго је било у Босни заштићено, оно бијаше вјера властеле и сиромаха, а да би могла кроз мало времена из памети и срца народног ишчезнути.

Јесу ли пак као што је познато многи ради части или по настојању примили католичку вјеру, а овамо су у срцу остали потајно вјерни својој старој вјери.

Да је католичка вјера овом народу још туђа била, најбољи је за то доказ та чињеница, да народ кад су Османлије прекрилиле балканско полуострово, нигдје ни у једној освојеној држави, није у толикој множини пригрлио мухамедовску вјеру, као што је баш у Босни био случај.

Већим дијелом то је било због материјалне користи, но подисто и због скоре успомене на гоњења од стране католичке цркве; разлог, који је босанским становницима давао повода да примају мухамедовску вјеру.

Само се по себи разумије, да је католичко свештенство употребило свако могуће средство, како би ограничило јатомично отпадање од вјере.

Пошто мухамедовска вјера забрањује крст, као знак хришћанства, то изгледа, да су католички свештеници дошли на ту мисао, да су биљежењем крста на отвореном мјесту тијела, које свак види, изнашли срество, којим су отешчавали прелазак у мухамедовску вјеру.

Је ли сад хтјео који тетовирани католик превурнути вјером, то је морао најприје уклонити крст са своје коже, што је да како било са болом скопчано, јер се морала кожа до најдоњег слоја кориума уништити. — По што пак трпљење тијех болова, нарочито кад би дуго трајали, није могао свак подносити, и с тога, што је прелазак у Мухамеданство врло ријетко из освједочења било, то су се многи устручавали од тако одлучна корака.

Је ли се пак и поред тога који одлучио, да вјером преврне, то би се такав потурчењак — због видљивих и прилично широких ожиљака, који би након уништеног тетовирања заостајали — у неколико познавао, јер би свак на први поглед знао, да пред њим стоји какав отпадник.

Обичај, што су тетовирања предузимана обично Недјељом и светачним даном послије службе а у близини цркве, по мојем мњењу, подупире у неколико горњу претпоставку о узроку самог тетовирања у Босни.

Што се начин тетовирања у овој земљи и за то употребљавана материја боје већином разликује од оног у Јевропи, то нек ми је дозвољено, да о овом предмету изнесем неке примједбе.

Међу лађарима, војницима, раденицима и т. д., па и у самим најпросвећенијим државама у велико се, као што је познато, раширио обичај или просто необичај тетовирања. — Боје се праве растапљањем кармина, цинобера, индига, прашка каменог угља или пушчанога праха.

Кожа се на оном мјесту, које ће се тетовирати, добро затегне, и знак по жељи „набоцка“ се танком иглом врло честим убодима, па се онда ти убоди натопе бојом и онда се набоцкано мјесто завије завојем.

У некијем предјелима замачу иглу у боју и тетовирају напојеном иглом, чим посао постаје краћи.

У Босни те боје друкчије справљају: или од лучеве чађи, или од обичне чађи, или — но врло ријетко — од пушчанога праха.

Запали се зубља луча и у „финџан“ се нахвата смола, која капље, у коју се мијеша у исто доба на комаду тенећета нахватана чађ од запаљеног снопа луча. Ово се црно тијесто пошто се најприје затегне кожа на мјесту, гдје ће се тетовирати, на заоштљеном дрвцету намаже по кожи онако, какав се знак жели и онда се иглом, која је готово до врха концем обмотана, боцка док крв не потече; боцкање се дакако често, једно до другога чини. — По том се тетовирано мјесто завије и послије три дана опере.

Боја од чађи прави се на овај начин:

Над свијећом или запаљеном свјетиљком каменог уља, која се дими, држи се табла тенећета, на коју се нахвата чађи; она се скупи и у

мало воде размути и исто се онако употребљава, као прије споменуто тијесто, т. ј. „нацрта се“ па се тек онда набоцка.

Пушчани прах врло се мало употребљава.

С тог, што се у Босни само црна боја за тетовирање употребљава, јасно је, што је оно увијек једне те исте боје, и то плаве са по којим убодом зеленкастим.

Тетовирање врше већином старе жене тако зване „вјеште жене“, чешће се подвргавају узајамно и дјевојке овој љубавној служби, која

гледаоцу изгледа врло шаљива, особито, ако се тетовира дјевојка, која је осјетљива, па разним кривљењем лица и гласном виком пропраћа всаки убод. —

Разлога, који су били повод те се тетовирање увело, већ их је нестало, но с једне стране нагон подражавања, који се у људима находи, а с друге стране што домаће становништво чврсто чува народне навике, довољно је, да ће се накажење тијела овијем тетовирањем још задуго као народни обичај одржати међу католицима у Босни и Херцеговини.

Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine

piše **Franjo Fiala.**

I. Nagjen grob kod Ljubuškog.

U jesen 1887. prilikom službenog posla u Ljubuškom (Hercegovina) upotrebio sam priliku, da dokolicom upoznam mnogobrojne historijske i predhistorijske spomenike onoga predjela.

Što sam svoje pobrano iskustvo i nalaske ovdje pribilježio, učinio sam s toga, što je za sada dobro došao svaki materijal za upoznanje rimskoga doba, i predhistorijske kulturne epohe Bosne i Hercegovine, kako bi se mogao upotrijebiti vremenom u opisu najstarije povijesti ovijeh zemalja.

U polovici novembra 1887. doznadoh, da su se kod Hrašljana, predgragja od Ljubuškog, otkopali grobovi. Mjesto je 100 koraka jugoistočno od onoga mjesta, gdje se testa u Čitluk odvaja od one u Čapljinu. Nalazište bijaše u vinogradu nedaleko od kolibe jednog tamošnjeg žitelja. Na žalost doznadoh ondje na mjestu, da su grobovi otkriveni još prije nekoliko sedmica te da su nagjene ljudske kosti u njima već ukopane u groblju. Uz prkos mojemu nagovaranju nikako ne htjedoše da mi pokažu dotičnoga mjesta.

Razgledajući pobliže mjesto padoše mi u oči dva rimska zapisa na nekoliko koraka od grobova u kamen urezana u obliku zadušnih ploča, no bijahu vremenom rastrošena i nečitka. Da ih slupam u hartiju, za to ne imadoh ni kade niti nužnoga pribora. Možda su Blau ili Hörnes već od prije čitali ove zapise i objavili ih.

Blizu kamenitih ploča imaju ostaci jedne starodrevne masline, ciglo jedne u obližnjoj okolici Ljubuškog.

Grobovi bijahu ravni grobovi, bez ikakva uzvišenja. Od okolnih žitelja doznadoh, da su pri ukopu kostiju bezobzirce iznova ukopani mnogobrojni predmeti od željeza i nekoliki od tuča.

Prokopavajući mrve na licu mjesta ovoliko sam uspio.

Jedva $^1/_2$ metra ispod površine zatekoh masnu truhlu zemlju bez djelića uglja i luga; slojevi bijahu sa svijem isprekidani ušljed predhodnog iskopavanja.

U ovom tavanu oko $^2/_3$ metra duboko u zemlji nagjoh ove predmete: jednu fibulu od tuča, jedan željezni nož s jednom sječenicom, odlomke nakita od tuča, željezne klince, jedan željezni šiljak od strijele, trunke i vrat jedne suzne bočice, komad plavetne palice od stakleta obvijene bijelom prugom, odlomke jednog mača i nekolike veoma zargjane gvozdene pribore, ne mogavši da shvatim na što su.

Inače nagjoh još malo razbijenih crjepovnih sudova od crvene, dobro pečene gline i jedan sa svijem otrven novac od tuča.

Od ljudskih kostiju ne mogoh osim nekoliko sa svijem truhlih trunaka ništa više naći u spomenutom sloju.

Fibula od tuča prevučena plavetno zelenom patimom imade oblik luka i bogato je ornamentovana. Sliku joj u prirodnoj veličini pokazuje figura 1.

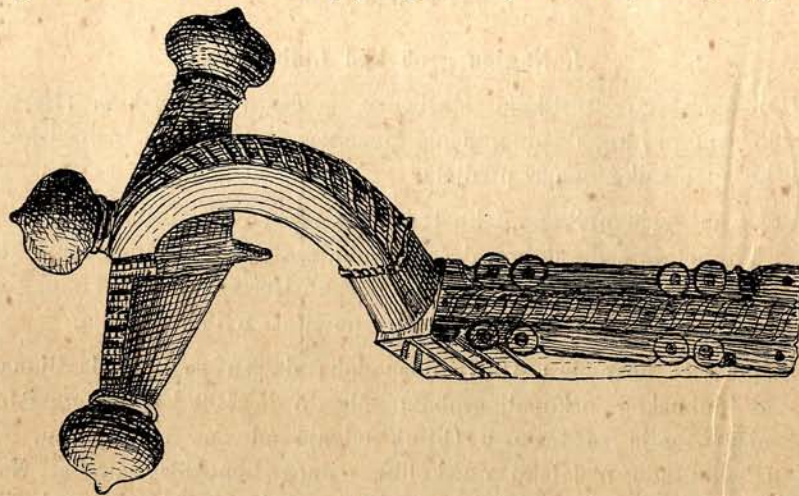

Figura 1.

Željezni nož s jednom sječenicom naslikan u pola prirodnoj veličini u figuri 2. opominje do duše po svojem obliku na izvjesne tipove Hallstatske periode; no obzirom na položaj i na nagjene predmete cio pronagjen grob može se ubrojiti samo u pokrajinsko-rimsku kulturnu epohu.

U blizini ovoga nalazišta nagjeno je iznovice novaca iz docnijeg rimskog carskog doba, pa i duvarovi od rimskih cigalja, megju ovijema i tavanica od blizu dva kvadratna metra širine.

Na poljima u ravnici oko Ljubuškog, Hrašljana i Humca imade puno krševa od cigalja i crjepova od gline rimskog podrijekla; po grobovima i zadušnijem pločama, isto i po zidovima na sve strane vidi se, da je ovdje bila neka stara rimska naseobina.

II. Gomile u ljubuškom kotaru.

Kako brojem tako i ogromnom veličinom svojom padaju u oči posjetiocu gomile, tumuli u okolici Ljubuškog. Narod ih zove gomilama. O porijeklu i cijelji njihovoj narodno predanje znade tek nešto da nam priča.

Nekoji okolni stanovnici spominju Grke kano začetnike ovijeh gomila; drugi opet pričaju da je u njima ukopan nekakav junak ili kralj.

Samo sam ciglo o jednoj gomili čuo neku osobitu priču. Humka, u priličnim dimenzijama, leži na testi od Ljubuškog u Studence oko 4 kilometra daleko od Ljubuškog. Priča što sam ju slušao od nekoliko seljaka glasi po prilici ovako: „U staro vrijeme živio je u ovom kraju neki čarobnik koji je svojom opačinom i nevaljaštinom bio strašilo svijeta. Kad je sve to već prevršilo mjeru te druge pomoći ne bijaše, diže se vas narod na nj, uhvate ga na jednom polju i ondje kamenjem zatrpaše. Navališe ogromne stijene preko njega, da ne mogne više ustati. I od toga vremena bacio bi svako prošavši kraj groba po jedan kamen na nj, te tako postade ogromna gomila na grobu čarobnikovu".

Gomile su mahom humka od nabacanog kamenja, rijetko se vigja da su podzidane sirovo otesanim kamenima.

Kod Crvenog Grma, blizu dalmatinske megje imadoh prilike, da vidim jednu otvorenu gomilu.

Gomila bijaše razvaljena radi vagjenja šotra za testu te grob uvaljen u prirodnoj dubljini zemljišta ležaše otvoren.

U svemu je izgledao grob kao kakav sanduk, sastavljen od nekoliko vertikalno položenih sirovih kamenitih ploča, a pokriven bijaše takogjer sirovo otesanim kamenima. Dužina mu je 1 metar, visina 60 cmtr., pravac osovine u dužini je od istoka na zapad. Kad otvorih sanduk nagjoh u njemu dobro očuvanu čovječju donju vilicu, komade čovječjeg temena i kostiju od udova razdrobljenih od nabacanog kamenja. Zanimljiv ae temen, jer je veoma prevučen bakarnom patinom, j to je znak, da je u grobu svakako bilo i dodataka od tuča. Možda je ovaj sanduk istom u novije vrijeme porobljen.

Od uglja, pepela ili sagorenih kostiju ne bješe u grobu ni traga, isto ni traga komadićima od glinenih crjepova.

O sandučnom obliku ovijeh grobova saopštio mi je i jedan činovnik u Ljubuškom nešto, što se podudara s mojim opažanjem.

Graditelji ovijeh gomila po svoj prilici su ukopavali svoje mrtve nesagorene i čučećki u položaju.

III. Megjugorje.

Iz Megjugorja, gdje se mogu vidjeti očuvani ostaci stare rimske teste, dobio sam dobrotom geometra g. Mlakera jedan halat svakako rimskog porijekla, iskopan na nekom zemljištu.

Taj komad naslikan u prirodnoj veličini u fig. 3. smatram da je rimski držak od pisala (stilus), kome je vrh odlomljen.

Gornji dio ukrašen poteznim ornamentima, sastoji se od crno patiniranog tuča, a donja proširena partija za glačanje voštanih tablica, načinjena je od željeza.

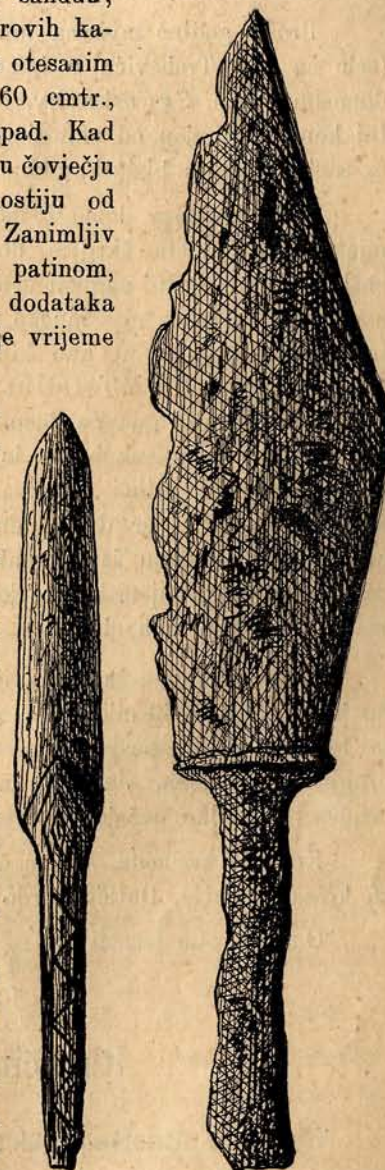

Fig. 3. Fig. 2.

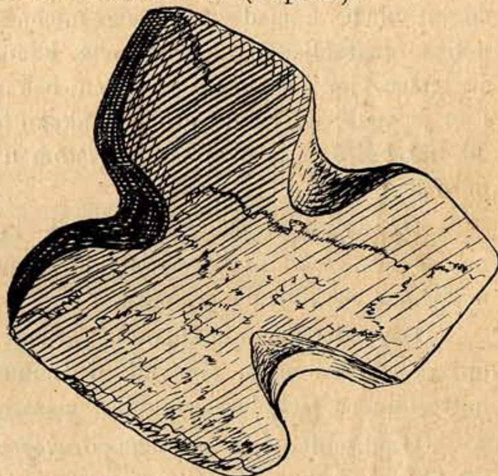
U rimskim novcima iz toga predjela, nagjoh razne rimske porodične novce, pak onda novce careva Trajana, Antoninusa, Piusa i Hadriana. Regje se nahode novci iz Dyrrhachiuma.

Na visoravni više Hrašljananagjoh tragova od pečenih zemljanih bedemova. Crjepovi što ih na mjestusakupih, ukrašeni su valovitim ornamentima, što su po Virchovu karakteristični za predhistorijske bedeme.

Crjepovi su već uobličeni nalončarskom kolu a ragjeni od gline koja sadrži škriljca. Pri mom malenom istraživanju upljačkao sam svega nekoliko željeznih komada i razlomaka jako irizovanog stakleta.

IV. Kamena rukotvorina (artefakt) iz Vojkovića kod Sarajeva.

Prošle godine mjeseca juna dobio sam od jednog seljaka iz Vojkovića, (selo na dnu Trebevića u blizini Krupca) kameni artefakt, čiju sliku ovdje donosim. Gosp. Szombathy, čuvar dvorskog muzeja u Beču, našao je, da je taj komad izragjen od afanitičnog škriljca, koji ima jedrinu 2·99 i tvrdinu 7., te sadržaje dosta bjelutka; boje je zelene slične nefritu (Nephrit).

U koliko sam doznati mogao, nije se ova vrsta škriljca dosada našla u Bosni. Pošto nagjeni artefakt nema oštrica, što se nije mogao upotrebiti kao sjekira, ni kao klin ili čekić. Kad je g. Dr. Montelius prigodom svog putovanja po Bosni ovaj predmet kod mene razgledao, izjavio je da je po svoj prilici nekakva hamajlija (amulet), jer dvije udubine na kamenu pokazuju jasne znakove, da su nastale trvenjem kanafe, kojom je ta hamajlija bila obavijena.

Mjesto, gdje je ta hamajlija nagjena, leži na ogranku Igmana, koji siže do blizu rijeke Željeznice. Po ostancima starog bedema moglo bi se reći, da je tu bila predhistorijska naseobina; to potvrgjuje takogjer ondje nagjeno orugje iz kremena. Ja sam iz tamošnje okoline dobio šiljak strijeljice od jaspisa i nekoliko nožića od dresve (Hornstein).

Komade kremena, što se ondje često nagje, upotrebljuju tamošnji seljaci za kresanje vatre. Dotično brdo zove se „Naklo".

Odlučio sam istraživati to mjesto te se nadam povoljnu uspjehu.

Različito. — Различито.

Пјесна о освојењу Кандије године 1080. по хиџрету (1669)

Вриједно је да се забиљежи, да мухамеданци у Босни и Херцеговини често матерински језик пишу турским словима. Недавно добих пјесну, коју је неки Каимија спјевао о освојењу Кандије на босанском језику употребивши при том турска слова.

По оригиналу гласи та пјесна:

اولر بر قاج بلوك ايمش هم اسكيدن ملوك ايمش
سفر قلمق سلوك ايمش چو فتحه يول بولر آچدى
قوبار كيم بونده بر طوفان كسيلور باش دوكيلور قان
سعادتلو چيقه سلطان نيچون صلحك باشين كسدى

(بو معجز مصطفانكدر فتح ونصرت خدانكدر)
(دينلمز بو فلانكدر خدالك قلمى آچدى)

قاد وام او دده قنديه	بودى سوژان طروسقى	اونيكوام قنديه	اووى والاسى ملاتاچق
قاد وام اودده قنديه	نسته ناقواو ستالى	ايز غوبسته والاسته لى	اودقاقوسته پوستالى
قاد وام او دده قنديه	بوسنه جغه وراتى	دووارووه قراتى	كليسو حوكته غراديق
قاد وام اودده قنديه	زاتو مكته پلاتى	اخر واته پاليتى	نمويتسه قلاديق
قاد وام او دده قنديه	تورچى كواس بوژاريت	بوغمكته نسواريت	نيه او و وقوز اريت
قاد وام او د ده قنديه	او تيكوشه دوقاتى	تورچى كواس طوقاتى	چو دوكته قوقاتى
قاد وام او دده قنديه	بوغمكته درءاچات	قانوقوزه درء اچات	نيه اووو زؤاچات
قاد وام اودده قنديه	چو دوكته سوشيات	ايغووه ده دوشيت	نيه اوو غلوشيت
قاد وام اودده قنديه	غورته او پوحات	نتيه مر تاو نيد وحات	قاموام فرانواى مهات
قاد وام اودده قنديه	بوغمكه واس اسماتات	بوس مارقو شاتات	حوكش زووونوم قراتات
قاد وام اوده قنديه	پر ييشوام ياليو	ايوه ليقو غاليو	پوويرزيته حاليو
قاد وام او دده قنديه	او توور يسه ايره زا	راسقيده سه تير پزه	نه ديرژيته كورفسه
قادوام او دده قنديه	اى حلاده لطينه	اوسام دست لطينه	ناپراويسته غودينا
قاد وام اودده قنديه	نه چقاپته دومرازه	نه ايماسته اوبرازه	اشتو دوسه اومزه
قاد وام اودده قنديه	زاغونته قوزه اوتور	قامو جنرال طودور	ويرزته اسپلت اى قطور
قاد وام اوده قنديه	ايز غبه له اواو ميش	سوه ياليوم او قوميش	ايزدوبرونيقه اواوميش
قاد وام اودده قنديه	نمويته سويريت	ترسه استورچيم غريديت	كليس حوكته تويرديت
قاد وام اود ده قنديه	شبنيق او ده وير	ته چنيته اسچارم مير	اشپلت پوويرغوواتروغيژ
قاد وام اودده قنديه	اتقوچه راچى صادنداى	چاروبلاغوسوه پوداى	اوذادرسه نه اوذداى
قاد وام اودده قنديه	اوبوريسه ناتله ريست	تورچتسه دغنى پرست	ذاپوويدى عيسوقرست
قاد وام او دده قنديه	پو ويرزيته تاقوقوه	تا قو اسلووه سوه ؤاله	تورچى حوجه يوش وله
قاد وام او دده قنديه	او پوستسه قلامان	ايوه ليك قلامان	ايلانته الامان
قاد وام اوده قنديه	اسوه يه زمله چاروه	اى ديرژاوه موراوه	قا اسژ يا ارا وه
قاد وام او دده قنديه	او ستانتسه ويره	سوتو ناواس ديره	نه ايماسته ميره
قاد وام اودده قنديه	دوقبو ده پوموره	پود ايتمو قومو ره	دوچكه تورچين دوموره
قاد وام اودده قنديه	تورچى كواس قوروژيت	سامى سبه روژيت	نمويسته توژيت
قاد وام اودده قنديه	سوه پير ياشه صوه توه	هم دوقاته غوتو وه	تورچى قونه اوطووه

یدنوغ بوغه روبوی ‖ یدنوغ اوچه سینوو ‖ نوىرا واس او بوری ‖ قاد وام اودده قندیه
تزناسته‌لی اوغن وروکی ‖ اشتا اشتا چارپروچی ‖ سامی سبه طررقوم قروچی ‖ قاد وام اودده قندیه
بوغیه یدان سونچه یدنو ‖ اسوه اسلووه قاژویدنو ‖ اوستادوسته ویرلویادنو ‖ قاد وام اودده قندیه
نیه رچتو ستونیتی ‖ وکه‌زبوغم پراووژیویت ‖ نویرنیقوم ولاسته‌تی ‖ قاد وام اودده قندیه
اودبوغاسمو بوغ پوروچی ‖ بوژبیه‌سه‌املووه پرواوچی ‖ زالودوسه‌ولاستل موچی ‖ قاد وام اودده قندیه
پریاشنه‌وام اسوه‌قادووه ‖ اوپرازنشه‌اسوه‌غرادوه ‖ ذاداشوم سوه‌یا دووه ‖ قاد وام اودده قندیه
قایپی یه‌او حودی ‖ او ندیق دو حودی ‖ او کتا بوناحودی ‖ او تیکو ام قندیه
ویره یامت پوغودی ‖ ترسه‌امو دوغودی ‖ او قولیه نا غودی ‖ قاد وام اودده قندیه
اسوودمی توده‌حودسمو ‖ غلادایوکی می ویدسمو ‖ اسوه‌یه‌تورسقوویدسمو ‖ قاد وام اودده قندیه

اوویه ساده علامت   نقیه طورچیم سلامت   نویر نیقو ملامت
قدهیم اودده قندیه   او تیکو ام قندیه

Увод је турским језиком спјеван и гласи у пријеводу:

Њих бијаше неколико буљука,
Задаћа им бијаше војеват,
Отален настаће туфан [1]),
Изаћи ће величанствени Султан,
Чудеса су ово Мустафина [2])

Од старина бијаху владари,
Они отворише пут освајању.
Сјећи ће се главе, а крв проњеват.
Који ће учинити, да буде опћи мир.
А освојење је помоћ божија.

Не може се казати, да је то учинио ко други
Већ је то божији калем створио.

Пјесник наставља даље: [3])

О ви Власи млетачки!
Отић' ће вам Кандија,
Будите сужањ турски
Кад вам оде Кандија.
Од како сте постали,
Изгубисте властели,
Нисте тако остали
Кад вам оде Кандија.
Клис хоћете градити,
Дуварове кратити,
Пусто ће га вратити,
Кад вам оде Кандија.
Немојте се кладити,
А Хрвате палити;
За то ћете платити
Кад вам оде Кандија.

Није ово коза рит [4])
Богме ћете не сварит
Турци ће вас пожарит,
Кад вам оде Кандија.
Чудо ћете кукати,
Турци ће вас тукати,
Отиђоше дукати,
Кад вам оде Кандија.
Није ово звечат,
Кано коза дречат,
Богме ћете дречат,
Кад вам оде Кандија.
Није ово глушит, [5])
И говеда душит, [6])
Чудо ћете сушит, [7])
Кад вам оде Кандија.

[1]) Туфан = потоп опћи.
[2]) Пророк Мухамед.
[3]) Биљежио сам ту пјесну тачно по оригиналу не гледећи на погрјешни ритам и многе друге погрјешке.
[4]) Ријети = рећи.
[5]) Немарити
[6]) Клати.
[7]) Постити.

Кам' вам Фрањо и Михат,
Нит је мртав ни духат, [1])
Не морете опухат,
Кад вам оде Кандија.
Хоћеш звоном кретат,
Бос Марко шетат,
Богме ће вас сметат,
Кад вам оде Кандија.
Поврзите халију, [2])
И велику галију,
Примише вам јалију, [3])
Кад вам оде Кандија.
Не држите Ђорфеза,
Раскиде се трапеза,
Отвори се и реза [4])
Кад вам оде Кандија.
Направи се година,
Осамдесет љетина,
И хиљада љетина,
Кад вам оде Кандија.
Што дођосте у Меза,
Не имасте образа,
Не чекајте до мраза,
Кад вам оде Кандија.
Врз'те Сплит и Котор,
Камо ђенерал Тодор,
Загон'те козе у тор,
Кад вам оде Кандија.
Из Дубровника у Омиш,
Све јалијом у Комиш,
Из Габеле у Омиш,
Кад вам оде Кандија.
Клис хоћете тврдити,
Тер се с Турцим грдити,
Немојте се срдити,
Кад вам оде Кандија.

Сплит поврго ватрогир,
Те чините с царом мир,
И Шибеник оде вир [5])
Кад вам оде Кандија.
У Задар се не уздај,
Цару благо све подај,
Ко ће рећи сад не дај,
Кад вам оде Кандија.
Заповједи Исукрст,
Турчите се, дигни прст,
Обори се на тле Рист [6])
Кад вам оде Кандија.
Турци хоће — још веле
Тако слова [7]) сва веле,
Поврзите тако кове,
Кад вам оде Кандија.
И планине Аламан,
И Велебић, Киламан
Опустише Киламан,
Кад вам оде Кандија.
Ка' Истрија и Рава,
И држава Морава,
Све је земља царева,
Кад вам оде Кандија.
Не имасте мира,
Сотона вас дира,
Остав'те се вира, [8])
Кад вам оде Кандија.
Доћ' ће Турчин до мора,
Подајте му комора, [9])
Док не буде помора,
Кад вам оде Кандија
Немојте се тужит,
Сами себе ружит,
Турци ће вас кружит,
Кад вам оде Кандија.

[1]) На издисању.
[2]) Ћилим персијски.
[3]) Обала.
[4]) Реза = гвожђе на вратима, о којему катанац виси.
[5]) Вальда на вјеру.
[6]) Хришћанлук.
[7]) Књиге.
[8]) Вир = јеверо.
[9]) Коње товарне.

Турци коње утове,
Хем [1]) дукате готове,
Све прејаше свјетове,
Кад вам оде Кандија.

Једног Бога робови,
Једног оца синови,
Невјера вас обори,
Кад вам оде Кандија.

Не знасте ли огањ врући,
Шта и шта цар поручи,
Сами себе Турком кручи,
Кад вам оде Кандија.

Бог је један, сунце једно,
И сва слова кажу једно,
Остадосте врло јадно,
Кад вам оде Кандија.

Није рећ' то ступити,[2])
Већ с Богом право живити,
Невјерником власте [3]) бити,
Кад вам оде Кандија.

Од Бога смо, Бог поручи,
Божије се слово проучи,
Залуду се властел мучи
Кад вам оде Кандија.

Примаше вам све кадове,[4])
Опразнише све градове,
Задаше вам све јадове,
Кад вам оде Кандиија.

Каимиа уходи,
И у невик [5]) доходи,
У ћитабу находи
Отић ће вам Кандија.

Вире[22]) памет погоди,
Тер се амо догоди,
У кули се нагоди,
Кад вам оде Кандија.

Свуд ми туде ходисмо,
Гледајућ ми видисмо,
Све је турско, видисмо,
Кад вам оде Кандија.

Ово је сада аламет [6])
Нек је Турчину селамет, [7])
Невјернику меламет [8])
Кад ми оде Кандија.
Отиђе вам Кандија!

Приопћио **Хусеин еф. Карабеговић.**

---

[1]) Хем т. р. = и.
[2]) Стунит = заборавит.
[3]) Господар, владар.
[4]) Миомирисе.
[5]) Без псзива.
[6]) Вире = Вјере ми!
[7]) Знак.
[8]) Нек је сретно.
[9]) Јадовито.

Narodne priče. [1])

Pribilježio **Ivan Zovko** pom. učitelj.

Kako su postali stećci.

Ono su ti bila dva kralja pa se žestoko zarate. — Najprije se pozovu na junački mejdan, da se sami sobom ogledaju. No tu im sreća ne pokaza, ko je od njih dvaju jači i moćniji. — Cijeli jedan dan gonjali su se po polju, ali sve uzalud. Uvijek bi jedan drugoga u isto vrijeme i na istom mjestu ranio. Recimo, ako bi prvi protivnik ranio drugoga u lijevu ruku, to bi ovaj isto tako ranio onog prvog u lijevu ruku i to baš u isti mah i na istom mjestu. — Napokon uvidješe, da tako ne mogu nikako izići na kraj. S toga stanu spremati silne i žestoke vojske i ureku vrijeme i mjesto, gdje će se ogledati.

Jedan od njih imao je nešto manje vojske, ali baš prije nego će se pobiti, na jedan put se namiri jednako broj i na jednoj i na drugoj strani. Pa kad prebroje vojsku, sami se začudiše. — Nijesu znali nikako, kako se to dogodilo, a znali su, da je jedan od njih imao manji broj vojske. Biva, džanum, meleći se pretvorili u insanski suret (lik), pa prešli na onu stranu, gdje je bilo manje vojnika. Ele šta ću ti duljiti: napokon dogje vrijeme da se ogledaju. — Obje vojske junački su se borile, ali nuto čuda! Gdje bi jedan vojnik drugog pogodio i ranio, to bi onaj drugi onog prvog isto tako ranio u isti mah i na istom mjestu. Ama baš i kod vojske se je tamam onako dogagjalo, kao i kod kraljeva. Stoga je i na jednoj i na drugoj strani padao jednak broj vojnika. Kraljevi sami vide, kako im nemilice gine vojska. Žao im je, ali jedan drugome nikako ne će da popusti. — Najposlije ugovore, da se nekolicina boljih momaka izabere s obje strane, pa koji od njih nadjačaju, neka bude mejdan (pobjeda) u onoga kralja i one vojske. Kako smisle, tako i učine. No i ovo im ništa nije prudilo. I ovdje se je isto, kao i prije zbivalo. Momci su i na jednoj i na drugoj strani jednako padali.

Poslije ovoga ureku opet njih dvojica, da se biju, ali im je bilo isto onako, kao i prije. Za tim iznova pokušaju sreću s vojskom, a najposlije izabirahu uvijek po nekoliko momaka s obje strane, da oni bar jedared odluče mejdan, ali sve utaman. — I tako su oni neprestance, sad jedno, sad drugo mijenjali, te su ratovali bez prestanka sve u avaje (uzalud) punijeh deset godina. — Jadni narod vas im se bio u crno zavio. Kako ne će, kad tolika sila izgibe. Svak je želio mir, ali njih dvojica ni za dlaku jedan drugom da popusti.

Na jedan put im dogje misao, kako će se jedan drugome osvetiti. Obojica jedno isto zamisle, a to je, da jedan drugome kućnu kraljevsku grobnicu

---

[1]) Strane i zastarjele riječi pisane su i protumačene edino onako, kako ih sâm narod govori i razumijeva. A to se najbolje vidi s obzirom na pisanje iz ovijeh riječi· čim biljur, allah rahmetile, a pravo bi se moralo pisati: kjim biljur i allah rahmet ejle. Isto tako, kako već spomenuh, držao sam se i tumačenja jedino po narodnom shvaćanju, kao n. pr. ergjum = neprestano, a pravo bi se reklo „u svako doba“ i t. d.

Muhammed i Allah, kao i druge riječi, koje budu dolazile u pojedinijem člancima, pisane su sa dva jednaka izasebna suglasnika i to za to — pošto vjernici prorokovi ta dva imena i druge njima slične riječi po arapskom načinu ovako izgovaraju, stoga sam i ja — prekoračivši pravila našeg pravopisa — ove riječi tako napisao našoj učenoj i pobožnoj braći muhamedovcima. Sva tri ova članka pričao mi je po prilici još u 1885. god. moj poznanik iz Mostara Avdo Rudan, od kojega imam još priličan broj ovakovijeh stvari. Sabiralac.

(kryptu) — mi reknemo mezar — razore i da sve insanske kosti iznutra izbace. A to je u nas veliki gjunah (grijeh). Nema ti većega i težega gjunaha, nego kad staneš na mrtvu insansku kost. Ele šta ću ti duljiti: njih dvojica prije svega odrede da svaki na svoju grobnicu metne jedan velik kamen, biva stećak, tako da ga ne može ni ampa (množina) ljudi odmaknuti. Iza ovog ustanove vrijeme, kad će onaj stećak metnuti na svoju grobnicu i razroviti grobnicu onog drugoga. Oni nijesu znali, da obojica jedno isto kane učiniti. I tamam jedne snosne tavne noći, kad su to htjeli učiniti, susretnu se na putu. U prvi se mah zapanje, al najednoć jedan drugome priskoče i poljube se. To isto učine i njihovi pratioci, koji su im pomogli dovaljati stećke, a sjutradan i sva vojska.

Vas narod veselio se i radovao tome dogagjaju, te je dovu činio Bogu. A kao spomen ovoga dogagjaja počne narod i jednog i drugog kralja mećati stećke na svoje mezare, biva grobove. Od tada kažu, falan, da su postali stećci.

Kako postaje potres.

Kad je Bog, jarabi šućur (Svemogućem hvala), stvarao ovaj svijet, jaratisao je (stvorio je) sve od ništa. Pa kad je sve tako lijepo stvorio, jednoga dana zamole ga pegamberi (sveci), da stvori jednu životinju, što može veću. Allah, tobe jarabi, (slava mu budi!) svojijem pegamberima odmah ispuni želju i jaratiše jednog veoma velikog vola. Eto koliki je taj vô bio, kad ga je Bog pokazao pegamberima, nije ga mogla više zemlja držati od težine. Sva zemlja gotova se bila prolomiti, te se je bibala (kretala) kao na vodi. Pegamberi su sami ibret uzimali (čudili se), šta je akt'ala (pravedni Bog) stvorio. Onda Bog lijepo zapovjedi volu, da se zemlja nepropunta (sruši), neka sigje ne u zemlju, nego čak pod zemlju i da stoji sve na jednom mjestu u miru. Eto vidiš, koliki je taj vô velik, a on ne može da puno izjede. Pa kada samo migne jednom malom dlakom, odmah se zemlja potrese i tako s njega postaje trêšnja. A kada bi se vas mignuo, cijela bi zemlja otišla u propuntu. Čuo sam vala i to, da će pred kijamet (sudnji dan) izići opet na svijet, pa će svi oni, koji su imansuzi (zli i opaki), kad ga samo pogledaju, odmah se skameniti i umrijeti. Neka, vala, pravo je, jer se ne može više ovako živjeti.

Kako je postao snijeg.

U prijašnja vremena, kažu da se je svijet bio jako izopačio, tamam kao i danas. Za to allah odluči telef učiniti (uništiti) sve zle i opake ljude. Stoga stvori veoma veliku množinu snijega, ali sve u jednoj grudi, kojom je hotio od jednoć tepelejisati (uništiti) vas opaki dunjaluk (svijet). I tamam, kad je zamahnuo njome, da je baci, pristupi k njemu Muhammed pegamber, te ga zamoli, da je ne baca, jer da može megju zlim ubiti i kojega dobroga. Allah učini po volji pegamberovoj i zovne dva meleća, koji odmah otada počnu turpijati onu grudu snijega. I tako i ljeti i zimi pada snijeg, ali ga mi ne vidimo ljeti, jer se pretvara od vrućine u ariju (zrak). Kazivao mi je alah rajmetile (pokoj mu duši) Salih Šantar, da je otada i grudanje postalo; to ti biva ne znam za sigurno kazati. Pa kad su ljudi gori i zločestiji, onda pada i više snijega. — A ona dva meleća ergjum (neprestano) turpijaju onu grudu snijega, ali još je nijesu ni pola oturpijali. Proći će ćim biljur (Bog zna) godina dok svu grudu oturpijaju.

Љетошња искапања на Гласинцу.

Земаљски музеј добио је и ове године лијеп број прехисторијских предмета, ископаних на **Гласинцу**. Раскопано је свега 66 громила у близини Сокоца и то понајвише на Талинама, на Радави, под Лазима, те једна велика громила од 25. м. у премјеру и више мањих код села **Чаварина**. Народ и ту громилу зове Араревом, те вјерује, да се под њом благо крије. Раскапајући је нашло се трагова, да је ту већ неко копао, али сва је прилика, да није ништа нашао, па се оканио посла. Ова громила била је најбогатија од свих досадањих, а међу предметима од туча, што се у њој нађоше, споменућемо: лијепу **коринтијску кацигу**, (врло лијеп и риједак примјер кациге, како се је у Грчкој око шестог вијека прије Исуса носила), п â с сложен од низа лијепо израђених зглавака са китом од туча, 2 големе и двије мале **халхале** од туча, приличан број **фибула**, **дугмета** и другог накита. Од жељеза нађена је сјекирица, која се у бој носила, 2 копља и више уломака. Љетос ископани предмети представљају нам већим дијелом облике, који су већ лане нађени, те су карактеристични за гласиначку технику бронца, али опет и лијеп број посве нових облика, који се у једну част ослањају на облике из других крајева јужне Европе, или су посве нови.

Љетошњим искапањем управљаше учењаци Др. Хампел, конзерватор народног музеја у Будимпешти и Др. Хернес, асистент двор. музеја у Бечу, које је високо заједничко министарство нарочито на ту цијељ одаслало на Гласинац, за тим кустос зем. музеја Др. Ћиро Трухелка.

У своје вријеме приопћићемо поближи извјештај о успјеху овог искапања.

Kongres antropologa u Beču.

U prvoj polovici mjeseca augusta o. g. sastao se je u Beču zajednički kongres bečkog i njemačkog antropološkog društva, pod izmjeničnim predsjedanjem obaju predsjednika g. baruna **Andriana Werburga** i g. tajnoga savjetnika **Virchova**. Kongres posjetiše učenjaci sa svih strana austro-ugarskog i njemačkog carstva.

S kongresom bijaše skopčana i izložba najzanimivijih prehistorijskih predmeta sa svih strana monarkije. Sa zadovoljstvom možemo isticati, da su u toj izložbi odlično mjesto zauzimali predmeti iskopani ljetos na **Glasincu**, te su ih stručnjaci prosmatrali velikim interesom, jedno s toga što je to prva poveća zbirka prehistorijskih starina iz Bosne, koja je izašla na javnost, a opet i s toga, što Bosna i Balkan bijahu stazom, kojom je kultura u prvom svom razvoju prolazila sa istoka i juga k sjevernim narodima.

Na tom kongresu bijaše Bosna zastupana po kustosu zem. muzeja Dr. Ćiri Truhelki, koga je zemaljska vlada upravo rad toga odaslala u Beč.

Antropolozi držahu svega pet zajedničkih sjednica a od predavanja, što ih je tom zgodom bilo, spomenućemo ova:

Dr. R. Virchow: Starine s onu stranu Kavkaza

Karl J. Maška: Suvremenost mamuta i diluvialnog čovjeka u Moravskoj

J. Szombathy: Diluvialni predmeti iz Moravske
Grof Gundaker Wurmbrandt: Srodnost domaćih i stranih broncova
Dr. Marchesetti: Grobište Sta Lucia u Primorju
M. Wosinsky: Našašća iz Lengyela (Madžarska) i način ukopavanja
Dr. Ćiro Truhelka: Nekropole na Glasincu
Dr. Otto Tischler: Prinos povijesti prije i poslije rimskog emaila.

Iz Beča krenuo je kongres u Budimpeštu, da razgleda iskopine u Aquincumu i narodni muzej.

Dopisi uredništva — Дописи уредништва.

Госп. М. О., Крупа. Ваш чланак о Отоци требаће скратити, да се могне примити у овај лист. Јавићемо Вам се писмом.

Gosp. Marko Nani, Livno. Obećani članak željno očekujemo za IV. knjigu.

Госп. Ђорђе Свитлић, Тавна. Тамошња околица обилује стварима, које би требало описати за „Гласник". Радоваћу се, ако ми пошаљете који чланак из оног краја.

Gosp. P. M., Bihač. Primili smo s više strana pisama, u novije doba pisanih bosanskom ćirilicom (bosančicom), kojom se i dan danas služe mnoge ugledne muhamedov. familije u Bosni-Hercegovini. Kad priberemo još neke spise, za ovo pismo osobito karakteristične, progovorićemo o njemu u „Glasniku," te ćemo se pri tome obazrijeti i na Vašu radnju. Da ste nam zdravo!

Госп. Виду Вулетић-Вукасовићу, Корчула. На писмо, отправљено у Трстено, очекујемо одговор. Надамо се, да је пошљедње Ваше путовање било плодно и за — „Гласник". Поздравље.
